

ВІСНИК

Чернівецького факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

Наукове видання

Видається чотири рази на рік

Випуск № 3/2017

Чернівці
2017

УДК 340(477)(082)
ББК 67(4УКР)я43
В535

Засновник: Національний університет «Одеська юридична академія» Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ №19018–7898Р від 25.04.2012 р.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Національного університету «Одеська юридична академія», протокол № 10 від 05.07.2017 р.

Збірник наукових праць включено до переліку фахових видань з юридичних наук згідно Наказу Міністерства освіти і науки України № 153 від 14.02.2014 р.

Вісник Чернівецького факультету Національного університету
В535 «Одеська юридична академія»: збірник наукових статей. – Чернівці, 2017. – № 3. – 240 с.

Збірник містить наукові статті з актуальних проблем теорії та історії держави і права, філософії права; конституційного та муніципального права; адміністративного, фінансового, податкового права; цивільного та господарського права і процесу; трудового права, права соціального забезпечення; аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права; кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права; кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності; міжнародного права.

Розрахований на викладачів, науковців, практикуючих юристів, працівників органів державної влади та місцевого самоврядування, студентів та аспірантів юридичних та інших навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться сучасними проблемами права.

УДК 340(477)(082)
ББК 67(4УКР)я43

Адреса редакції: 58000, м. Чернівці, вул. Сковороди, 7.
E-mail: caf.civillaw@gmail.com

Головний редактор, голова редакційної ради:

Ківалов Сергій Васильович – президент Національного університету «Одеська юридична академія», народний депутат України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, Заслужений юрист України.

Редакційна рада:

Сірко Богдан Петрович – директор Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук, доцент – науковий редактор, заступник головного редактора;

Завальнюк Володимир Васильович – ректор Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук, професор, Заслужений юрист України;

Полянський Юрій Євгенович – віце-президент, проректор з навчально-методичної та виховної роботи, кандидат юридичних наук, професор, Заслужений юрист України;

Аленін Юрій Павлович – професор кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений юрист України;

Басай Віктор Давидович – доктор юридичних наук, професор;

Долежан Валентин Володимирович – в.о. завідувача кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор;

Дрьомін Віктор Миколайович – завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України;

Дудченко Валентина Віталіївна – вчений секретар Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор;

Стадніченко Станіслав Лешек (Stadniczenko Stanislav Leszek) – керівник кафедри державного права і прав людини Опольського Університету (м. Ополь, Республіка Польща), габілітований доктор, професор;

Харитонов Євген Олегович – завідувач кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»,

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України;

Харитонова Олена Іванівна – завідувач кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;

Король Володимир Володимирович – професор кафедри кримінальної юстиції Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук, професор;

Латковська Тамара Анатоліївна – завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор;

Сайфуліна Юлія Василівна – завідувач кафедри теорії та історії держави і права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, доцент;

Сидор Вікторія Дмитрівна – завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор – відповідальний секретар;

Юрчишин Василь Миколайович – завідувач кафедри кримінальної юстиції Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, доцент.

ЗМІСТ

**I. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА**

Стременовський С. М. Принципи енергетичної галузі України: законодавчі та наукові визначення 7

**II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО.
АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ
ПРАВО**

Ємець Л. О. Проблеми адміністративно-правового регулювання доступу громадян до публічної інформації про стан навколишнього природного середовища 18

Семчик О. О. Транспарентність як принцип публічної фінансової діяльності в Україні 30

Скапоущенко О. Д. Правові засади порядку електронного адміністрування податків в Україні 40

III. ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Сафончик О. І. Поняття припинення шлюбу та його відмінність від визнання шлюбу недійсним за законодавством України 51

Світлична Ю. О. Нормативно-правове регулювання іноземного інвестування в Україні 59

Семиполець В. В. Судовий розгляд справ про позбавлення батьківських прав 69

Шелудяков Р. С. Електронна комерція: сутність, генеза, правове регулювання 81

**IV. ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ,
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**

Сидор В. Д. Вплив реформи децентралізації влади на правове регулювання земельних відносин 94

**V. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ,
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

Ліховіцький Я. О. Персонал органів та установ виконання покарань як суб'єкт реалізації сучасної кримінально-виконавчої політики 102

Назаренко Д. О. Протидія організованій злочинності: питання термінології	112
Сосков Р. М. Exemption from criminal liability for crimes in sphere of economic activities Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини у сфері економічної діяльності	119

VI. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Вальчишин Г. І. Становлення слідчого експерименту як самостійної слідчої (розшукової) дії	127
Гулкевич З. Т. До питання про допустимість психологічного впливу під час допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні	137
Запотоцький А. П. Організація і тактика проведення обшуку під час розслідування корисливих злочинів у сфері будівництва	150
Ковальчук С. О. Збирання нових доказів як спосіб перевірки речових доказів під час досудового розслідування	158
Король В. В. Реалізація положень засади невторчання у приватне життя під час провадження слідчих (розшукових) дій за чинним КПК України	171
Поляруш А.В. Ревізія як форма використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом підакцизних товарів	189
Раца В. А. Поняття та види джерел судової інформації	199
Савченко В.А., Королишин І.М. Про можливість використання графології у кримінальному судочинстві	211
Садова Т. В. Джерела кримінального процесуального права Англії та Уельсу	220
Юрчишин В. М. До питання про функцію обвинувачення у кримінальному судочинстві	230

VII. РЕЦЕНЗІЇ

Боднарук М. І. Наукове осмислення актуальних проблем правового регулювання відносин власності на природні об'єкти та їх ресурси	237
--	-----

**I. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА**

УДК 349.7

Стременовський С. М.,
канд. юрид. наук, доцент кафедри
правознавства Міжнародного класичного
університету ім. Пилипа Орлика

**ПРИНЦИПИ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ:
ЗАКОНОДАВЧІ ТА НАУКОВІ ВИЗНАЧЕННЯ**

Досліджується сутність і зміст загальних та спеціальних принципів в енергетичній галузі. Розглядаються як законодавчо визначені принципи, так і доктринальні підходи до визначення спеціальних принципів. Надані пропозиції з удосконалення відповідного законодавства.

Ключові слова: енергетична галузь, загальні принципи, спеціальні принципи, принципи ЄС в енергетичній сфері, удосконалення законодавства.

Исследуется сущность и содержание общих и специальных принципов в энергетической сфере. Рассматриваются как законодательно определенные принципы, так и доктринальные подходы к определению специальных принципов. Сделаны предложения по совершенствованию законодательства в указанной сфере.

Ключевые слова: энергетическая отрасль, общие принципы, специальные принципы, принципы ЕС в энергетической сфере, совершенствование законодательства.

The essence and content of general and specific principles in the energy sector is investigated. The legally defined principles and doctrinal approaches to defining specific principles are considered. The proposals to improve the relevant legislation are made.

Keywords: energy sector, general principles, specific principles, the principles of the EU in the energy sector, improvement of legislation.

Постановка проблеми. Принципи є основними засадами правового регулювання будь-якої сфери суспільних відносин та поділяються на загальні і спеціальні. Відповідно до загальних принципів права (законності, гуманізму, демократизму, науковості, гласності, оперативності, відповідності юридичній техніці) створюються норми права та йде реалізація усіх суспільних відносин. Спеціальні принципи права, поряд із загальними принципами, сприяють та забезпечують ефективність правового регулювання конкретних суспільних сфер. Вони є різними для кожної групи суспільних відносин, кожної сфери, що зумовлюється специфікою функціонування сфери чи галузі.

Аналіз дослідження даної проблеми. Дослідження дії принципів в енергетичній галузі України у тій чи іншій мірі здійснюють: В. Бараннік, С. Денисюк, Р. Дубас, М. Ковалка, А. Кориневич, О. Киричок, Н. Кузьминчук, Т. Мусієнко, А. Шевцов, С. Щербак та інші науковці. Ними розглядається зміст спеціальних принципів у різних сферах енергетичної галузі, висловлені пропозиції щодо удосконалення діючого законодавства. Незважаючи на значну кількість наукових праць, в яких досліджується поняття, загальні риси та ознаки дії принципів права в енергетичній галузі, варто вказати на відсутність комплексного розгляду вказаних принципів, що актуалізує необхідність розгляду зазначеної проблематики.

Метою даної статті є порівняльний аналіз принципів енергетичної галузі, які визначені вітчизняним енергетичним законодавством, європейським співтовариством, фахівцями.

Виклад основного матеріалу. У довідковій літературі термін «принципи» визначається фактично однозначно, під цим терміном розуміються основні, вихідні положення будь-якої наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін. [1, с. 941]; центральне пояснення, особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь [2, с. 615].

Принципи у доктринальній літературі стосовно їх дії у тих

чи інших сферах поділяються на загальні та спеціальні. До загальних принципів більшість науковців, зокрема О. Скакун [3, с. 296], відносять гуманізм, демократизм, гласність, законність, науковість, системність. Ними також є такі принципи, як оперативність, професіоналізм, своєчасність, відповідність юридичній техніці та деякі інші. Спеціальними визначають ті принципи, які притаманні тій чи іншій сфері суспільних відносин. Так, Ю. Ващук, розглядаючи особливості принципів правотворчості МВС України, називає принцип єдиноначальності, принцип субординації, принцип професіоналізму [4, с. 23,25].

Враховуючи принцип міжнародного пріоритету в українському законодавстві, порівняємо принципи, визначені міжнародними інституціями, європейським та українським енергетичним законодавством.

Країнами «великої сімки» (міжнародний клуб урядів семи високорозвинених країн світу: США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Канада) зафіксовано такі принципи діяльності та взаємодії в енергетичній галузі: доступ до безпечних, економічних і надійних джерел постачання енергії є необхідною умовою прогресу; здійснення заходів щодо запобігання різким коливанням цін на нафту і зміцнення енергетичної безпеки шляхом ширшого використання ринкових механізмів, диверсифікації постачання енергії, підвищення енергоефективності, удосконалення інформаційного обміну, а також розвитку глобального енергетичного діалогу; спрямованість зусиль світового співтовариства на забезпечення стабільності і надійності у функціонуванні світової системи постачання енергетичних ресурсів, у тому числі на розвиток і підвищення надійності транспортної інфраструктури [5, с. 118].

Активне співробітництво України у сфері енергетики з ЄС зумовлює врахування трьох основних принципів енергетичної політики Співтовариства – забезпечення безпеки поставок енергетичних ресурсів, заохочення і розширення конкуренції між суб'єктами енергетичного ринку, захист навколишнього середовища [6], а також принципів вигоди, взаємодії, прозорості, прогнозованості. Зауважимо, що загальні принципи європейської енергетичної політики містяться в Європейській

Енергетичній хартії, прийнятій у Гаазі 17.12.1991 р., договорах і протоколах до неї. Це, насамперед, відкритість і недискримінаційність енергетичних ринків [7, с. 11], режим найбільшого сприяння, повага державного суверенітету над природними ресурсами; створення умов, що сприяють інвестиціям підприємств і приватних осіб в енергетичний сектор економіки.

До міжнародного енергетичного права включені спеціальні галузеві принципи і ті, що не є самостійними правовими нормами і містяться, здебільшого, у документах «soft law» (тих, що не мають обов'язкової юридичної сили). Спеціальними галузевими принципами міжнародного енергетичного права є: 1) постійний суверенітет над енергетичними ресурсами (основний структуроутворюючий принцип); 2) зобов'язання не заподіювати шкоди території інших держав або територіям, що знаходяться поза межами юрисдикції держави; 3) обов'язок попереджувати і співробітничати з іншими державами щодо ризиків, які можуть виникнути у зв'язку з небезпечною діяльністю, включаючи різноманітні екстрені випадки. Щодо інших принципів у енергетичному секторі, які не є самостійними нормами звичаєвого міжнародного права, хоча можуть бути обов'язковими для держав, якщо ці принципи включені в текст міжнародного договору, ними є: 1) принцип сталого розвитку; 2) принцип перестороги; 3) принцип «забруднювач платить»; 4) принцип рівності між поколіннями [8, с. 127, 129].

Навіть поверховий аналіз зазначених принципів свідчить про врахування в енергетичній сфері міжнародними інституціями та Європейським Співтовариством інтересів не однієї країни, а більшості, насамперед європейських; їх узгодження, гармонізація; захист навколишнього середовища при використанні енергоресурсів, пріоритет національного суверенітету над природними ресурсами.

В Україні принципи діяльності в енергетичній галузі закріплені у відповідних законах України. Вони наведені: переліком з 14 пунктів у ст. 5 Закону України від 16.10.1997 р. № 575/97-ВР «Про електроенергетику» [9], переліком з 7 пунктів у ст. 3 Закону України від 20.02.2003 р. № 555-IV «Про

альтернативні джерела енергії» [10], переліком з 12 пунктів у ст. 3 Закону України від 01.07.1994 р. № 74/94-ВР «Про енергозабезпечення» [11].

Відповідно до сфери правового регулювання в енергетиці українським законодавством визначені ті чи інші спеціальні принципи:

у сфері електроенергетики – принцип збереження цілісності та забезпечення надійного і ефективного функціонування об'єднаної енергетичної системи України, єдиного централізованого диспетчерського (оперативно-технологічного) управління нею; принцип забезпечення стабільного фінансового стану електроенергетики; принцип забезпечення відповідальності суб'єктів електроенергетики та споживачів; принцип сприяння розвитку конкурентних відносин на ринку електричної енергії та ін.;

у сфері енергозабезпечення – принцип пріоритетності вимог енергозбереження при здійсненні господарської, управлінської або іншої діяльності, пов'язаної з видобуванням, переробкою; принцип наукового обґрунтування стандартизації у сфері енергозбереження та нормування використання паливно-енергетичних ресурсів; принцип необхідності дотримання енергетичних стандартів та нормативів при використанні палива та енергії; принцип створення енергозберігаючої структури матеріального виробництва на основі комплексного вирішення питань економії; принцип обов'язковості державної відповідної експертизи; принцип широкого впровадження новітніх енергозберігаючих технологій та ін.;

у сфері функціонування альтернативних джерел енергії – принцип нарощування обсягів виробництва та споживання енергії, виробленої з альтернативних джерел; принцип науково-технічного забезпечення розвитку альтернативної енергетики; принцип додержання умов раціонального споживання та економії енергії, виробленої з альтернативних джерел; принцип залучення вітчизняних та іноземних інвестицій, а також підтримка підприємництва у сфері альтернативних джерел енергії, в тому числі шляхом розробки і здійснення загальнодержавних і місцевих програм розвитку альтернативної енергетики.

У Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [12] принципами енергетичної політики України на період дії Стратегії визначаються: пріоритетність забезпечення сталого розвитку української економіки; прозорість державного регулювання енергетичного сектору, стабільність енергетичної політики та наступність управлінських рішень; лібералізація відносин на енергетичних ринках, недискримінаційність та відповідність реальним затратам ціноутворення, гарантування доступу до ринків та мереж; сприяння конкуренції, незалежність регуляторів енергетичних ринків, забезпечення захисту споживачів від проявів монополізму, регулювання діяльності природних монополій; пріоритетність інноваційного технологічного розвитку виходячи з пріоритетів безпеки енергозабезпечення і захисту довкілля та стимулювання оновлення енергетичної інфраструктури; входження енергетичного сектору України в європейський енергетичний простір та європейську систему забезпечення енергетичної безпеки.

Варто відзначити, що спеціальні принципи, які визначені українським енергетичним законодавством, мають економічну спрямованість, їх дотримання передбачає, насамперед, забезпечення ефективності функціонування енергетичної галузі. До загальних рис принципів енергетичної галузі віднесемо: державне регулювання відповідної галузі; створення державою належних економічних і правових умов для її функціонування; додержання єдиних державних норм, правил і стандартів; додержання екологічної безпеки та безпеки технологічних процесів; захист прав та інтересів споживачів енергії та деякі інші.

У науковій літературі визначаються принципи, які не дістали свого відображення в енергетичному законодавстві, зокрема це принцип державного регулювання електроенергетичного ринку, принцип діяльності учасників електроенергетичного ринку; принцип державного управління у сфері альтернативної енергетики, принципи у сфері державної зовнішньоекономічної енергетичної політики.

Принципи державного регулювання електроенергетичного ринку складають основу формування базових положень, які

регламентують діяльність його учасників та сприяють виділенню завдань, що постають перед державою для забезпечення умов входження українського енергоринку до міжнародних енергетичних організацій. У науковій літературі наводяться принципи діяльності учасників електроенергетичного ринку та функціонування електроенергетичного ринку.

До першої групи принципів відносять: принцип пріоритетності вітчизняних цінностей у галузі електроенергетики та суміжних з нею галузях; забезпечення балансу особи, національного господарства і держави; взаємна відповідальність та адекватність заходів захисту їх інтересів від реальних і потенційних загроз в енергетичній сфері; принцип пріоритетності прав людини та верховенства права.

До другої групи – інтерсуб'єктність (виражає значущість, обов'язковість виконання встановлених правилі і норм для забезпечення ефективності окремих економічних суб'єктів ринку електроенергії та добробуту всього людства); непереривність (необхідність постійного моніторингу діяльності суб'єктів енергоринку з боку державних органів); повнота (необхідність врахування всіх напрямів розвитку енергоринку з метою забезпечення економічного ефекту у сфері енергетичного комплексу); об'єктивність (відповідність процесів реальним вимогам і стандартам міжнародного енергоринку); системність (наявність індуктивно-дедуктивної структури, взаємозв'язок, взаємну обумовленість усіх компонентів організації енергоринку); науковість (наукове обґрунтування заходів реформування і державного впливу на процеси, які обумовлюють функціонування ринку електроенергії) [13, с. 142-143].

У колі зору науковців – принципи державного управління у сфері альтернативної енергетики України; ними визначені: принцип застосування гнучкої системи засобів державного управління для кожного виду альтернативної енергетики; принцип максимального сприяння залученню інвестицій в галузь альтернативної енергетики; принцип сприяння кадровому забезпеченню галузі; принцип законодавчого закріплення цілей і завдань у сфері альтернативної енергетики; принцип проведення

постійних теоретичних досліджень проблем у сфері альтернативної енергетики та науково-технічне забезпечення їх виконання; принцип координації роботи органів державної влади, органів місцевого самоврядування та підприємців (переважно малого бізнесу); принцип відведення визначальної ролі координуючому органу управління у сфері альтернативної енергетики. Т. Мусієнко виходить із пропозицією закріпити вказані принципи у Законі України «Про альтернативні джерела енергії» в частині, що стосується державного управління та державного регулювання цією сферою [14]. Вважаємо, що доцільним буде включення до ст. 3 цього Закону принципу професіоналізму працівників енергетичної галузі, який забезпечить прийняття компетентних рішень та належного рівня державного управління.

Науковцями виділяються й спеціальні принципи у сфері державної зовнішньоекономічної політики, це: створення умов для енергозбереження та енергоефективності на внутрішньому ринку з метою розширення експорту електроенергії; забезпечення максимальної прозорості зовнішньоекономічної діяльності у сфері електроенергетики з метою залучення вітчизняного та зарубіжного інвестиційного капіталу до сфери електроенергетики України; наближення державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності у сфері електроенергетики до вимог і стандартів ЄС з метою активізації міждержавного співробітництва, зокрема інтеграції України до Союзу Координації Передавання Електроенергії [15]. На наш погляд, до цієї групи принципів варто було б додати принцип усунення бар'єрів між державами у сфері торгівлі енергоресурсами; принцип розвитку вільного й ефективного енергетичного ринку; принцип поліпшення стану охорони навколишнього середовища при використанні енергоресурсів, особливо викопних джерел палива.

Аналізуючи спеціальні принципи, наведені українським законодавцем і фахівцями, відзначимо їх фаховий компетентний характер, їх визначення і трактування відповідно до загальних законодавчих вимог, специфіки суспільних відносин в енергетиці, основних засад європейської енергетичної політики.

На наш погляд, недоліки й прорахунки, які мають місце в

енергетичній галузі, пов'язані не з недостатньою визначеністю принципів у законодавстві України, а з проблемою впровадження та дотримання галузевих принципів у практичній діяльності державних органів влади.

Фактично не діють такі із вищезазначених принципів, як: принцип забезпечення стабільного фінансового стану електроенергетики; принцип сприяння розвитку конкурентних відносин на ринку електричної енергії; принцип пріоритетності вимог енергозбереження при здійсненні господарської, управлінської або іншої діяльності, пов'язаної з видобуванням, переробкою; принцип широкого впровадження новітніх енергозберігаючих технологій; принцип залучення вітчизняних та іноземних інвестицій, а також підтримка підприємництва у сфері альтернативних джерел енергії а інші.

У науковій літературі вказується на відсутність окремих принципів сучасної європейської енергетичної політики (зокрема, комплексного поєднання політики енергоефективності з іншими напрямками державного регулювання, екологічною та економічною політикою; функціонування дієвої системи моніторингу та контролю за застосуванням інструментів та ініціатив реалізації енергетичної політики) у національній енергетичній стратегії України, що значною мірою знижує її ефективність, підвищує економічні, політичні, екологічні, соціальні ризики, перешкоджає концентрації зусиль і ресурсів, ускладнює створення сприятливого інвестиційного клімату [16, с.73].

Висновки. Принципи енергетичної галузі визначені законодавством України та ЄС, відповідними фахівцями. Основні засади у законах України викладені ґрунтовно, з широким трактуванням і, на наш погляд, можуть характеризуватися як спеціальні. У політичних документах ЄС в енергетичній сфері принципи виражені з більш загальних, широких підходів, із врахуванням інтересів членів Європейської Співдружності. Фахівцями принципи енергетичної галузі визначаються щодо окремих сфер енергетики: міжнародного співробітництва, державного управління, альтернативної енергетики тощо. Викликають науковий інтерес пропозиції дослідників щодо включення нових принципів у енергетичне

законодавство. Вважаємо, що реалізація цих пропозицій буде сприяти удосконаленню нормативно-правових актів та відповідно правового регулювання енергетичної сфери.

Окрім того, до енергетичного законодавства повинні бути включені і такі загальні принципи, як: принцип плановості і перспективності; принцип моніторингу енергетичної політики; принцип професіоналізму; принцип оперативного реагування на зміни міжнародного енергетичного ринку; принцип обґрунтованого вибору рішень в енергетичній сфері; принцип міжнародного пріоритету.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укладач і головн. ред. В. Т. Бусел. – К. – Ірпінь : Перун, 2001. 1440 с.
2. Куньч З.Й. Універсальний словник української мови / З.Й. Куньч. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2005. – 848 с.
3. Скакун О.В. Теорія держави і права (енциклопедичний курс): підручник / О.Ф.Скакун. – Х.: Еспада, 2006. – 776 с.
4. Ващук Ю.О. Особливість принципів правотворчості органів МВС України / Ю.О.Ващук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2014. Серія Право. Вип.24. Т. 1. – С. 22 – 26.
5. Грабович Т.А. Значення проблем енергозабезпечення у міжнародно-правових відносинах / Т.А.Грабович // Актуальні проблеми політики. – 2015. – Вип. 54. – С. 121.
6. Дубас Р.Р. Становлення та розвиток міжнародного енергетичного права в умовах глобалізації міжнародних економічних відносин: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: 12.00.11 / Р.Р. Дубас; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, НАН України. – К., 2010. – 23 с.
7. THE INTERNATIONAL ENERGY CHARTER CONSOLIDATED ENERGY CHARTER TREATY with Related Documents Last Updated: 15 January 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.energy.gov.ge/projects/pdf/pages/Saertashoriso%20Energetikuli%20Kartiis%20Khelshekruleba%201521%20geo.pdf>
8. Кориневич А. Про галузеві принципи міжнародного енергетичного права / А.О.Кориневич. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1197/Korinevic.pdf?sequence=1>

9. Про електроенергетику: Закон України від 16.10.1997 р. № 575/97-ВР. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/575/97-%D0%B2%D1%80>

10. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20.02.2003 р. № 555-IV. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/555-15>

11. Про енергозабезпечення: Закон України від 01.07.1994 р. № 74/94-ВР. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80>

12. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

13. Кузьминчук Н.В. Ринок електроенергії України: проблеми державного регулювання й перспективи розвитку / Н.В.Кузьминчук // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2013. – № 4 (24). – С. 139 – 148.

14. Мусієнко Т.В. Принципи державного управління у сфері альтернативної енергетики України / Т.В. Мусієнко // Альманах права. – 2012. – Вип. 3. – С. 404 – 408.

15. Андронов В. Улида В. Державна зовнішньоекономічна політика у сфері електроенергетики / В.Андронов, В.Улида // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2016. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://el-zbirn-du.at.ua/2016_1/2.pdf

16. Іншеков Є.М. Світовий досвід створення національної енергетичної стратегії, українські реалії, екологічний аспект / Є.М. Іншеков, О.М. Козуб, О.С. Дромаха // Енергетика: економіка, технології, екологія. – 2009. – №2. – С. 63 – 73.

II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

УДК 342.95:504.06

Ємець Л. О.,
канд. юрид. наук, доцент,
народний депутат України

ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОСТУПУ ГРОМАДЯН ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРО СТАН НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті розглянуто проблеми, що існують у сфері адміністративно-правового регулювання доступу громадян до публічної інформації про стан навколишнього природного середовища. Розглянуті особливості даної інформації порівняно з іншими видами публічної інформації та їх вплив на особливості регулювання доступу до неї. Досліджено перспективи удосконалення законодавства у даній сфері.

Ключові слова: публічна інформація, екологічна інформація, охорона довкілля, суб'єкти господарювання.

В статье рассмотрены проблемы, существующие в сфере административно-правового регулирования доступа граждан к публичной информации о состоянии окружающей природной среды. Рассмотрены особенности данной информации по сравнению с другими видами публичной информации и их влияние на особенности регулирования доступа к ней. Исследованы перспективы усовершенствования законодательства в данной сфере.

Ключевые слова: публичная информация, экологическая информация, охрана окружающей среды, субъекты хозяйствования.

The article deals with the problems in the sphere of administrative regulation of the access to the public information on

the condition of the natural environment. Features of this information compared to the other kinds of public information are analyzed, together with their influence on the legal regulations of the access to it. Ways to improve legislation in this sphere are explored.

Keywords: public information, ecological information, environment protection, business entities.

Постановка проблеми. Забезпечення екологічної безпеки є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави. Важливим аспектом цієї діяльності є формування ефективного механізму доступу громадян до інформації про стан навколишнього природного середовища. Так, відповідно до ч. 2 ст. 50 Конституції України, кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. У зв'язку з цим, забезпечення доступу громадян до публічної інформації про стан навколишнього природного середовища є одним із пріоритетних напрямів державної політики у сфері охорони навколишнього середовища.

Аналіз дослідження даної проблеми. Питання забезпечення доступу громадян до публічної інформації у своїх роботах досліджували В. К. Міхрін [1], М. Ю. Кузнецова [2], А. Л. Садовська [3] та інші. Окремі аспекти доступу громадян до інформації про стан навколишнього природного середовища досліджували А. О. Матвійчук [4], Г. В. Мороз [5]; разом з цим, в сучасних умовах реформування системи державного управління та адаптації стандартів Європейського Союзу, у тому числі у сфері охорони довкілля, стан дослідження адміністративно-правових засад забезпечення доступу громадян до публічної інформації про стан навколишнього природного середовища залишається недостатнім.

Метою дослідження є виявлення актуальних проблем адміністративно-правового регулювання доступу громадян до публічної інформації про стан навколишнього природного середовища.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про доступ до публічної інформації» [6], публічна

інформація – це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим законом. За загальним правилом, розпорядниками публічної інформації визнаються суб'єкти владних повноважень, а також, щодо окремих категорій публічної інформації юридичні особи, що фінансуються з державного, місцевих бюджетів, бюджету Автономної Республіки Крим (стосовно інформації щодо використання бюджетних коштів), особи, якщо вони виконують делеговані повноваження суб'єктів владних повноважень згідно із законом чи договором, включаючи надання освітніх, оздоровчих, соціальних або інших державних послуг (стосовно інформації, пов'язаної з виконанням їхніх обов'язків) та суб'єкти господарювання, які займають домінуюче становище на ринку або наділені спеціальними чи виключними правами, або є природними монополіями (стосовно інформації щодо умов постачання товарів, послуг та цін на них). Тим не менш, відповідно до положень п. 1 ч. 2 ст. 13 Закону України «Про доступ до публічної інформації», до розпорядників інформації, зобов'язаних оприлюднювати та надавати за запитами публічну інформацію, прирівнюються також суб'єкти господарювання, які володіють інформацією про стан довкілля [6].

Таким чином, публічна інформація у сфері забезпечення екологічної безпеки держави, порівняно з іншими сферами управління, характеризується розширеним колом розпорядників інформації.

Іншою суттєвою особливістю публічної інформації у даній сфері є те, що доступ до неї не може бути обмеженим. Відповідно до ч. 2 ст. 50 Конституції України, така інформація ніким не може бути засекречена; відповідно, обмеження щодо доступу до неї не можуть застосовуватись [7].

У чинному законодавстві міститься декілька достатньо близьких термінів: інформація про стан довкілля (Конституція України, Закон України «Про публічну інформацію»),

інформація про стан довкілля (екологічна інформація) (Закон України «Про інформацію»), інформація про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) (Закон України «Про охорону навколишнього середовища»). Хоча ці терміни фактично тотожні, законодавчі акти, які їх містять, визначають їх дещо по-різному.

Так, відповідно до Закону України «Про інформацію», інформація про стан довкілля (екологічна інформація) – відомості та/або дані про:

- стан складових довкілля та його компоненти, включаючи генетично модифіковані організми, та взаємодію між цими складовими;

- фактори, що впливають або можуть впливати на складові довкілля (речовини, енергія, шум і випромінювання, а також діяльність або заходи, включаючи адміністративні, угоди в галузі навколишнього природного середовища, політику, законодавство, плани і програми);

- стан здоров'я та безпеки людей, умови життя людей, стан об'єктів культури і споруд тією мірою, якою на них впливає або може вплинути стан складових довкілля;

- інші відомості та/або дані [8].

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього середовища» інформація про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) – це будь-яка інформація в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі про:

- стан навколишнього природного середовища чи його об'єктів - землі, вод, надр, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу та рівні їх забруднення;

- біологічне різноманіття і його компоненти, включаючи генетично видозмінені організми та їх взаємодію із об'єктами навколишнього природного середовища;

- джерела, фактори, матеріали, речовини, продукцію, енергію, фізичні фактори (шум, вібрацію, електромагнітне випромінювання, радіацію), які впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей;

- загрозу виникнення і причини надзвичайних екологічних ситуацій, результати ліквідації цих явищ, рекомендації щодо заходів, спрямованих на зменшення їх негативного впливу на природні об'єкти та здоров'я людей;

- екологічні прогнози, плани і програми, заходи, в тому числі адміністративні, державну екологічну політику, законодавство про охорону навколишнього природного середовища;

- витрати, пов'язані із здійсненням природоохоронних заходів за рахунок фондів охорони навколишнього природного середовища, інших джерел фінансування, економічний аналіз, проведений у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля [9].

Частиною законодавства України є також Орхуська конвенція Європейської Економічної Комісії ООН про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та правосуддя з питань, що стосуються довкілля, ратифікована Україною 06 липня 1999 року, яка визначає екологічну інформацію як дані про:

- стан таких складових навколишнього середовища, як повітря і атмосфера, вода, ґрунт, земля, ландшафт і природні об'єкти, біологічне різноманіття та його компоненти, включаючи генетично змінені організми, та взаємодію між цими складовими;

- фактори, такі як речовини, енергія, шум і випромінювання, а також діяльність або заходи, включаючи адміністративні заходи, угоди в галузі навколишнього середовища, політику, законодавство, плани і програми, що впливають або можуть впливати на складові навколишнього середовища, зазначені вище, і аналізі затрат і результатів та інший економічний аналіз і припущення, використані в процесі прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища;

- стан здоров'я та безпеки людей, умови життя людей, стан об'єктів культури і споруд тією мірою, якою на них впливає або може вплинути стан складових навколишнього середовища або через ці складові, фактори, діяльність або заходи, зазначені вище [10].

Враховуючи особливості інформації про стан довкілля, передусім – недопущення її засекречування, а також обов'язок суб'єктів господарювання поширювати її як публічну, надзвичайно важливим є вирішення проблеми, з одного боку, права вільного доступу до інформації про стан довкілля, а з іншого – права суб'єктів господарювання на комерційну таємницю. У зв'язку з цим, доцільним є чітке визначення поняття інформації про стан довкілля для цілей реалізації положень Закону України «Про доступ до публічної інформації»; разом з цим, якраз у даному законі подібного визначення не міститься. Враховуючи, що Закон України «Про охорону навколишнього середовища» містить найбільш широке та детальне визначення поняття екологічної інформації, на нашу думку доцільним є доповнення Закону України «Про доступ до публічної інформації» посиленням саме на цей законодавчий акт в частині визначення екологічної інформації та узгодити термінологію, що використовується, саме з ним.

Як і для інших видів публічної інформації, до екологічної інформації, відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації», застосовується два способи забезпечення доступу:

1) шляхом систематичного та оперативного оприлюднення інформації:

- в офіційних друкованих виданнях;
- на офіційних веб-сайтах в мережі Інтернет;
- на єдиному державному веб-порталі відкритих даних;
- на інформаційних стендах;
- будь-яким іншим способом;

2) шляхом надання інформації за запитами на інформацію [6].

При цьому, слід наголосити на тому, що Орхуська конвенція покладає обов'язок збору та поширення екологічної інформації саме на державу. Відповідно до неї, кожна зі сторін конвенції забезпечує, щоб:

- державні органи мали у своєму розпорядженні екологічну інформацію, яка стосується роду їх діяльності, та постійно поновлювали її;

- було створено обов'язкові системи для забезпечення належного надходження в державні органи інформації з запланованих та здійснюваних заходів, які можуть істотно впливати на навколишнє середовище;

- у випадках, що становлять безпосередню загрозу для здоров'я людини або навколишнього середовища, які виникають в результаті людської діяльності або є наслідком природних явищ, вся інформація, яка могла би дозволити громадськості вжити заходів із запобігання або зменшення шкоди, яка може стати наслідком такої загрози, і яка є у розпорядженні державного органу, негайно поширювалася серед членів громадськості, яких потенційно торкається загроза [10]. Іншими словами, Орхуська конвенція покладає на державу обов'язок накопичення максимально можливого обсягу екологічної інформації.

Варто звернути увагу на те, що основним фактором, який зумовлює проблеми адміністративно-правового регулювання доступу до публічної інформації у сфері забезпечення екологічної безпеки держави є вже вказана її особливість, яка полягає у розширеному колі розпорядників такої інформації. Зокрема, незважаючи на те, що Закон України «Про доступ до публічної інформації» встановлює обов'язок забезпечувати доступ громадян до публічної інформації про стан довкілля, переліку інформації, яка підлягає систематичному та оперативному оприлюдненню, відсутній; так само не існує і механізму систематичного інформування громадян щодо стану довкілля, особливо в частині інформації, розпорядниками якої є суб'єкти господарської діяльності.

Іншим актуальним питанням, що постає із розширеного кола розпорядників, є забезпечення контролю за дотриманням законодавства щодо забезпечення доступу громадян до публічної інформації. Закон України «Про доступ до публічної інформації» визначає три форми такого контролю: парламентський, громадський та державний. В контексті адміністративно-правового регулювання нас цікавить передусім остання форма контролю. Даний контроль здійснюють керівники органів державної влади-розпорядників інформації (відносно відповідальних осіб або працівників спеціальних

підрозділів з питань запитів на інформацію), вищі органи в системі органів влади (стосовно підпорядкованих їм органів влади, їх посадових і службових осіб), суди (стосовно рішень, дій чи бездіяльності розпорядників) [6]. Стосовно суб'єктів господарювання із перелічених функціонує, фактично, лише судовий контроль.

Звертаючись до закордонного досвіду забезпечення доступу громадян до екологічної інформації, слід передусім зупинитися на ключовому міжнародно-правовому документі у сфері забезпечення доступу громадян до публічної інформації щодо стану довкілля, вже згадуваній Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості у прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція), підписаній 25 червня 1998 року. В якості суб'єктів, які підпадають під вимоги щодо надання такої інформації, конвенція визначає публічні органи. До них документ відносить:

- уряд або інший орган публічної адміністрації, включаючи публічні дорадчі органи, на національному, регіональному чи місцевому рівні;

- будь-яку фізичну або юридичну особу, що здійснює функції публічного адміністрування відповідно до національного законодавства, включаючи конкретні обов'язки, види діяльності або послуги, що стосуються довкілля;

- будь-яку фізичну або юридичну особу, що має публічні обов'язки або функції, або надає публічні послуги, що стосуються довкілля, під контролем органу або особи, зазначених у попередніх пунктах [10].

Іншими словами, Орхуська конвенція встановлює вужчий, ніж українське законодавство, суб'єктів, які визнаються розпорядниками публічної інформації про стан довкілля. Якщо Закон України «Про доступ до публічної інформації» поширює статус розпорядника публічної інформації про стан довкілля на всіх суб'єктів господарювання, які нею володіють інформацією, Орхуська конвенція в якості додаткової вимоги встановлює надання суб'єктами господарювання публічних послуг або наявність публічних обов'язків чи функцій. Аналогічно Орхуській конвенції трактує розпорядників публічної інформації і право Європейського Союзу. Так, Директива

2003/4/ЄС про доступ громадськості до екологічної інформації містить аналогічне конвенції визначення публічних органів як розпорядників екологічної інформації [11].

Окрім такого більш вузького визначення розпорядників екологічної інформації, наголосимо на вже згаданих положеннях Орхуської конвенції, які передбачають, що забезпечення доступу громадян до екологічної інформації покладається передусім на державу. На державні покладається зобов'язання здійснювати активну діяльність із пошуку та збору екологічної інформації, у тому числі – від суб'єктів господарювання. У зв'язку з цим, вважаємо, що шляхом вирішення проблеми упорядкування системи доступу громадян до екологічної інформації, розпорядниками якої є суб'єкти господарювання, є не тільки і не стільки встановлення вимог щодо її обов'язкової публікації для останніх, скільки забезпечення функціонування ефективної державної системи збору, узагальнення та поширення екологічної інформації, у тому числі – екологічної інформації, розпорядниками якої є суб'єкти господарювання. Частково, подібна система в Україні регламентується Законом України «Про екологічну експертизу». Об'єктами екологічної експертизи, відповідно до документу, є проекти законодавчих та інших нормативно-правових актів, документація по впровадженню нової техніки, технологій, матеріалів, речовин, продукції, генетично модифікованих організмів, реалізація яких може призвести до порушення екологічних нормативів, негативного впливу на стан навколишнього природного середовища; окрім цього, екологічній експертизі можуть підлягати екологічні ситуації, що склалися в окремих населених пунктах і регіонах, а також діючі об'єкти та комплекси, що мають значний негативний вплив на стан навколишнього природного середовища. Відповідно до ч. 2 ст. 10 закону, еколого-експертні органи чи формування після завершення екологічної експертизи повідомляють про її висновки через засоби масової інформації [12]. Разом з цим, даний закон не формує механізму систематичного акумулювання та поширення екологічної інформації.

У зв'язку з цим, слід знову звернути увагу на положення Директиви 2003/4/ЄС, яка встановлює вимогу щодо

необхідності узагальнення та систематизації органами державної влади екологічної інформації, яка утримується ними або для них, з метою її активного і систематичного оприлюднення, у тому числі, за допомогою комп'ютерних телекомунікаційних та електронних технологій [11].

З огляду на вказане вище, найбільш актуальним напрямом розвитку нормативно-правового регулювання забезпечення доступу громадян до екологічної інформації є формування системи її акумуляції, упорядкування та поширення на основі сучасних інформаційних технологій. Зокрема, на формування подібної системи спрямований проект закону «Про оцінку впливу на довкілля», який був прийнятий Верховною Радою України, однак не був підписаний Президентом України та повернутий до парламенту з пропозиціями. Так, проектом передбачається формування Єдиного реєстру з оцінки впливу на довкілля, інформація з якого має бути відкритою та доступною через мережу Інтернет. Слід наголосити, що незважаючи на те, що Президент України висловив низку пропозицій до проекту закону, в частині функціонування Єдиного реєстру зауваження були відсутні. Наголосимо, що формування Єдиного реєстру дозволить вирішити одразу декілька названих нами проблем адміністративно-правового регулювання доступу громадян до публічної інформації про стан довкілля. З одного боку, при формуванні подібного реєстру забезпечується державний контроль за розкриттям екологічної інформації, розпорядниками якої є суб'єкти господарювання. З іншого – відкритість та доступність реєстру через мережу Інтернет забезпечує саме активне поширення екологічної інформації, у тому числі – отриманої від суб'єктів господарювання, що відповідає положенням Орхуської конвенції.

Висновки. Підбиваючи підсумки, передусім необхідно підкреслити, що публічна інформація про стан навколишнього природного середовища має низку особливостей порівняно з іншими видами публічної інформації. З одного боку, це пов'язано із розширеним колом розпорядників цієї інформації, з іншого – з наявністю конституційної заборони встановлення обмеженого доступу до неї. Ці особливості обумовлюють необхідність чіткого визначення поняття публічної інформації

про стан навколишнього природного середовища в контексті реалізації положень Закону України «Про доступ до публічної інформації». У зв'язку з цим, вважаємо доцільним застосовувати для потреб зазначеного закону визначення інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічної інформації), викладене у Законі України «Про охорону навколишнього середовища» (яке є найбільш розширеним із тих, що містяться у національному законодавстві).

Розширене коло розпорядників публічної інформації про стан навколишнього природного середовища створює також проблему формування ефективної системи регулярної публікації даної інформації з метою забезпечення громадян доступу до неї, а також здійснення державного контролю у даній сфері. У зв'язку з цим, актуальним на сьогодні є прийняття Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», який би передбачив Єдиного реєстру з оцінки впливу на довкілля Як Функціонування Єдиного реєстру з відкритим доступом із застосуванням мережі Інтернет забезпечить формування ефективного каналу поширення екологічної інформації серед населення, а також спростить контроль за наданням такої інформації суб'єктами господарювання.

В сучасних умовах, до подальших напрямів у сфері адміністративно-правового регулювання доступу громадян до публічної інформації про стан навколишнього природного середовища слід віднести дослідження перспектив функціонування та управління вже згаданим Єдиним реєстром та формування інших інформаційних баз у сфері охорони довкілля із застосуванням сучасних інформаційних технологій.

Література:

1. Міхрін В. К. Актуальні проблеми правового забезпечення реалізації права громадян на доступ до публічної інформації в Україні / В. К. Міхрін, О. Ю. Волкович // Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / голов. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2015. – Вип. 30. Том 2. – С. 46–49.

2. Кузнецова М. Ю. Сфера публічної інформації: поняття, структура, загальна характеристика суспільних та правових відносин [Електронний ресурс] / М. Ю. Кузнецова // Юридичний науковий

електронний журнал. – 2014. – № 4. – С. 145 – 149. – Режим доступу: <http://repo.sau.sumy.ua/handle/123456789/2341>

3. Садовська А. Л. Посилення гарантій права на доступ до публічної інформації в системі комунікацій між державою та громадянами / А. Л. Садовська // Актуальні проблеми державного управління. – 2013. – №. 2. – С. 169-177.

4. Матвійчук А. О. Особисте немайнове право особи на інформацію про стан навколишнього природного середовища: постановка проблеми / А. О. Матвійчук // Юридична наука. – 2013. – № 12. – С. 7-14.

5. Мороз Г. В. Розвиток правового регулювання участі громадськості в прийнятті рішень у галузі охорони довкілля / Г. В. Мороз // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наукових статей. - Івано-Франківськ: Плай, 2002. – Випуск VIII. – С.120-123.

6. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2011. – № 32 – С. 1491.

7. Конституція України // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 14.

8. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України – 1992. – № 48. – С. 650.

9. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – С. 546.

10. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля // Офіційний вісник України. – 2010. – № 33. – С. 12.

11. Directive 2003/4/EC of the European Parliament and of the Council of 28 January 2003 on public access to environmental information and repealing Council Directive 90/313/EEC [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:041:0026:0032:EN:PDF>

12. Про екологічну експертизу : Закон України від 09.02.1995 № 45/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8. – Ст. 154.

Семчик О. О.,
канд. юрид. наук., с.н.с.,
старший науковий співробітник відділу
проблем державного управління
та адміністративного права
Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України

ТРАНСПАРЕНТНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП ПУБЛІЧНОЇ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню принципу транспарентності публічної фінансової діяльності як елементу партисипативної демократії на рівні міжнародних стандартів та українського законодавства. Висвітлено зв'язок між нормами, що закріплюють правові основи транспарентності в міжнародних нормативно-правових актах із нормами галузевого законодавства. На основі вивчення міжнародного досвіду застосування директив з податкової транспарентності, запропоновано шляхи врахування такого досвіду при удосконаленні чинного податкового законодавства.

Ключові слова: принцип транспарентності, бюджетна система, бюджетний процес, податкова прозорість

Стаття посвящена исследованию принципа транспарентности публичной финансовой деятельности как элемента партисипативной демократии на уровне международных стандартов и украинского законодательства. Освещены связи между нормами, закрепляющими правовые основы транспарентности в международных нормативно-правовых актах с нормами отраслевого законодательства. На основе изучения международного опыта применения директив по налоговой транспарентности, предложены пути использования такого опыта при совершенствовании действующего налогового законодательства.

Ключевые слова: принцип транспарентности, бюджетная система, бюджетный процесс, налоговая прозрачность

The article is devoted to the analysis of transparency principle of public financial activity as a constituent of participatory democracy in Ukraine. Links between norms which define legal grounds of transparency in international legislation and norms of Ukrainian budget legislation are analyzed. Key elements of the transparency principle of public financial activity are defined. The role of the transparency principle within principles of budget system and principles of budget process is described. Based on the study of international experience in the field of tax transparency, were proposed the ways of using this experience for the current tax legislation improvement.

Keywords: transparency principle, budget system, budget process, tax transparency

Постановка проблеми. Перед Україною як державою, що інтегрується у європейське співтовариство, постають нові завдання та виклики, які стосуються усіх сфер суспільних відносин. Не є виключенням і сфера здійснення публічної фінансової діяльності, регулювання якої має свої особливості у кожній конкретній державі, а також свою специфіку на наднаціональному рівні. У світі широко поширеною є практика забезпечення участі громадянського суспільства в управлінні державними справами, в тому числі і у сфері публічної фінансової діяльності. З цією метою державами застосовуються різні механізми та інструменти. В першу чергу, до таких інструментів слід віднести оцінку транспарентності публічної фінансової діяльності як на рівні держави за участі інститутів громадянського суспільства, так і на міжнародному рівні за сприяння та участі міжнародних інституцій.

Оскільки із розвитком новітніх технологій виникають нові можливості для ознайомлення із значними масивами інформації та здійснення їх аналізу, і відповідно, більш доступного сприйняття такої інформації населенням, все більшої ваги набуває розвиток соціального діалогу між державою та суспільством у різних сферах. Така взаємодія проявляється через ряд механізмів, до яких належить в тому числі контроль за

прозорістю, публічністю, відкритістю та доступністю інформації щодо формування, розподілу та використання публічних фондів коштів.

Україна перебуває у стані створення необхідних передумов для надання доступу громадськості до партисипативної участі у публічному управлінні. У європейських країнах така тенденція набула значного поширення маючи на меті досягнення вищої ефективності та результативності такого управління. У такому контексті взаємодія громадянського суспільства та держави будується на основі постійно існуючого правового зв'язку між ними та має наслідком вплив громад на прийняття управлінських рішень державного та місцевого значення, що підтримуються більшістю населення держави або певною територіальною громадою. Таким чином демократичний розвиток будь-якої держави передбачає розробку дієвих механізмів залучення населення до участі у її діяльності.

Виклад основного матеріалу. Партисипативність здійснення публічного управління передбачає реалізацію комплексної ефективної взаємодії влади та суспільства через інструменти та механізми концепції транспарентної діяльності органів виконавчої влади [1]. Така концепція закладена в основу розробки нормативних актів багатьох країн і сьогодні має тенденцію до розширення географії її застосування.

Правові основи прозорості публічних фінансових ресурсів та підзвітності органів управління в Україні закладаються через закріплення у нормах конституційного, фінансового та інформаційного законодавства відповідних положень. Зокрема, у Конституції України закріплено наступні положення: 1) держава відповідає перед людиною за свою діяльність (ст.3); 2) регулярні звіти про доходи і видатки Державного бюджету України мають бути оприлюднені (ч. 4 ст. 95); 3) Кабінет Міністрів України має оприлюднити звіт про виконання Державного бюджету України, що подається до Верховної Ради України (ст. 97); Державний бюджет України затверджується виключно законом України (ст. 92), і відповідно має бути

офіційно оприлюднений (ст. 94). Надалі положення цих норм розвиваються на рівні галузевого законодавства.

У деяких працях принципи прозорості і підзвітності визначаються як тотожні. У такому трактуванні мається на увазі, що існує: а) підзвітність органів перед громадянами; б) підзвітність органів виконавчої влади перед законодавчою гілкою влади (ex ante – попередня підзвітність та ex post – наступна підзвітність), що передбачає подання проекту бюджету на розгляд представницького органу, а також подання звітів щодо виконання бюджету; в) звітування в межах системи органів виконавчої влади; г) проведення зовнішнього аудиту діяльності відповідних органів [2]. Проте прозорість і підзвітність не можна вважати ідентичними виходячи із наведеної характеристики видів підзвітності. Це пов'язано із тим, що прозорість передбачає вільний доступ до інформації, доступність викладу інформації, а також прозорість процесу прийняття рішень щодо бюджетів як на державному, так і на місцевому рівнях тощо.

Тому видається, що роль універсального поняття, яке б відобразило різні аспекти принципів публічності, прозорості, підзвітності та обміну інформацією є поняття транспарентності публічної фінансової діяльності. Доцільність його використання обумовлена як усталеною практикою застосування цього поняття до досліджуваних вище явищ у європейських країнах, так і етимологічною складовою. У тлумачному словнику під транспарентністю розуміється якість держави бути траспарентною, а саме: надавати відкриту, чітку, прозору, повну, легко доступну та зрозумілу, ясну інформацію щодо своєї діяльності [3].

Це поняття охоплює собою відкритість і доступність бюджетних документів та звітів, прозорість бюджетного процесу, підзвітність органів державної влади та органів місцевого самоврядування; залучення громадськості до участі у прийнятті бюджетних рішень через інструменти у проведенні слухань з питань прийняття бюджету, електронних петицій, «бюджетів участі» тощо. При цьому по відношенню до публічної фінансової діяльності у бюджетній сфері транспарентність тісно пов'язана із періодичністю та

циклічністю бюджетного процесу, оскільки очевидно має включати також елемент своєчасності надання доступу до інформації у ході діяльності уповноважених органів. Такий підхід кореспондує із темпоральними основами фіскальної транспарентності, що прописані у Кодексі фіскальної транспарентності [4], розробленому МВФ. Відтак, Кодексом закріплено положення щодо необхідності публікування фіскальних звітів на періодичній, регулярній, своєчасній основі. Саме тому дотримання законодавчим органом строків визначених бюджетним законодавством для кожної стадії бюджетного процесу. Чинне бюджетне законодавство закріплює принцип публічності та прозорості бюджетної системи, який тлумачиться як інформування громадськості з питань складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів [5]. Дотримання цього принципу передбачає: обов'язкове оприлюднення інформації щодо проекту закону про Державний бюджет, опублікування у ЗМІ затвердженого закону, доведення до громадськості звітів про його виконання, публікацію інформації про місцеві бюджети та звітів щодо їх виконання. При цьому встановлюються вимоги до змісту інформації, яка має бути оприлюднена. Також ці положення набули свого розвитку у Законі України «Про відкритість використання публічних коштів» [6].

У спеціальних дослідженнях наводиться думка щодо необхідності відмежування принципів бюджетної системи і бюджетного устрою від принципів бюджетного процесу, і саме до системи останніх відносити принципи публічності і прозорості, який стосується рішень і заходів, які зумовили появу показників дохідної і видаткової частини бюджету [7]. Пустовіт Ю. В. у своїй праці зазначає, що у системі принципів бюджетного права варто виокремлювати принципи використання фінансових ресурсів, до яких в т.ч. належать принцип публічності та прозорості та принцип прозорості фінансової звітності й урахування раніше використаних коштів [8]. Токарева К.О., в свою чергу, принцип публічності пропонує

відносити до принципів формування бюджету з огляду на те, що за рахунок коштів, акумульованих у бюджеті відповідного рівня має відбуватися задоволення публічного інтересу, а саме інтересу держави та територіальних громад [9]. З наведеного, видно, що правознавці розглядають у досить звуженому формулюванні аналізовані принципи. Надаючи їм характеристику варто звернути увагу на змістовні елементи кожного із понять, що використані при формулюванні принципу. Тлумачний словник у зміст поняття «публічний» закладає наступне розуміння: 1) – такий, що стосується людей в цілому чи значної частини спільноти; 2) для використання чи на користь усіх; 3) такий, що відбувається по відношенню до спільних справ 4) відкритий для людей (в контексті доступу до інформації) [3]. З огляду на зміст поняття «прозорість» можна сформулювати наступне її розуміння у контексті поширення інформації – це чіткість її викладу та здатність без змін передавати інформацію, відсутність неясності щодо процесів, які є предметом аналізу. Відтак, наведені вище думки щодо усіченого використання цих термінів для характеристики бюджетних принципів, наводить на думку, що і публічність, і прозорість мають бути наявними як щодо інформації, поданої у вигляді бюджетних показників та звітів на всіх етапах бюджетного процесу, так і щодо процедур, які здійснюються уповноваженими органами для реалізації наданих їм повноважень у межах бюджетної діяльності. Таким чином, доцільного розглядати їх як принципи, що застосовуються як до бюджетної системи, так і до бюджетного процесу і на стадії формування, і на стадії розподілу, і на стадії використання коштів публічних фондів, і у процесі звітування за результатами виконання бюджетів. Тому, принцип транспарентності більш повною мірою відображає суть процесів надання громадськості доступу до інформації щодо бюджетної діяльності.

Варто відзначити, що у іноземному бюджетному законодавстві існують приклади віднесення до принципів бюджетної системи саме принципу транспарентності. Так, Бюджетний кодекс Республіки Казахстан [10] серед принципів бюджетної системи держави виокремлює такий принцип, який передбачає обов'язкове опублікування нормативних правових

актів у галузі бюджетного законодавства Республіки Казахстан, затверджених (уточнених, скоригованих) бюджетів і звітів щодо їх виконання, стратегічних планів та звітів щодо їхньої реалізації, щодо формування та щодо використання Національного фонду республіки Казахстан, за виключенням відомостей, що становлять державну чи іншу охоронювану законом таємницю, а також обов'язкову відкритість бюджетного процесу для суспільства та засобів масової інформації.

Отже, до основних елементів принципу прозорості публічної фінансової діяльності у бюджетній сфері можна віднести: чіткість визначення предметів видання, функцій і повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування у ході здійснення публічної фінансової діяльності у бюджетній сфері; відкритість та прозорість процедур, які виконуються у межах бюджетного процесу; відкритість даних щодо бюджетних показників та ходу бюджетного процесу, достовірність та доступність інформації із зазначених питань, наявність доступно викладених аналітичних матеріалів тощо.

Зважаючи на поширення практики забезпечення прозорості бюджетної діяльності в т.ч. шляхом надання громадськості доступу до інформації у електронному форматі, варто враховувати позитивні напрацювання міжнародних організацій щодо підвищення рівня бюджетної прозорості у різних країнах світу. Так, важливими є ініціативи наприклад, Міжнародного Бюджетного Партнерства, завданням якого є співпраця з громадянським суспільством по всьому світу щоб завдяки аналізу бюджету та бюджетного процесу досягти підвищення ефективності управління та зниження рівня бідності. Останніми доробками організації стали уточнення визначення «загальнодоступності бюджетних документів», задля відображення зміни шляхів поширення для публічного доступу інформації, що стосується бюджетної діяльності через зростаючу практику використання офіційних веб-сайтів для надання громадськості доступу до такої інформації. Крім того, у рамках її діяльності були розроблені пропозиції щодо перегляду показників прозорості, які включають активну участь

громадських організацій у здійсненні моніторингу та нагляду за дотриманням цього принципу, базуючись на досягненнях Глобальної Ініціативи забезпечення фінансової прозорості через дотримання принципів участі громадськості у цьому процесі. Видається, що позитивні надбання нормативного визначення правових засад забезпечення прозорості у бюджетній сфері мають бути впроваджені і в Україні, особливо на місцевому рівні.

Поряд із забезпеченням прозорості у бюджетних відносинах, багато країн світу вживають заходів до забезпечення принципу податкової прозорості, який також є складовою принципу прозорості публічної фінансової діяльності. Поняття податкової прозорості є значною мірою розробленим у європейському законодавстві, і регулюється низкою Директив ЄС. Зазначене поняття у широкому сенсі можна визначити як принцип публічної фінансової діяльності, який у своїй основі спрямований на забезпечення обміну інформацією між державами для унеможливлення ухилення платниками податків від виконання свого конституційного обов'язку.

Європейська комісія пропонує наступні шляхи надання допомоги країнами для забезпечення податкової прозорості: розповсюдити дію механізмів, визначених ОЕСР на всі податки і збори; запровадити обов'язковий обмін інформацією щодо відшкодування нерезидентам податків, яке здійснюється національними податковими органами; надати можливість адміністративним структурам інших країн брати участь у адміністративних розслідуваннях на території іншої країни; спростити та раціоналізувати процедури надання країнами взаємної допомоги [11].

18 березня 2015 р. Європейська комісія представила Пакет заходів із забезпечення податкової прозорості прозорості [12], який містить положення щодо посилення контролю за спробами уникнення оподаткування та ухилення від сплати податків. Цей пакет заходів, зокрема, передбачає введення щоквартального автоматичного обміну інформацією між державами-членами, враховуючи приписи їхнього національного законодавства. Зміна правового регулювання

буде здійснюватися шляхом внесення змін до діючої системи норм, які регулюють питання забезпечення податкової прозорості, і зокрема, шляхом доповнення Директиви про адміністративне співробітництво.

Відтак, у правовому регулюванні податкової прозорості в Україні потрібно виділити три основні напрямки правотворчої діяльності: 1) інтеграція у систему протидії юрисдикціям, які відмовляються співпрацювати у сфері запобігання ухилення від оподаткування шляхом приєднання до виконання європейських директив у сфері податкової прозорості; 2) створення правових передумов для розвитку міжнародного співробітництва із країнами у сфері надання (отримання) інформації щодо платників податків, а також у сфері забезпечення належної сплати податків і зборів; 3) на законодавчому рівні закріплення правових гарантій прав інвесторів щодо унеможливлення змін у податковому та митному законодавстві на період реалізації ними інвестиційних проектів за умовами укладених договорів; одночасно передбачити гарантії виконання такими суб'єктами господарювання своїх інвестиційних зобов'язань якщо умовою їх здійснення є надання державою певних преференційних умов, зокрема у сфері оподаткування; 4) дотримання принципу справедливої податкової конкуренції.

Висновки. Враховуючи євроінтеграційний вектор розвитку нашої держави, можна дійти висновку, що в Україні мають бути розроблені нормативно-правові акти, які сприятимуть імплементації міжнародних вимог щодо забезпечення податкової прозорості в українське законодавство. Такі заходи є необхідними для створення прозорих умов діяльності платників податків, забезпечення стабільності правового регулювання і у кінцевому рахунку покращення інвестиційного клімату у державі. Таким чином, важливо досягти не лише декларативного відображення європейських принципів у податковому законодавстві України, а й створити таку систему правових норм із закріпленням ціннісних категорій, у якій вони могли б розвиватись зважаючи на потреби суспільства.

Отже, забезпечення усіх складових транспарентності публічної фінансової діяльності дозволить на належному рівні інтегрувати в українське законодавство міжнародні стандарти забезпечення права на вільний доступ до інформації та участі громадськості в управлінні державними справами з метою підвищення ролі та якості надання публічними органами сервісних послуг, а також забезпечення ефективного використання бюджетних коштів.

Література:

1. Кайль Я.Я., Епинина В.С. Зарубежный опыт партисипативной ориентации публичного управления // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – №2. – 2013. – С.42.
2. Білінський Д.О. Про правові засади функціонування публічної фінансової системи України // Науково-інформаційний вісник. – №12. – 2015. – С. С.78.
3. Webster's New world dictionary of the American language/ Editor in Chief David B. Guralnik. – Prentice hall press.
4. The Fiscal Transparency Code. – International Monetary Fund. – 2014 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog-pfm.imf.org/files/ft-code.pdf>
5. Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 року з наст. змінами і доп. // ВВР. – 2010. – № 50-51. – Ст.572
6. Законі України «Про відкритість використання публічних коштів» від № 183-VIII від 11 лютого 2015 р. // ВВР. – 2015. – №16. – Ст.109.
7. Ніщимна С.О. Принципи публічної фінансової діяльності в Україні : монографія / С. Ніщимна. - Чернігів: ЧДІЕУ, 2013. – С.293; Бак Н. А. Прозорість бюджетного процесу як фактор підвищення ефективності бюджетного менеджменту в Україні / Н. А. Бак // Економіка : реалії часу. – № 1 (11). – 2014. – С.44.
8. Пустовіт Ю.Ю. Принципи бюджетного права України в умовах євроінтеграції – Дис. на здобуття наук. ступ. к.ю.н.: спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Пустовіт Юлія Юріївна. – Ірпінь, 2015. – С.150.
9. Токарева К.О. Структура бюджету : фінансово-правовий аналіз. – Дис. на здобуття наук. ступ. к.ю.н.: спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Катерина Олегівна Токарева. – Харків, 2015.– С. 32.

10. Бюджетний кодекс Республіки Казахстан від 04 грудня 2008 р. №95-IV// [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30364477#pos=18;-206.

11. Захаров А.С. Налоговое право ЕС: актуальные проблемы функционирования единой системы / А.С. Захаров. – М : ВолтерсКлувер, 2010. – 656 с.

12. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council on tax transparency to fight tax evasion and avoidance. – Brussels, 18.3.2015. – COM (2015) 136 final. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/company_tax/transparency/com_2015_136_en.pdf

УДК 336.22

Скапоущенко О. Д.,
аспірант кафедри адміністративної діяльності
Національної академії внутрішніх справ

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПОРЯДКУ ЕЛЕКТРОННОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКІВ В УКРАЇНІ

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства України, визначаються правові засади порядку електронного адміністрування податків в Україні. Наголошено, що в умовах динамічних змін, нестабільності економічної ситуації та низького рівня податкової дисципліни в Україні електронне адміністрування податків набуває особливого значення. Запропоновано власне бачення стану правового забезпечення порядку електронного адміністрування податків в Україні.

Ключові слова: правові засади, порядок електронного адміністрування, податки, доктринальні дослідження.

В статье на основе анализа научных взглядов ученых и норм действующего законодательства Украины, определяются правовые основы порядка электронного администрирования налогов в Украине. Отмечено, что в условиях динамических

изменений, нестабильности экономической ситуации и низкого уровня налоговой дисциплины в Украине, электронное администрирование налогов приобретает особое значение. Предложено собственное видение состояния правового обеспечения порядка электронного администрирования налогов в Украине.

Ключевые слова: правовые основы, порядок электронного администрирования, налоги, доктринальные исследования.

In the article, based on the analysis of scientific opinions of scientists and the norms of the current legislation of Ukraine, the legal principles of the procedure of electronic tax administration in Ukraine are determined. It was emphasized that under the conditions of dynamic changes, instability of the economic situation and low level of tax discipline in Ukraine, electronic tax administration becomes especially important. The actual vision of the state of legal principles of the procedure of electronic tax administration in Ukraine is proposed.

Keywords: legal principles, procedure of electronic administration, taxes, doctrinal researches.

Постановка проблеми. В історії розвитку суспільства ще жодна держава не змогла обійтися без податків, оскільки для виконання своїх функцій із задоволення колективних потреб їй потрібна певна сума коштів, що можуть бути зібрані тільки за допомогою податків. Слід наголосити, що в сучасних умовах господарювання податки слугують не лише джерелом наповнення бюджетів, а й дієвим інструментом державного регулювання економіки, тому вони виконують важливу роль як у забезпеченні фінансової стабільності держави, так і в досягненні соціального добробуту громадян. Утім, в умовах динамічних змін, нестабільності економічної ситуації та низького рівня податкової дисципліни в Україні особливого значення набуває електронне адміністрування податків.

Аналіз дослідження даної проблеми. Окремі питання електронного адміністрування податків в Україні були предметом дослідження таких видатних вчених, як: О.Ю. Дрозда, В.Б. Марченка, А.М. Ластовецького, С.П. Познякова,

Т.О. Проценка, В.В. Попова, В.П. Андрущенко, З.С. Варналія, О.Д. Василика, О.В. Воронкової, О.Д. Данілова, О.М. Десятнюка, Т.І. Єфименка, О.Т. Замасла, Ю.Б. Іванова та інших авторів. Водночас, слід зауважити, що незважаючи на значну кількість наукових пошуків, недостатня увага була приділена саме правовим засадам порядку електронного адміністрування податків в Україні.

Саме тому **метою статті** є розглянути правові засади порядку електронного адміністрування податків в Україні.

Виклад основного матеріалу. При визначенні правових засад електронного адміністрування вважаємо за необхідне розглянути зміст понять «електронне оподаткування» та «адміністрування податків». Обумовлено це тим, що зазначені правові категорії є складовими елементами електронного адміністрування податків в Україні. Слід зауважити, що в колективній монографії «Електронне оподаткування: сутність та перспективи розвитку» вперше розглядаються процеси формування електронного оподаткування в Україні, формування економічних відносин в інформаційному суспільстві, теоретичні основи правового регулювання електронного оподаткування [1]. Відповідно до точки зору А.М. Новицького, електронне оподаткування – це «нормативно врегульована, динамічна, економічно обґрунтована й доцільна синтезована система автоматизованого встановлення податкового зобов'язання, визначення податкової бази, обліку платників податків, підготовки і подачі електронної звітності та інших складових адміністрування податків з метою його упорядкування та вдосконалення, створення умов для подальшого перспективного розвитку інформаційних відносин у сфері оподаткування» [2, с. 251]. Л.О. Матвейчук пропонує електронне оподаткування розглядати як «складну систему з такими напрямками розвитку: електронна реєстрація СПД, електронні податкові сервіси, електронна звітність, електронний аудит, електронна комерція, автоматизація процесів адміністрування податків і зборів (електронне відшкодування ПДВ), інформаційно-аналітична система ДПС, єдина

інформаційно-комунікаційна платформа органів державної влади» [3, с. 23].

У свою чергу, виходячи зі змісту положень Розділу II Податкового кодексу України до адміністрування податків та зборів можна віднести: надання податкових консультацій; листування з платником податків (направлення податкових-повідомлень рішень, податкових вимог або інших документів); забезпечення прийняття податкової звітності платників податків; визначення суми грошових зобов'язань платників податків; забезпечення законності процедури адміністративного оскарження рішень; податковий контроль (облік платників податків, інформаційно-аналітичне забезпечення, проведення перевірок та звірок); притягнення до відповідальності за податкові правопорушення, тощо. Слід відмітити, що у Податковому кодексі України вперше на законодавчому рівні безпосередньо застосована широко вживана в сучасній економічній науці термінологія «адміністрування податків, зборів (обов'язкових платежів)». Адміністрування податків, зборів, митних платежів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та інших платежів, що здійснюється контролюючим органом – це сукупність рішень та процедур контролюючих органів і дій їх посадових осіб, що визначають інституційну структуру податкових та митних відносин, організують ідентифікацію, облік платників податків і платників єдиного внеску та об'єктів оподаткування, забезпечують сервісне обслуговування платників податків, організацію та контроль за сплатою податків, зборів, платежів відповідно до порядку, встановленого законом [4].

Отже, під адмініструванням податків, зборів, платежів слід розуміти цілеспрямовану управлінську діяльність державних уповноважених органів та їх посадових осіб, спрямовану на реалізацію ефективної бюджетної та податкової політики, яка включає не тільки процеси організації застосування норм законодавства про податки, збори, платежі, здійснення контролю за його дотриманням, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю внесення до бюджету податкових платежів, а й процедури виявлення оптимальних методів їх

здійснення, націлених на мінімізацію бюджетних витрат при одночасному збільшенні бюджетних доходів [5].

Слід зауважити, що основним джерелом яке визначає правові засади порядку електронного адміністрування податків є Податковий кодекс України. Обумовлено це тим, що по-перше, даний кодифікований нормативно-правовий акт спрямований на забезпечення правової регламентації системи оподаткування в Україні в цілому; по-друге, він містить безпосередньо норми які визначають порядок електронного адміністрування податків в Україні. Так, до прикладу, ст. 201-1 регламентує, що система електронного адміністрування податку на додану вартість забезпечує автоматичний облік в розрізі платників податку: суми податку, що містяться у складених та отриманих податкових накладних та розрахунках коригування, зареєстрованих в Єдиному реєстрі податкових накладних; суми податку, сплачені платниками при ввезенні товару на митну територію України; суми поповнення та залишку коштів на рахунках в системі електронного адміністрування податку на додану вартість; суми податку, на яку платники мають право зареєструвати податкові накладні та розрахунки коригування до податкових накладних в Єдиному реєстрі податкових накладних; інші показники, які згідно з вимогами пункту 34 підрозділу 2 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України, враховуються під час обрахунку суми податку, обчисленої за формулою, визначеною пунктом 200-1.3 статті 200-1 цього Кодексу. Порядок електронного адміністрування податку на додану вартість встановлюється Кабінетом Міністрів України [4].

Також, слід виділити ст. 201-1.2 Податкового кодексу України, яка визначає, що платникам податку автоматично відкриваються рахунки в системі електронного адміністрування податку на додану вартість. Для відкриття рахунків у системі електронного адміністрування податку на додану вартість центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію податкової та митної політики, надсилає центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, в якому

відкриваються рахунки платників у системі електронного адміністрування податку на додану вартість, реєстр платників, в якому зазначаються назва платника, податковий номер та індивідуальний податковий номер платника [4]. Отже ми бачимо, що Податковий кодекс України на сьогодні є одним із основних джерел яке проголошує основоположні правові засади.

Важливою подією щодо закріплення правових засад електронного адміністрування податків стала угода «Про асоціацію між Україною і ЄС», яка передбачає поступове впровадження нових механізмів звітування платників податків шляхом подання податкової звітності засобами електронного зв'язку. У зв'язку із чим, Кабінет Міністрів України прийняв Розпорядженням № 1007-р. від 05.12.2012 року, яким схвалив Концепцію створення електронного сервісу «Електронний кабінет платника податків», а Державна податкова служба з 1 січня 2013 р. запровадила електронний сервіс «Електронний кабінет платника податків», під яким слід розуміти персональне автоматизоване робоче місце платника, працювати в якому він може без використання спеціально встановленого клієнтського обладнання. Електронний кабінет є захищеним, персоналізованим та безпечним електронним сервісом, який надає безконтактні способи взаємодії платників податків та Державної фіскальної служби України з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій [6].

За допомогою даного сервісу платник податків має змогу: підготувати, заповнити та надіслати податкову звітність в електронному вигляді; переглядати дані про стан розрахунків з бюджетом (картки особових рахунків). Для роботи в Електронному кабінеті платника необхідно: а) отримати електронні цифрові підписи, які видаються Акредитованими центрами сертифікації ключів Міндоходів або «Masterkey» або «ІВК»; б) підключитись до мережі Інтернет та зайти до Електронного кабінету платника за електронною адресою kpp.minrd.gov.ua або по гіперпосиланню «Електронний кабінет платника податків» на веб-сайті Державної фіскальної служби України; в) авторизуватись в Електронному кабінеті за

допомогою особистого електронного ключа та розпочати роботу [6].

На сьогодні діють й інші підзаконні нормативно-правові акти, які визначають правові засади електронного адміністрування податків. Так, до прикладу Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання електронного адміністрування податку на додану вартість» від 16 жовтня 2014 року, було затверджено порядок електронного адміністрування податку на додану вартість та встановлено, що рахунки платників у системі електронного адміністрування податку на додану вартість відкриваються у Державній казначейській службі [7]. Слід відмітити, що затверджений порядок електронного адміністрування податку на додану вартість визначає механізм відкриття та закриття рахунків у системі електронного адміністрування податку на додану вартість, особливості складення податкових накладних та розрахунків коригування кількісних і вартісних показників до податкових накладних у такій системі, а також механізм проведення розрахунків з бюджетом з використанням зазначених рахунків [7]. Також, варто вказати, що неодноразово були внесені зміни до зазначеного Порядку електронного адміністрування податку на додану вартість з моменту його прийняття. Так, до прикладу, Постановою Кабінету Міністрів України від 9 листопада 2016 року №788 «Про внесення змін до пункту 9 Порядку електронного адміністрування податку на додану вартість», були внесені зміни до діючого Порядку електронного адміністрування податків, що у свою чергу, на нашу думку, поліпшило умови оподаткування [8].

Втім, слід погодитись з думкою М.Ф. Огійчука, І.В. Горковенка та І.В. Сколотія, які вказують на те, що необхідно врегулювати питання щодо здійснення обслуговування спеціального податку на додану вартість рахунку, періодичності виписок банку, вартості послуг за обслуговування, доступу підприємства до інформації про стан рахунку, строків внесення сум ПДВ за готівковими і бартерними розрахунками, відповідальності перед підприємством за неперерахування платежів. Особливу увагу необхідно приділити

питанням відшкодування та повернення коштів із спеціальних рахунків ПДВ, у тому числі для платників податку, які знаходяться на спеціальному режимі оподаткування ПДВ, а саме для сільськогосподарських підприємств [9].

У свою чергу Р.М. Макарчук вказує на те, що залишається невирішеним ряд питань, пов'язаних із відкриттям рахунків в системі електронного адміністрування ПДВ та їх функціонуванням; чітко не регламентовані окремі процедури списання коштів з рахунків платників податків; деякі законодавчі обмеження не враховують економічних реалій функціонування ринку і ускладнюють процедури повернення надміру сплачених податкових зобов'язань тощо [10]. Крім того, зазначений вище автор стверджує, що в межах Податкового кодексу України повинен закладатися механізм, який би дозволив платникам податків якісно реагувати на дії контролюючих органів. У зв'язку з тим, що стаття 36 ПК України передбачає податковий обов'язок платника податків, який включає в себе також і сплату податкового зобов'язання, необхідно на законодавчому рівні уникнути перекладання даного обов'язку на контролюючий орган, встановивши можливість перерахування коштів з рахунку платника в системі електронного адміністрування ПДВ лише за зверненням останнього, що не стане на заваді здійснення контрольних функцій податковими органами в сфері адміністрування ПДВ [10]. Разом із тим, продовжує Р.М. Макарчук, необхідно врегулювати питання, які стосуються можливості використання коштів з інших рахунків для погашення боргу з ПДВ і навпаки, закріпивши на законодавчому рівні неможливість здійснення таких перерахунків в автоматичному режимі. Таке формулювання не враховує можливості зміни кон'юнктури ринку, адже передбачає, що навіть у випадку зниження рівня звичайних цін платник ПДВ повинен оподатковувати товар або послугу, що постачається, не нижче рівня цін їх придбання. Також норма даної статті не враховує можливості проведення господарських операцій між структурними одиницями консолідованого платника податку, які можуть відбуватися за нижчими цінами. На законодавчому рівні необхідно врахувати, що подібні обмеження повинні певним чином відповідати

економічній природі відносин, що регулюються. Тобто у разі встановлення обмеження стосовно рівня бази оподаткування операцій з постачання товарів і послуг, потрібно виходити з гнучкості ринкової кон'юнктури та можливості проведення операцій між пов'язаними особами [10]. Ми поділяємо думку зазначеного вище автора, та вважаємо, що для вирішення окреслених проблем необхідно внести зміни до Податкового кодексу України, де чітко зарегламентувати проблемні питання електронного адміністрування податків в Україні.

Слід відмітити, що на сьогодні також існують відомчі нормативно-правові акти, які також визначають правові засади електронного адміністрування податків в Україні. Так, до прикладу, Наказ Міністерства фінансів України від 08 грудня 2015 р. за № 1523/27968 «Про затвердження Порядку формування та надсилання реєстру платників податків для перерахування коштів до бюджету в рахунок погашення податкового боргу з податку на додану вартість в умовах дії системи електронного адміністрування податку на додану вартість», визначає механізм формування та надсилання Державною фіскальною службою України реєстру для перерахування Державною казначейською службою України коштів з рахунків платників податку, відкритих у системі електронного адміністрування податку на додану вартість, до бюджету в рахунок погашення податкового боргу з податку на додану вартість таких платників податку [11].

Висновки. Отже, на основі вищевикладеного матеріалу, можемо констатувати, що незважаючи на те, що сьогодні система електронного адміністрування податків працює та активно використовується платниками податків, проте вона не позбавлена певних недоліків. Зокрема це стосується правової регламентації правових засад порядку електронного адміністрування податків в Україні. У зв'язку з чим, вважаємо за необхідне задля забезпечення ефективного електронного адміністрування податків внести зміни до Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання електронного адміністрування податку на додану вартість» від 16 жовтня 2014 року, а також до Податкового кодексу України зокрема: по-

перше, врегулювати належним чином питання, пов'язані із відкриттям рахунків у системі електронного адміністрування ПДВ та їх функціонуванням; по-друге, здійснити правову регламентацію окремих процедур списання коштів з рахунків платників податків; по-третє, створити механізм, який би дозволив платникам податків якісно реагувати на дії контролюючих органів; по-четверте, необхідно врегулювати питання щодо здійснення обслуговування спеціального податку на додану вартість; по-п'яте, варто приділити увагу проблематиці відшкодування та повернення коштів із спеціальних рахунків ПДВ тощо.

Література:

1. Електронне оподаткування: сутність та перспективи застосування: монографія / За заг. ред. П.В. Мельника / Мельник П.В., Новицький А.М., Долгий О.А., Ріппа С.П. та ін. – Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2010. – 332 с

2. Новицький А. М. Правове регулювання інституціоналізації інформаційного суспільства в Україні : монографія / А. М. Новицький. – Ірпінь : НУДПС України, 2011. – 444 с.

3. Матвейчук Л. О. Державне управління оподаткуванням у процесі розвитку інформаційного суспільства: теоретичні аспекти // Вісник НАДУ. – 2014. – № 1. – С. 18 – 24.

4. Податковий кодекс України № 2755-VI від 2 грудня 2010 року // Все про бухгалтерський облік. – 2012. – №17-18.

5. Адміністрування податків, зборів, платежів: навч. посіб. / [В.П. Хомутенко, І.С. Луценко, А.В. Хомутенко]; за заг. ред. В.П. Хомутенко. – Одеса: Атлант, 2015. – 314с.

6. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Питання створення та запровадження електронного сервісу «Електронний кабінет платника податків» № 1007-р від 5.12.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1007-2012-%D1%80>

7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про деякі питання електронного адміністрування податку на додану вартість» №659 від 16.10.2014р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/569-2014-п>

8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до пункту 9 Порядку електронного адміністрування податку на додану

вартість» №788 від 9.10.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249476443>

9. Огнійчук М.Ф., Горковенко І.В., Сколотій І.В. Електронне оподаткування в системі обліку податку на додану вартість/ *Фінанси та банківська справа / Проблеми економіки.* – №4, 2014. – С.378.

10. Макарчук Р.М. Проблеми впровадження системи електронного адміністрування податку на додану вартість [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jurblog.com.ua/2014/09/problemi-vprovadzheniya-sistemi-elektronnogo-administruvannya-podatku-na-dodanu-vartist/>

11. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку формування та надсилання реєстру платників податків для перерахування коштів до бюджету в рахунок погашення податкового боргу з податку на додану вартість в умовах дії системи електронного адміністрування податку на додану вартість» №1523/27968 від 08.12.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1523-15>

III. ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.79

Сафончик О. І.,
канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного Університету
«Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБУ ТА ЙОГО ВІДМІННІСТЬ ВІД ВИЗНАННЯ ШЛЮБУ НЕДІЙСИМ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

В запропонованій статті надається загальна характеристика поняття припинення шлюбу та його співвідношення з визнанням шлюбу недійсним за законодавством України. При цьому наголошується, що припинення шлюбу відрізняється від визнання останнього недійсним тим, що воно спрямоване на майбутнє, тоді як визнання шлюбу недійсним має зворотну силу і припиняє правові наслідки шлюбу з моменту його укладання. Крім того, попри те, що такі правові категорії, як «припинення шлюбу» та «визнання шлюбу недійсним» принципово відрізняються одне від одного, все ж таки можна прослідити і деякі схожі моменти, які знайшли своє відображення у даній статті.

Ключові слова: шлюб, сім'я, сімейні правовідносини, шлюбно-сімейні правовідносини, припинення шлюбу, недійсність шлюбу

В предложенной статье дается общая характеристика понятия прекращения брака и его соотношение с признанием брака недействительным по законодательству Украины. При этом акцентируется внимание на том, что прекращение брака отличается от признания последнего тем, что оно направлено на будущее, тогда как признание брака недействительным имеет обратную силу и прекращает правовые последствия брака с

момента его заключення. Кроме того, несмотря на то, что такие правовые категории, как «прекращение брака» и «признание брака недействительным» принципиально отличаются друг от друга, все же можно проследить и некоторые схожие моменты, которые нашли свое отображение в указанной статье.

Ключевые слова: брак, семья, семейные правоотношения, брачно-семейные правоотношения, прекращение брака, недействительность брака

This article provides a general description of the notion of marriage dissolution and its relation with marriage annulment according to Ukrainian legislation. Herewith, it is mentioned that marriage dissolution differs from marriage annulment in that it is aimed at the future, while marriage annulment has retroactive effect and terminates legal consequences of marriage since its conclusion. In addition, although such legal categories as "marriage dissolution" and "marriage annulment" are fundamentally different, some similar aspects reflected in this article can be traced.

Keywords: marriage, family, family relations, marriage and family relations, marriage dissolution, marriage annulment.

Постановка проблеми. Оскільки шлюб є добровільним і вільним союзом чоловіка й жінки, ніхто не має права впливати на волевиявлення суб'єктів на вступ і перебування у відповідному соціальному статусі чоловіка і дружини (подружжя). Практиці й історії суспільства відомі випадки розірвання шлюбно-сімейних відносин як з волі і бажання одного з подружжя у зв'язку зі збігом несприятливих обставин, так і в зв'язку з подіями, що наступили, а також можливістю розірвання шлюбу і за взаємною згодою.

Таким чином, перед державою і суспільством стоїть складне й суперечливе завдання: з одного боку, здійснювати таке правове і моральне регулювання шлюбних відносин, яке сприяло б зміцненню сім'ї і збереженню шлюбу, з іншого боку, здійснювати це регулювання лише у межах, які не обмежували б ні волі шлюбу, ані волі розлучення. Суперечливість завдання коріниться й у природі самого розлучення, оскільки в одних

випадках воно є очевидним благом, в інших належить до конче небажаних явищ. Розлучення є найбільш частим випадком припинення шлюбу.

Усе це не могло не позначитися й на основній структурі суспільства – сім'ї. У зв'язку зі збільшенням кількості розлучень у практичній діяльності юристів постало багато питань, невіршених проблем, пов'язаних із припиненням шлюбу; величезна кількість минутих процесів, виникають нові нюанси, які потребують систематизації знань у цій сфері, нових рішень, що дозволили б на новому, сучасному рівні підійти до питання припинення шлюбу.

Аналіз дослідження даної проблеми. Теоретичну основу дослідження склали наукові праці таких правознавців, як М.В. Антокольська, О.М. Бандурка, О.Б. Безпалько, А.М. Белякова, В.І. Бошка, Д.В. Генкін, В.С. Гопанчук, О.В. Дзера, А.С. Довгерт, О.О. Єрошенко, Н.М. Єршова, І.В. Жилінкова, І.А. Загорський, О.М. Калітенко, В.М. Косак, Н.С. Кузнєцова, Г.К. Матвєєв, Н.В. Орлова, Л.М. Пчелінцева, В.О. Рясенцев, З.В. Ромовська, В.М. Самойленко, В.І. Семчик, Г.М. Свердлов, Р.О. Стефанчук, Є.А. Суханов, В.А. Тархова, Ю.К. Толстой, Є.О. Харитонов, К.Л. Цимбал, Ю.С. Червоний, Я.М. Шевченко та інших.

Метою статті є науковий аналіз, систематизація, оцінка, розробка пріоритетних напрямів сімейного права в сфері поняття припинення шлюбу та його відмінності від визнання шлюбу недійсним за законодавством України, теоретичних та практичних проблем, що виникають у сфері шлюбно-сімейних правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Під припиненням шлюбу розуміють припинення у майбутньому правовідносин між подружжям, що виникли із зареєстрованого дійсного шлюбу, викликане певними юридичними фактами. Припинення шлюбу відрізняється від визнання останнього недійсним тим, що воно спрямоване на майбутнє, тоді як визнання шлюбу недійсним має зворотну силу і припиняє правові наслідки шлюбу з моменту його укладання.

Глава 5 (ст. ст. 38-47) СК України [1] регламентує питання щодо недійсності шлюбу, яким визнається шлюб, укладений при

відсутності хоча б одного з передбачених в законі умов для його укладення або при наявності хоча б однієї з перешкод для його укладення, що закріплюється в СК України. Таким чином, недійсність шлюбу пов'язується з порушенням умов укладення шлюбу і не породжує прав та обов'язків подружжя.

У зв'язку з цим визнання шлюбу недійсним означає припинення звичайних правових взаємовідносин, які законом допускаються тільки для дійсного шлюбу. Характер взаємовідносин між сторонами за таким шлюбом в принципі не має ніякого значення. При цьому глибока прив'язаність подружжя одне до одного не перешкоджає задоволенню позову про визнання шлюбу недійсним.

Відповідно до ст. 38 СК України підставами недійсності шлюбу є порушення вимог, встановлених статтями 22, 24 – 26 СК України, тобто, укладення шлюбу з порушення вимог закону щодо шлюбного віку (ст. 22), добровільної згоди на вступ у нього, його реєстрації з особою, визнаною недієздатною, або з особою, яка з інших причин не усвідомлювала значення своїх дій і (або) не могла керувати ними (ст. 24), додержання принципу одношлюбності (ст. 25), осіб, які не можуть перебувати у шлюбі між собою (ст. 26). При цьому слід зазначити, що вказана стаття не передбачає в якості однією з підстав визнання шлюбу недійсним приховання одним з подружжя тяжкої хвороби, а також хвороби, небезпечної для другої з них, їх нащадків, хоча така підстава передбачена ч. 5 ст. 30 СК України [2; С. 59].

Глава 5 СК України містить вичерпний перелік обставин, які слугують підставами для визнання шлюбу недійсним, до яких належать: порушення умов укладення шлюбу (ст.ст. 22, 24 – 26 СК України); наявність при укладенні шлюбу обставин, що перешкоджають його реєстрації; реєстрація фіктивного шлюбу. При цьому, у залежності від того, які вимоги закону були порушені при укладенні шлюбу, останні поділяються на: абсолютно недійсні (ст. 39); шлюби, які визнаються недійсними за рішенням суду (ст. 40); які можуть бути недійсними за рішенням суду (ст. 41).

При цьому слід враховувати, що припинення шлюбу принципово відрізняється від визнання шлюбу недійсним, що обумовлено наступним:

1. Припинення шлюбу відрізняється від визнання останнього недійсним тим, що воно спрямоване на майбутнє, тоді як визнання шлюбу недійсним має зворотну силу і припиняє правові наслідки шлюбу з моменту його укладання. Іншими словами, у разі припинення шлюбу взаємні права та обов'язки подружжя припиняються з моменту припинення шлюбу, тобто на майбутнє. А при визнанні шлюбу припиняються права та обов'язки подружжя з моменту укладання шлюбу, тобто, вказане рішення спрямоване на минуле.

2. Правові наслідки, які настають у випадку припинення шлюбу, суттєво відрізняються від правових наслідків визнання шлюбу недійсним. Головна відмінність полягає в тому, що у недійсному шлюбі у подружжя не виникають взаємні особисті або майнові права та обов'язки. У зв'язку з чим набуте подружжям у такому шлюбі майно не може розподілятися між ними як спільне майно подружжя при розірванні шлюбу, оскільки це не вважатиметься їхньою спільною сумісною власністю, а підлягає розподілу за загальними правилами не СК України, а ЦК України про витребування майна з чужого незаконного володіння, стягнення безпідставного збагачення, двосторонньої реституції внаслідок визнання правочинів недійсними тощо.

Перебування у недійсному шлюбу є правопорушенням, що триває, у зв'язку з цим, визнання шлюбу недійсним є санкцією за протиправну поведінку. У тих випадках, коли обидва з подружжя або один з них діяли винно, це може бути захід відповідальності, а у разі відсутності вини осіб, які зареєстрували недійсний шлюб, - захід захисту (ст. 38 СК України).

Як впливає із змісту ст. 46 СК України, закон поряд із загальними (ст. 45) встановлює також спеціальні правові наслідки недійсності шлюбу, які застосовуються до особи, яка не знала і не могла знати про наявність перешкод для укладення шлюбу. У зв'язку з цим ст. 46 СК України передбачає винятки із

загального правила про правові наслідки недійсності шлюбу, які стосуються добросовісного чоловіка або дружини. Добросовісним чоловіком або дружиною є та особа, яка не знала і не могла знати про перешкоди до реєстрації шлюбу (наприклад, про недієздатність або про недосягнення іншим шлюбного віку тощо). При цьому добросовісність чоловіка чи дружини встановлюється в судовому порядку.

У разі, якщо особа не знала і не могла знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, вона має право: 1) на поділ майна, набутого у недійсному шлюбі, як спільної сумісної власності подружжя; 2) на проживання у житловому приміщенні, в яке вона поселилася у зв'язку з недійсним шлюбом; 3) на аліменти відповідно до закону (статті 75, 84, 86 і 88 СК України); 4) на прізвище, яке вона обрала при реєстрації шлюбу.

При цьому ст. 46 СК України містить у собі вичерпний перелік правових наслідків недійсності шлюбу, які застосовуються для того з подружжя, хто не знав і не міг знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, і розширеному тлумаченню не підлягає. Це означає, що при визнанні шлюбу недійсним за добросовісним чоловіком (дружиною) за його (її) бажанням можуть бути збережені лише права, які передбачені зазначеною статтею. Інших прав, що випливають з факту перебування у шлюбі (наприклад, права на спадкування) він (вона) не мають.

3. Якщо подружжя уклали шлюбний договір, то після визнання шлюбу недійсним він буде вважатися нікчемним з моменту його укладання. Для подружжя це буде означати, що їхній договір (шлюбний) не мав жодних юридичних наслідків. Якщо за умовами договору подружжя одержали один від одного будь-яке майно, вони зобов'язані будуть повернути отримане, а якщо зробити це не є можливим, то вартість отриманого підлягає відшкодуванню в грошовому еквіваленті. У разі припинення шлюбу шлюбний договір, навпаки, продовжує діяти.

4. У разі припинення шлюбу у судовому порядку (розірванні шлюбу) суд вживає відповідних заходів щодо

примирення подружжя, тоді як при визнанні шлюбу недійсним такий захід взагалі не використовується.

5. Визнання шлюбу недійсним вважається таким з моменту набрання рішення суду про визнання шлюбу недійсним законної сили, тоді як припинення шлюбу може вважатися таким як з цього моменту (наприклад, у разі прийняття судом рішення про розірвання шлюбу, про оголошення фізичної особи померлою), так і з іншого моменту (наприклад, дати смерті фізичної особи, дати реєстрації припинення шлюбу в державному органі РАЦС).

Попри те, що такі правові категорії, як «припинення шлюбу» та «визнання шлюбу недійсним» принципово відрізняються одне від одного, все ж таки можна прослідити і деякі схожі моменти, зокрема:

1. В обох випадках кожен має право повернути своє дошлюбне прізвище.

2. Кожен може укласти новий шлюб.

3. В деяких випадках у разі визнання шлюбу недійсним можуть наставати такі ж правові наслідки, як і у випадку припинення шлюбу. Наприклад, укладання шлюбу з будь-якою особою; правові наслідки, які настають для добросовісного подружжя (ст. 46 СК України).

4. Діти, народжені у шлюбі, який в подальшому був визнаний недійсним або у шлюбі, якій був припинений, у встановленому законом порядку, мають такі ж самі права, а батьки – обов'язки (ст. 141 СК України).

Крім того, чинним сімейним законодавством України окремо виділяється така правова категорія, як «визнання шлюбу неукладеним» (ст. 48 СК України). До неукладених шлюбів відносяться шлюби, які зареєстровані з порушенням процедури реєстрації шлюбу, тобто у випадку реєстрації шлюбу у відсутності нареченої і (або) нареченого. Отже, для визнання шлюбу недійсним суттєвим є відсутність фактичного складу позитивних умов його укладення або наявність хоча б однієї з негативних умов, а для визнання шлюбу неукладеним суттєвим є порушення самої процедури реєстрації шлюбу, тобто, його реєстрація у відсутності нареченої (або) нареченого.

Присутність обох наречених при реєстрації шлюбу дає можливість зайвий раз переконатися у прагненні останніх

укласти шлюб і добровільності такого рішення. Крім того, закон встановлює імперативну норму, відповідно до якої присутність нареченої та нареченого в момент реєстрації їхнього шлюбу є обов'язковою (ст. 34 СК України). Тому порушення цієї норми, а саме, реєстрація шлюбу за відсутності одного з наречених, присутність іншої людини як нареченого (нареченої), реєстрація за підробленими документами, за довіреністю тощо, не можуть свідчити про те, що шлюб укладений, а тому він не може бути визнаний недійсним. Між тим, реєстрація такого шлюбу відбувалася, проте це не свідчить про виникнення між нареченими прав та обов'язків подружжя, оскільки такого шлюбу юридично не існує.

Необхідно зазначити, що ст. 48 СК України носить імперативний характер, і не підлягає розширеному тлумаченню. Проте СК України окремо не регламентує випадки, коли реєстрація або оформлення шлюбу було здійснено не уповноваженою на це особою чи органом. За таких обставин було б доцільно такий шлюб визнавати недійсним також.

Однак визнання шлюбу неукладеним не може відбутися без ініціативи заінтересованих суб'єктів, перелік яких наведений в СК України, які мають вчинити передбачені законом дії для того, щоб уповноважені особи визнали шлюб неукладеним. У зазначених вище випадках за заявою заінтересованої особи запис про шлюб у держаному органі реєстрації актів цивільного стану анулюється за рішенням суду. Неукладений шлюб не породжує ніяких прав і за жодних обставин не може бути визнаний дійсним, у зв'язку з чим при неукладеному шлюбі презумпції батьківства чоловіка матері не існує.

Висновки. Отже, припинення шлюбу є юридичним фактом, із яким закон пов'язує певні правові наслідки, які мають важливе значення, адже у разі припинення шлюбу припиняються особисті немайнові та майнові правовідносини подружжя. Припинення шлюбу відрізняється від визнання останнього недійсним тим, що воно спрямоване на майбутнє, тоді як визнання шлюбу недійсним має зворотну силу і припиняє правові наслідки шлюбу з моменту його укладання.

Правовий аналіз таких правових категорій, як «припинення шлюбу» та «визнання шлюбу недійсним» дозволяє визначити низку відмінностей між ними. Проте, уявляється, цей перелік не можна вважати вичерпним, у зв'язку з цим зазначене питання потребує подальшого дослідження.

Література:

1. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22.
2. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. Є.О. Харитонова, Х.: Одиссей. – 2006. – 552 с.

УДК 347.44

Світлична Ю. О.,
канд. наук з держ. упр.,
Харківська обласна державна адміністрація

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті охарактеризовано нормативно-правове регулювання іноземного інвестування в Україні. Проаналізовано ефективність інвестиційного законодавства, визначено його недоліки та обмеження, що створюють перепони для діяльності іноземних інвесторів в Україні, обґрунтована необхідність прийняття Інвестиційного кодексу України.

Ключові слова: інвестиції, правове регулювання, інвестиційне законодавство, іноземні інвестиції.

В статье охарактеризовано нормативно-правовое регулирование иностранного инвестирования в Украину. Проанализирована эффективность инвестиционного законодательства, определены его недостатки и ограничения, которые создают препятствия для деятельности иностранных инвесторов в Украине, обоснована необходимость принятия Инвестиционного кодекса Украины.

Ключевые слова: инвестиции, правовое регулирование, инвестиционное законодательство, иностранные инвестиции.

The article describes the normative and legal regulation of foreign investment in Ukraine. The efficiency of investment legislation is analyzed, its deficiencies and limitations are created, which creates obstacles for the activity of foreign investors in Ukraine, the necessity of adoption of the Investment Code of Ukraine is grounded.

Keywords: investments, legal regulation, investment legislation, foreign investments.

Постановка проблеми. Економічний розвиток України нерозривно пов'язаний з інвестиційними процесами, які виступають рушійною силою інтеграції економіки у світове господарство. Насамперед, це відбувається за рахунок оновлення основних фондів, переведення капіталів з одних сфер в інші, передачі технологій, інновацій та управлінського досвіду. Питання активізації інвестиційних процесів, зокрема і за рахунок покращення правового регулювання цієї сфери, на сьогодні є актуальним для більшості країн світу, і Україна не є винятком.

Аналіз дослідження даної проблеми. Питаннями правового регулювання інвестиційної діяльності займалися такі вчені, як: Бланк І.О., Бойчук Р.П., Вінник О.М., Воронін А., Герзанич В.М., Зельдіна О., Жорнокуй Ю.М., Носова О.В., Стояненко І., Саніхметова Н.О., Федоров Г.О.

Враховуючи наукові праці у цій сфері, слід відзначити, що єдиного механізму покращення інвестиційного клімату в Україні досі не вироблено, а тому пошуки шляхів удосконалення правового регулювання інвестиційної діяльності залишаються актуальними. З огляду на це **метою статті** є дослідження правового регулювання інвестиційної діяльності та винайдення нових шляхів її покращення.

Виклад основного матеріалу. Оздоровлення та розвиток сучасної економіки України неможливі без активізації інвестиційної діяльності, пошуку та залучення надійних

інвесторів, які б розміщували свої інвестиції на довгострокові терміни, забезпечуючи цим стабільний розвиток важливих ланок господарства. Україна має всі шанси для залучення інвестиційних ресурсів та використання їх на користь економіки, тому що потенціал української економіки має досить «широкі горизонти» для свого розвитку [1].

За даними Держстату у 2016 році в економіку України іноземними інвесторами вкладено 4405,8 млн. дол. США прямих інвестицій (акціонерного капіталу) проти 3763,7 млн. дол. США у 2015 році. Станом на 31.12.2016 найвагоміші обсяги надходжень прямих інвестицій були спрямовані до установ та організацій, що здійснюють фінансову та страхову діяльність – 10 324,4 млн дол. США та підприємств промисловості – 9 550,2 млн дол. США [2].

Отже, Україна залишається привабливою для інвестицій, водночас вона не знаходиться осторонь світових процесів, є достатньо інтегрованою у світове господарство і порушення макростабільності на зовнішніх ринках має свій відголос в Україні.

Проте, нормативно-правова база, що регулює сферу інвестування, потребує постійного вдосконалення та оновлення, що прямим чином впливає саме на покращення інвестиційного клімату в Україні.

Нормативно-правове забезпечення інвестиційної політики в Україні було розпочате в 1991 р. Законом України «Про інвестиційну діяльність» [4], яким було передбачене створення пільгових умов для інвесторів, які функціонують у пріоритетних сферах та державне регулювання інвестиційної діяльності за допомогою податкової, кредитної, амортизаційної, цінової політики, а також державної фінансової підтримки, застосування державного замовлення у сфері капітального будівництва, страховий захист інвестицій. На подальший розвиток механізму економіко-правового регулювання інвестиційного процесу вплинули положення Концепції регулювання інвестиційної діяльності в умовах ринкової трансформації економіки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України у 1995 р. Концепція, зокрема, визначала основні засади державної організації та регулювання

інвестиційної діяльності: пріоритетність (орієнтація на державні пріоритети); децентралізація (передача функцій забезпечення інвестицій суб'єктам господарювання); розвиток конкуренції в інвестиційній сфері; перехід від бюджетного фінансування до державного кредитування; підтримка змішаного інвестування проєктів і програм; створення механізмів страхування інвестицій [3].

На сьогоднішній день нормативно-правова база регулювання інвестицій в Україні нараховує понад 100 різних нормативних документів.

Порядок здійснення капіталовкладень нерезидентами в Україні визначається нормами публічного права, що зафіксовані у двох основних блоках законодавства. До першого блоку умовно можна віднести спеціальне інвестиційне законодавство, базовими нормативно-правовими актами якого є наступні нормативно-право акти:

Закон України «Про інвестиційну діяльність» [4], основні положення якого направлені на забезпечення рівного захисту прав, інтересів і майна суб'єктів інвестиційної діяльності незалежно від форм власності, а також на ефективне інвестування економіки України, розвитку міжнародного економічного співробітництва та інтеграції. Вказаним нормативно-правовим актом встановлено загальні правові, економічні та соціальні умови інвестиційної діяльності на території України, визначено загальні положення та порядок здійснення інвестиційної діяльності, державного регулювання інвестиційної діяльності, гарантії прав суб'єктів інвестиційної діяльності, захист інвестицій тощо.

Закон України «Про режим іноземного інвестування» [5], положення якого врегульовують відносини, зокрема, щодо державних гарантій захисту іноземних інвестицій, державної реєстрації та контролю за здійсненням інвестицій, діяльності підприємств з іноземними інвестиціями, розгляду спорів тощо.

Закон України «Про захист іноземних інвестицій в Україні» [6]. Вказаний законодавчий акт спрямований на захист інвестицій, прибутків, законних прав та інтересів іноземних інвесторів на території України. Законом визначено правовий

режим діяльності іноземних інвесторів та гарантії держави щодо здійснення інвестиційної діяльності на території України.

Закон України «Про інститути спільного інвестування» [7] визначає правові та організаційні основи створення, діяльності та відповідальності суб'єктів спільного інвестування, особливості управління їх активами, встановлює вимоги до складу, структури та зберігання активів, особливості розміщення та обігу цінних паперів інститутів спільного інвестування, порядок та обсяг розкриття інформації інститутами спільного інвестування з метою залучення та ефективного розміщення фінансових ресурсів інвесторів тощо.

Важливе значення для розвитку інвестиційної діяльності мають Закони України «Про підготовку та реалізацію інвестиційних проектів за принципом «єдиного вікна» [8], та «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» [9].

У цьому блоці нормативних документів визначаються додаткові базові поняття стосовно інвестицій (іноземних інвестицій), інвестиційної діяльності, інвестиційного проекту, об'єктів і суб'єктів інвестиційної діяльності та їх прав і обов'язків, гарантій захисту іноземних інвестицій, взаємодії інвесторів з органами державної влади, форм і методів спільного інвестування тощо.

В основному в Україні використовуються ті ж самі інструменти державного регулювання іноземного інвестування, що й у більшості зарубіжних країн. Зокрема, це: надання інвесторам податкових та митних пільг, дотацій, субсидій та субвенцій, застосування норм пришвидшеної амортизації, використання механізму державно-приватного партнерства, необхідність проведення експертизи інвестиційних проектів, визначення умов користування природними ресурсами, надання державних і місцевих гарантій з метою забезпечення виконання боргових зобов'язань за запозиченнями суб'єкта господарювання, ліцензування деяких видів господарської діяльності, встановлення у деяких випадках державних фіксованих та регульованих цін і тарифів, надання кредитів на пільгових умовах тощо [10].

Другий блок нормативно-правових актів є набагато ширшим і включає у себе документи, що регулюють взаємовідносини у сфері зовнішньоекономічної, інноваційної, митної, податкової, валютної, бюджетної, кредитної, підприємницької та інших видів діяльності. Особливістю вітчизняного інвестиційного законодавства є те, що окремі аспекти в інвестиційній сфері, окрім вищевказаних нормативно-правових актів, регулюються також нормами господарського, податкового, валютного, банківського, фінансового, митного, цивільного й земельного законодавства, іншими правовими актами про приватизацію, підприємництво, інноваційну діяльність, цінні папери та фондовий ринок, концесії тощо.

До такого законодавства слід віднести положення про інвестування Податкового, Господарського, Цивільного, Земельного кодексів та законів України "Про інноваційну діяльність", "Про фінансовий лізинг", "Про концесії", "Про угоди про розподіл продукції", "Про регулювання містобудівної діяльності", "Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду", "Про цінні папери та фондовий ринок», "Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні", "Про господарські товариства", "Про акціонерні товариства", "Про холдингові компанії в Україні", "Про стимулювання розвитку регіонів", "Про транскордонне співробітництво" тощо.

Значну частину законодавства, що регулює інвестиційну діяльність, становлять міжнародні правові акти, учасником яких є Україна: багатосторонні міжнародні угоди, конвенції, які спрямовані як на захист іноземних інвестицій, так і на врегулювання інших питань. До таких документів можна віднести, зокрема, Конвенцію про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами від 18 травня 1965 року [11].

Крім того, в інвестиційній сфері діють міждержавні угоди про сприяння та взаємний захист інвестицій, які укладаються урядом України із урядами відповідних країн, та якими регулюються окремі питання взаємин сторін такого договору в галузі інвестиційної діяльності.

Проте, аналіз стану правового регулювання в інвестиційній діяльності України свідчить про те, що інвестиційне законодавство потребує подальшого вдосконалення, адже, незважаючи на розгалужену систему правових актів, говорити про цілісну і взаємоузгоджену систему законодавства наразі передчасно.

Одна з головних проблем – відсутність збалансованого, системного й уніфікованого регулювання інвестиційних правовідносин, притому, що масив інвестиційного законодавства надто розгалужений і продовжує зростати. Але, зберігаючи й народжуючи нові прогалини й протиріччя, нове законодавство сприяє не стільки вирішенню, скільки виникненню проблем у регулюванні інвестиційних відносин. Багато нормативних правових актів найчастіше не виконують повною мірою своїх регулятивних функцій через заплутаність або розкиданість по різних документах. Істотна проблема – низька ефективність правових норм, що помітна в ситуаціях, коли ці норми, незважаючи на їхній певний характер, або ігноруються, або не діють де - факто або коли застосування цих норм утруднено в силу їх недостатньої конкретності, протиріччя з іншими нормами, які регулюють ті ж правовідносини [11].

Разом з тим відзначаються недоліки та обмеження податкового законодавства, що негативно впливають на стан іноземного інвестування, зокрема: заборона підприємствам, крім тих, що здійснюють діяльність у сфері інформаційних технологій, включати до складу витрат у податковому обліку вартість товарів, робіт та послуг, отриманих від фізичних осіб-підприємців, які є платниками єдиного податку; обмеження щодо віднесення до складу витрат платежів роялті, а також оплати консалтингових, рекламних, маркетингових та інжинірингових послуг, що підлягають сплаті нерезидентам; відсутність витрат з просування товарів, робіт, послуг та торгових марок у переліку витрат у податковому обліку; позбавлення новостворених підприємств права на податковий кредит на початку їхньої діяльності; несправедливий підхід щодо застосування податку на додану вартість (ПДВ) для окремих галузей, наприклад, зернотрейдерів, аудиторів, консультантів, бухгалтерів, юристів, розробників програмного

забезпечення (операції цих видів діяльності не оподатковуються ПДВ) [13, с. 4-5].

Важливим і проблемним питанням упродовж всього періоду формування нормативно-правової бази іноземного інвестування в Україні залишається порядок і умови реєстрації інвестицій. Залишаються не визначеними терміни реєстрації, оплати реєстрації та переліку необхідних документів для реєстрації, що можуть відрізнятись в залежності від вимог реєструючого органу (яким, по суті, залишаються місцеві державні адміністрації). Відповідно пільги підприємствам надаються лише після внесення належним чином зареєстрованих інвестицій.

Перелічені вище проблеми у сфері інвестиційної діяльності основним чином можуть бути вирішені шляхом прийняття Інвестиційного кодексу України, що врегулював би різні аспекти інвестиційної діяльності. Ухваленням цього кодексу вдалося би систематизувати всі законодавчі акти в сфері інвестування та зробити їх дієвими. Якщо подивитися з законодавчої точки зору, то здається, що всі закони в нас існують, але вони не працюють ефективно.

Інвестиційний кодекс України має бути побудований таким чином, щоб гарантувати іноземним інвесторам: недискримінацію з боку приймаючої країни; можливість швидко та вільно переводити за кордон їх прибутки, дивіденди та інші фонди і активи; відсутність експропріації без відповідної компенсації; можливість звернення до міжнародного арбітражу з метою вирішення суперечок, що виникають з урядом України та/або з вітчизняними компаніями.

Разом з тим видається доцільним виділити основні напрямки вдосконалення інвестиційного законодавства:

а) законодавство та регулюючі акти стосовно встановлення нового бізнесу для іноземних інвесторів, такі як торговельне право, акціонерне право, законодавство про партнерства, стандарти бухгалтерського обліку та інші законодавчі акти, регулюючі іноземну власність, мають бути наріжним каменем для удосконалення інвестиційного законодавства;

б) захист іноземних інвестицій. Зазвичай захист базується на багатосторонніх або двосторонніх угодах, проте іноді базується на особливих нормах захисту – конституційних гарантіях, або загальних гарантіях, спрямованих проти дискримінації інвестицій, підкріплених державними гарантіями. Для України на сьогоднішній день важливо чітко прописати можливість використання міжнародного арбітражу у випадку виникнення суперечок та заборону на експропріацію без компенсації.

Досить актуальним є подальше розширення гарантій для іноземних інвесторів. Йдеться, насамперед, про захист інвестицій від політичних (некомерційних) ризиків за допомогою страхування, яке потребує детальнішої правової регламентації. Тобто, закріплення в законодавстві принципу суброгації сприятиме розв'язанню проблеми невизнання нашою державою передачі прав інвестора страховій компанії;

в) податковий режим. Варто відзначити, що доцільно здійснювати заходи, спрямовані на вдосконалення контролю за недопущенням подвійного оподаткування, контролю за обміном валют, допуском до банківських кредитів тощо;

г) одним із заходів по забезпеченню сприятливого інвестиційного клімату може стати розробка запровадження Стандарту діяльності виконавчих органів влади України. Уведення Стандарту дозволить забезпечити регіони необхідним набором інструментів для підвищення інвестиційної привабливості, управління і контроль якості адміністративних послуг, створити відсутню зараз систему обміну кращими практиками в області залучення інвестицій і роботи з інвесторами, удосконалити механізм взаємодії бізнесу й влади. Ефективність діяльності органів виконавчої влади значною мірою обумовлюється рівнем організації державного управління.

Висновки. Зазначені вище аспекти вдосконалення нормативно-правового регулювання іноземного інвестування в Україні слід урахувати при формуванні інвестиційної політики України, що має бути відображене у відповідних законодавчих актах. Проте зміни до законодавства мають бути підкріплені економічними та організаційно-інституційними

заходами, спрямованими на вдосконалення інвестиційної політики держави. Розробка цілісної та стабільної правової бази, з урахуванням висловлених у цій статті пропозицій, є однією з головних умов поліпшення інвестиційного клімату і збільшення обсягів іноземних інвестицій в економіку України.

Література:

1. Стояненко І. Інвестиційна діяльність в Україні: сучасний стан та шляхи покращення / І. Стояненко, Д. Осадча [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sophus.at.ua/publ/2014_05_22_23_kampodilsk/sekcija_3_2014_05_22_23/investicijna_dijalnist_v_ukrajini_suchasnij_stan_ta_shljakhi_pokrashennja/61-1-0-974

2. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо інвестиційного клімату в Україні за 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=Стан%20інвестиційної%20діяльності%20в%20Україні>

3. Федоров Г.О. Нормативно-правове забезпечення процесів іноземного інвестування в Україні / Г.О. Федоров // Регіональне управління та місцеве самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2015-1/doc/4/03.pdf>

4. Про інвестиційну діяльність: закон України від 18.09.1991, № 1560-XII [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>

5. Про режим іноземного інвестування: закон України від 19.03.1996, № 93/96-ВР [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/93/96-вр>

6. Про захист іноземних інвестицій: закон України від 18.09.1991, № 1560-XII [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>

7. Про інститути спільного інвестування: закон України від 15.03.2001, № 2299-III [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2299-14>

8. Про підготовку та реалізацію інвестиційних проектів за принципом «єдиного вікна»: закон України від 21.10.2010, № 2623-VI [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2623-17>

9. Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць від 06.09.2012, № 5205-VI [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5205-17>

10. Герзанич В.М. Шляхи вдосконалення нормативно-правового регулювання іноземного інвестування в Україні / В.М. Герзанич, І.І. Черленяк, В.М. Бондаренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/10_2015/4.pdf

11. Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_060

12. Бойчук Р.П. Деякі проблеми модернізації інвестиційного законодавства України на сучасному етапі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2014/11/Boychuk.pdf>

13. Воронин А. Евро-2012: экономические итоги / А. Воронин [Электронный ресурс] // Зеркало недели. – 2013. – 14 июня (№ 21). – Режим доступа: <http://gazeta.zn.ua/business/evro-2012-ekonomicheskietogi.html>.

УДК 347.9

Семиполець В. В.,

аспірант кафедри цивільного права та процесу
Національної академії внутрішніх справ

СУДОВИЙ РОЗГЛЯД СПРАВ ПРО ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ

У даній науковій статті розглядається актуальне питання, яке полягає у судовому розгляді справи про позбавлення батьківських прав. Також зроблені ґрунтовні висновки та пропозиції щодо зазначеної тематики.

Ключові слова: позбавлення батьківських прав, судовий розгляд, стадії цивільного процесу, судові засідання, заочний розгляд цивільної справи, орган опіки і піклування.

В данной научной статье рассматривается актуальный вопрос, который заключается в судебном рассмотрении дела о лишении родительских прав. Также сделаны основательные выводы и предложения по рассматриваемой тематике.

Ключевые слова: лишение родительских прав, судебное разбирательство, стадии гражданского процесса, судебное

заседание, заочное рассмотрение гражданского дела, орган опеки и попечительства.

In this scientific article, the current issue is considered, which consists in the judicial examination of the case of deprivation of parental rights. Also, solid conclusions and proposals on the subject matter were made.

Keywords: deprivation of parental rights, trial, stages of civil process, court session, absentee consideration of civil case, body of guardianship and trusteeship.

Постановка проблеми. Найважливішою стадією цивільного процесу, в якій суд розглядає справи про позбавлення батьківських прав, є судовий розгляд. Шляхом розгляду цивільних справ здійснюються функції правосуддя і виконуються завдання цивільного судочинства – захист прав і законних інтересів фізичних, юридичних осіб і держави [1, с. 371]. Роль суду на стадії судового розгляду справ полягає в справедливому, неупередженому та своєчасному розгляді цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб.

Виклад основного матеріалу. Процесуальний порядок розгляду справ про позбавлення батьківських прав здійснюється за загальними правилами цивільного судочинства відповідно до положень Глави 4 Розділу III ЦПК України, з урахуванням особливостей, обумовлених правовою природою зазначеної категорії справ.

Частини 1, 3 ст. 158 ЦПК України закріплюють положення, відповідно до якого розгляд судом цивільної справи відбувається в судовому засіданні з обов'язковим повідомленням осіб, які беруть участь у справі. Термін «судовий розгляд» слід визнати більш вірним, ніж термін «судове засідання», бо визначальним у назві стадій процесу є зміст діяльності суду, що здійснюється в цій стадії, а також ті безпосередні цілі та завдання, які вирішуються судом у кожній конкретній стадії процесу». При цьому судове засідання, як

зазначають учені, є лише процесуальною формою, в якій здійснюється розгляд і вирішення справи по суті [2, с. 176].

У цивільно-процесуальному праві судовий розгляд поділяють на відповідні частини, кожна з яких характеризується характерними лише для неї завданнями та змістом. Судовий розгляд справ про позбавлення батьківських прав складається з таких частин: 1) підготовчої частини; 2) розгляду справи по суті; 3) судових дебатів; 4) ухвалення і оголошення судового рішення.

Під час підготовчої частини судового розгляду перевіряється наявність умов, необхідних для розгляду і вирішення зазначеної категорії справ. Перелік процесуальних дій, які в сукупності складають підготовчу частину, та процесуальний порядок їх здійснення регламентований ст.ст. 163-172 ЦПК України.

У призначений для розгляду справи про позбавлення батьківських прав час головуєчий, відповідно до ст. 163 ЦПК України, відкриває судове засідання й оголошує справу, яка розглядатиметься. Після чого секретар судового засідання доповідає суду, хто з викликаних осіб з'явився в судове засідання, чи вручено судові повістки та повідомлення тим, хто не з'явився, та повідомляє причини їх неявки, якщо вони відомі. Суд, у свою чергу, встановлює особи тих, хто з'явився, а також перевіряє повноваження представника. У разі якщо при розгляді справ про позбавлення батьківських прав бере участь перекладач, головуєчий, відповідно до ст. 164 ЦПК України, роз'яснює йому права та обов'язки і попереджає про кримінальну відповідальність згідно зі ст.ст. 384, 385 КК України. Після чого, згідно зі ст. 165 ЦПК України, із зали судового засідання видаляються свідки у відведені для цього приміщення та оголошується склад суду (ст. 166 ЦПК України), а також прізвища експерта, перекладача, спеціаліста, секретаря судового засідання і роз'яснюється особам, які беруть участь у справі, право згідно зі ст.ст. 20-25 ЦПК України заявляти відводи, що є гарантією об'єктивного розгляду справи. Справи про позбавлення батьківських прав, відповідно до ч. 1 ст. 18 ЦПК України, розглядаються одноособово суддею, який є головуєчим і діє від імені суду.

Наступною процесуальною дією головуючого в підготовчій частині судового розгляду є обов'язок щодо роз'яснення особам, які беруть участь у справі, їхніх прав та обов'язків, основні з яких закріплені у ст.ст. 27, 31 ЦПК України, та вирішення можливих заяв та клопотань від осіб, які беруть участь у справі, шляхом постановлення відповідної ухвали. Після цього судом вирішується питання щодо можливості розгляду справи про позбавлення батьківських прав при наявному складі учасників.

Відповідно до п. 20 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції», явка до суду є правом, а не обов'язком сторони у справі.

Г. Я. Тріпільський, відзначаючи важливість для належного встановлення обставин справи про позбавлення батьківських прав присутності обох сторін для дачі пояснень, зазначає, що в разі неявки відповідача, повідомленого належним чином про час і місце судового розгляду, якщо буде встановлено, що така неявка викликана байдужістю відповідача до дитини, суд повинен вирішити справу на підставі наявних у ній доказів та винести рішення [3, с. 136].

Згідно аналізу судових рішень, зокрема Ізмаїльського міськрайонного суду в Одеській області за 2009 – 2011 роки [4] за зазначений період із 51 проаналізованих справ даної категорії – 25 справ розглянуті в порядку заочного провадження. За результатами розгляду справ у всіх без винятку випадках вимоги позивача задоволені в повному обсязі.

Проаналізована практика вирішення судами справ про позбавлення батьківських прав за відсутності відповідача викликає низку справедливих заперечень і ще раз підтверджує занадто спрощений підхід суду до розгляду названої категорії справ. Перш за все потребують зауважень умови, якими суд, як правило, оперує, обґрунтовуючи можливість розгляду справ про позбавлення батьківських прав за відсутності відповідача.

Згідно ч.ч. 1, 2 ст. 224 ЦПК України умовами проведення заочного розгляду є: 1) неявка відповідача в судове засідання; 2) належне повідомлення відповідача; 3) відсутність поважних

причин неявки; 4) відсутність прохання відповідача про розгляд справи за його відсутності; 5) згода позивача. Вирішуючи питання про можливість розгляду справ про позбавлення батьківських прав за відсутності відповідача, слід звернути увагу на питання неявки відповідача та належного його повідомлення.

Частина 9 ст. 74 ЦПК України передбачає, що відповідач, зареєстроване місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місце роботи якого невідоме, викликається в суд через оголошення в пресі. З опублікуванням оголошення відповідач вважається повідомленим про час і місце розгляду справи. У науці цивільного процесуального права назване правило пов'язують з процесуальною фікцією, адже в цьому разі й суд і позивач розуміють, що відповідач дійсно може не знати про пред'явлений позов, але законодавець у такому разі свідомо допускає можливість розгляду справи за відсутності відповідача [5, с. 46- 47].

Пленум Верховного Суду України в постанові «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» звертає увагу на те, що повідомлення про виклик відповідача через оголошення в пресі не буде підставою для заочного розгляду при неявці відповідача в судове засідання, коли відоме його місце проживання.

Д. Д. Луспеник вказує на недопустимість зловживання нормою ч. 9 ст. 74 ЦПК України і вважає, що оголошення в пресі можна давати, лише, коли відповідач знявся з реєстраційного обліку за місцем проживання або є рішенням суду про визнання його таким, що втратив право користування житлом за певною адресою [6, с. 260-261]. Проте, через те, що на сьогодні інститут заочного розгляду справи набув широкого вжитку в практиці, у тому числі й при розгляді справ про позбавлення батьківських прав, повна відмова від нього не є доцільною.

Однак варто пам'ятати, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом впливу на батьків, які не виконують свої батьківські обов'язки, і у виняткових випадках суд може відмовити в задоволенні позову про позбавлення батьківських

прав, попередивши відповідача про необхідність зміни свого ставлення до обов'язків щодо виховання та утримання дитини. У разі ж заочного розгляду справи суд ухвалює заочне рішення на підставі наявних у справі доказів, які, як правило, надані лише позивачем, а це, у свою чергу, не надає можливості для суду справедливо, неупереджено, повно і всебічно з'ясувати обставини справи. Вважаємо, що при вирішенні можливості заочного розгляду названої категорії справ суд повинен підходити надзвичайно обережно та виважено, враховуючи інтереси дитини.

Неможливо погодитись із висловленою в літературі думкою, що «відкладення судового розгляду через неявку відповідача (відповідачів) у судові засідання в більшості випадків є невинуватим, оскільки істотних доказів у заперечення позовних вимог позивача, які б вплинули на зміст рішення суду, він може і не мати, і це лише створює перепони для своєчасного розгляду справи протягом розумного строку...» [7, с. 66]. Таке твердження не відповідає основним засадам здійснення цивільного судочинства.

Відповідно до ч. 4 ст. 19 СК України, участь органу опіки та піклування при розгляді судом спорів щодо позбавлення батьківських прав є обов'язковою. Частина 5 зазначеної статті закріплює правило, згідно з яким орган опіки та піклування подає до суду письмовий висновок щодо вирішення спору. Безпосереднє ведення справ та координація діяльності стосовно захисту прав дітей, зокрема дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладаються на служби у справах дітей [8].

Незважаючи на наявність законодавчих приписів щодо обов'язкової участі у справах про позбавлення батьківських прав органів опіки та піклування, продовжуються випадки, коли розгляду і вирішення названої категорії справ за відсутності даного органу.

Практику щодо залучення до участі прокурора при розгляді й вирішенні справ про позбавлення батьківських прав вважаємо хибною, адже прямої вказівки на обов'язковість участі прокурора у справах даного виду немає.

Центральною частиною судового розгляду справ визнається розгляд справи по суті. Саме тут за участі всіх суб'єктів процесу в умовах змагальності й рівноправності сторін досліджуються і аналізуються фактичні обставини справи.

Відповідно до ч. 1 ст. 173 ЦПК України, розгляд справи по суті розпочинається доповіддю головуєчого про зміст заявлених вимог та про визнання сторонами певних обставин під час попереднього судового засідання, після чого з'ясовується, чи підтримує позивач свої вимоги, чи визнає відповідач вимоги позивача та чи не бажають сторони укласти мирову угоду. Визнання відповідачем позову, за наявності для того законних підстав, надає право суду ухвалити рішення про задоволення позову про позбавлення батьківських прав відповідно до ч. 4 ст. 174 ЦПК України.

Застосування інституту мирової угоди та відмови від позову у справах про позбавлення батьківських має певні особливості та обумовлено низкою застережень. Зокрема, мирова угода не може бути визнана судом та служити підставою для закриття провадження у справі. Це саме стосується й можливості передачі розгляду справи до третейського суду, оскільки законодавець такої можливості для даної категорії справ не передбачає. У разі волевиявлення позивача у формі відмови від позову на самому початку розгляду справи по суті, суд для правильного вирішення таких питань має підходити надзвичайно відповідально та обережно, з'ясувавши всі можливі обставини, пов'язані з відмовою від позову на предмет їх відповідності до закону та прав і охоронюваних інтересів дитини, з обов'язковим врахуванням положень ч. 5 ст. 174 ЦПК України, відповідно до якої суд не приймає відмови позивача у справі, в якій особу представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Далі суд переходить до заслуховування пояснень осіб, які беруть участь у справі, що повинно здійснюватися в точній послідовності з положеннями ЦПК України. Першими дають пояснення у справі особи, які звернулися до суду, тобто спочатку суд заслуховує позивача, після чого – відповідача та третю особу, яка бере участь на його стороні, а також інших осіб, які беруть участь у справі.

Новелою цивільного процесуального законодавства стало положення ч. 2 ст. 57 ЦПК України, згідно з якою доказове значення у справі мають пояснення сторін, третіх осіб, їх представників, допитаних як свідків. Відповідно до ст. 184 ЦПК України, якщо сторона, третя особа, їх представники заявляють, що факти, які мають значення для справи, їм відомі особисто, вони за їхньою згодою можуть бути допитані як свідки згідно із ст.ст. 180-182 ЦПК України.

А. С. Олійник звертає увагу на те, що у всіх надісланих для узагальнення справах сторони, їх представники давали пояснення як особи, які беруть участь у справі. У жодній справі з протоколу судового засідання не вбачається, що суд пропонував стороні дати пояснення відповідно до ст. 184 ЦПК України та роз'яснював наслідки такої відмови [9, с. 133-134].

Незважаючи на те, що показання свідків є найбільш поширеним засобом доказування, розгляд справ про позбавлення батьківських прав, як засвідчує аналіз судової практики, як правило, відбувається без їх участі навіть за наявності у матеріалах справи відповідного клопотання про такий виклик.

Важливе значення в дослідженні обставин справи мають письмові докази, які оголошуються в судовому засіданні та надаються для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках – також експертам, спеціалістам та свідкам. Особи, які беруть участь у справі, можуть давати свої пояснення з приводу цих доказів.

Аналіз судової практики засвідчив, що в більшості випадків при розгляді справ про позбавлення батьківських прав обставини справи суд встановлює лише на підставі висновку органу опіки та піклування. Незважаючи на те істотне значення, яке має висновок органу опіки та піклування для вирішення питання про позбавлення матері, батька дитини батьківських прав, все ж таки дослідження обставин справи не повинно обмежуватися лише ним, а мають бути враховані й інші докази. Крім того, відповідно до ч. 6 ст. 19 СК України, суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини.

Водночас непоодинокі випадки надання органами опіки та піклування формальних висновків у справі, які судами не оцінюються критично [9, с. 133].

Цивільне процесуальне законодавство прямо не визначає, коли саме представник органу опіки та піклування повинен викласти думку щодо доцільності позбавлення батьківських прав, відображену у висновку. У науці цивільного процесуального права з даного приводу домінуючим є погляд, згідно з яким такий висновок оголошується після дослідження показань свідків, письмових, речових доказів та висновку експерта. Враховуючи те, що висновок органу опіки та піклування, з урахуванням вищевикладеного, є всі підстави вважати письмовим доказом, у справах про позбавлення батьківських прав доцільним є його оголошення під час розгляду справи по суті після з'ясування всіх обставин справи, а в разі наявності у справі висновку експерта, відповідно, після його дослідження. Зазначеним висновком органи опіки і піклування на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків тощо, а також на підставі дослідження фактичних обставин справи в судовому засіданні обґрунтовують можливість позбавлення батьківських прав.

У законодавстві існує невизначеність щодо того, чи повинен орган опіки та піклування надавати разом з висновком акт обстеження умов проживання дитини чи інших осіб.

Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Оцінка судом доказів здійснюється за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів.

Після з'ясування всіх обставин справи та перевірки їх доказами суд, відповідно до ст. 192 ЦПК України, постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами і переходить до судових дебатів. За змістом виступи в дебатах відрізняються від пояснень осіб, які беруть участь у справі, що надаються на початку розгляду, тим, що на цій стадії аналізуються вже перевірені докази. Тут не просто

формулюються вимоги, а вони обґрунтовуються як з фактичної, так і з правової точки зору [10, с. 279].

Послідовність виступів у судових дебатах з промовами осіб, які беруть участь у справі, чітко регламентована законом та закріплена у ст. 193 ЦПК України. Першим у судових дебатах при розгляді справ про позбавлення батьківських прав надається слово позивачеві та його представникові. Треті особи без самостійних вимог виступають у судових дебатах після особи, на стороні якої вони беруть участь. Третя особа, яка заявила самостійні вимоги щодо предмета спору, та її представник у судових дебатах виступають після сторін.

Пункт 2 ч. 2 ст. 166 СК України закріплює положення, відповідно до якого одночасно з позбавленням батьківських прав суд може на вимогу позивача або за власною ініціативою вирішити питання про стягнення аліментів на дитину. Повним відтворенням зазначених законодавчих приписів є роз'яснення, надане спеціалістами Верховного Суду України у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав», відповідно до абз. 7 п. 16 якої одночасно з позбавленням батьківських прав суд може на вимогу позивача або з власної ініціативи вирішити питання про стягнення аліментів на дитину. При цьому будь-яких окремих законодавчих приписів, які б надавали суду право вийти за межі заявлених позивачем вимог у цивільному судочинстві, немає, що, у свою чергу, обумовлює наявність неоднозначних та суперечливих позицій у правовій науці щодо права суду вийти за межі заявлених позовних вимог при розгляді й вирішенні справ про позбавлення батьківських прав.

На думку Н. О. Міненкової, спрощений підхід до розгляду справ про позбавлення батьківських прав, який знаходить свій вияв у тому, що суди в більшості справ не вирішують питання про стягнення з батьків аліментів на утримання дітей, призводить до повної безвідповідальності батьків, які ухиляються від своїх обов'язків щодо виховання та утримання дітей [11, с. 43].

Наступним «каменем спотикання» в правовій доктрині та судовій практиці при розгляді справ про позбавлення батьківських прав є вирішення судом питання про можливість виселення того з батьків, хто позбавлений батьківських прав, з приміщення, в якому він проживає з дитиною. Частина 1 ст. 167 СК України закріплює положення, згідно з яким якщо дитина проживала з тим із батьків, хто позбавлений батьківських прав, суд вирішує питання про можливість їх подальшого проживання. Відповідно, проблематику щодо можливого виселення матері, батька дитини, позбавлених батьківських прав, доцільно розглядати у двох аспектах: 1) можливість виселення такого відповідача в разі наявності відповідної вимоги позивача, заявленої з вимогою про позбавлення батьківських прав; 2) можливість вирішення судом питання щодо виселення того з батьків, хто позбавлений батьківських прав, з житлового приміщення, в якому він проживає з дитиною, за власною ініціативою, тобто коли така вимога не заявлена позивачем.

Що стосується можливості ухвалення рішення про виселення того з батьків, хто позбавлений батьківських прав, з житлового приміщення, в якому він проживає з дитиною, за ініціативою суду, то, як і в разі вирішення питання про стягнення аліментів, вважаємо можливим погодитися, що суд сам за своєю ініціативою не може постановити такі рішення, поки не буде заінтересованими особами пред'явлено позов про виселення або примусовий поділ житла чи його примусовий обмін [12, с. 507].

Заключною частиною стадії розгляду справи є ухвалення та оголошення рішення.

Література:

1. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : підручник / М. Й. Штефан. – К. : Видав. Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.
2. Советский гражданский процесс : учебник / под ред. А. А. Добровольского, А. Ф. Клеймана. – М. : Изд-во МГУ, 1970. – 440 с.
3. Тріпутьський Г. Я. Процесуальні особливості розгляду справ про позбавлення батьківських прав / Г. Я. Тріпутьський // Актуальні

проблеми політики : зб. наук. пр. / за ред. С. В. Ківалова. – О. : Фенікс, 2007. – Вип. 32. – С. 133-138.

4. Аналіз судових рішень Ізмаїльського міськрайонного суду в Одеській області за 2009 – 2011 р. [Електронний ресурс] : Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/>

5. Навроцька Ю. В. Заочний розгляд справи в цивільному процесі України : монографія / Ю. В. Навроцька. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 192 с.

6. Луспеник Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції / Д. Д. Луспеник. – Х. : Харків юрид., 2006. – 480 с.

7. Олійник Н. В. Окремі питання заочного розгляду цивільних справ / Н. В. Олійник, В. Я. Киян // Вісник Запоріж. нац. ун-ту. – 2010. – № 4. – С. 65-70.

8. Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 // Офіц. вісник України. – 2008. – № 76. – Ст. 2561.

9. Олійник А. С. Узагальнення практики розгляду судами цивільних справ про усиновлення дітей, позбавлення батьківських прав, встановлення опіки та піклування над дітьми / А. С. Олійник // Судова апеляція. – 2009. – № 2 (15). – С. 122-144.

10. Советский гражданский процесс : учебник / под ред. К. И. Комиссарова, В. М. Семенова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрид. лит., 1988. – 480 с.

11. Міненкова Н. О. Позбавлення батьківських прав як спосіб захисту прав та інтересів дитини (дослідження судової практики) / Н. О. Міненкова // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 9 (85). – С. 42-44.

12. Сімейне право: Нотаріат. Адвокатура. Суд : наук.-практ. посіб. : у 2 кн. / Л. Ю. Драгневич, О. С. Пульнева, Є. І. Фурса [та ін.] / за заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С. Я., 2005. – Кн. 1. – 896 с.

Шелудяков Р. С.,
асистент кафедри конституційного,
міжнародного та приватного права
Криворізького факультету Національного
університету «Одеська юридична академія»

ЕЛЕКТРОННА КОМЕРЦІЯ: СУТНІСТЬ, ГЕНЕЗА, ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

У статті досліджено сутність, становлення та загальні засади правового регулювання електронної комерції (міжнародний, регіональний та національний рівні). Зазначено, що під електронною комерцією у загальному значенні слід розуміти сукупність відносин в мережі Інтернет, що мають підприємницький характер, а також допоміжних операцій просування товарів, робіт, послуг та інших об'єктів у Всесвітній мережі.

Ключові слова: електронна комерція, Інтернет, правове забезпечення електронної комерції, електронна торгівля, форми електронної комерції.

В статье исследована сущность, становление и общие принципы правового регулирования электронной коммерции (международный, региональный и национальный уровни). Отмечено, что под электронной коммерцией в общем смысле следует понимать совокупность отношений в сети Интернет, имеющие предпринимательский характер, а также вспомогательных операций продвижения товаров, работ, услуг и иных объектов во Всемирной сети.

Ключевые слова: электронная коммерция, Интернет, правовое обеспечение электронной коммерции, электронная торговля, формы электронной коммерции.

The article presents the investigation of the essence, formation and general principles of legal regulation of electronic commerce (on international, regional and national levels). E-commerce in the general sense is considered as a set of relations in the Internet,

having an entrepreneurial character, as well as supporting operations for the promotion of goods, works, services and other objects in the World Wide Web.

Keywords: electronic commerce, Internet, legal support of electronic commerce, forms of electronic commerce.

Постановка проблеми. Процес глобалізації докорінно змінив життя людського суспільства. Потужним імпульсом, що істотно прискорив її хід стало активне застосування на межі ХХ і ХХІ ст.ст. телекомунікаційних технологій. Їх бурхливий розвиток вплинув як на міжнародні, так і на внутрішньодержавні відносини, став передумовою та інструментом інтеграції світової спільноти та створення глобальної інформаційної економіки [1, с. 19]. Невипадково, що в умовах формування інформаційного суспільства прискорюється розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, які дозволяють вирішувати складні економічні завдання як для окремих комерційних структур, так і в загальнодержавному масштабі. Одним із засобів здійснення і підтримки процесів інформатизації в економічному середовищі є електронна комерція, яка дає змогу максимально ефективно здійснювати комерційні операції, оперативно реагувати на зміни ринку товарів та послуг, розширювати сфери впливу господарюючих суб'єктів та посилювати їх конкурентні переваги [2, с. 16].

Аналіз дослідження даної проблеми. Дослідженню явища електронної комерції присвячено наукові розвідки правничого (Т.В. Бачинський [3], О.С. Василенко [4], О.П. Воробйова [5], І.О. Трубін [6] тощо) та економічного (Н.М. Борейко [7], І.В. Ховрак [2] тощо) спрямування, в яких розглядається правове забезпечення електронної комерції, її оподаткування, визначаються її позитивні та негативні риси. При цьому, комплексний аналіз електронної комерції у взаємозв'язку усіх цих компонентів здійснено ще не було, що визначило напрям та мету цього дослідження: проаналізувати сутність, генезу та правове регулювання електронної комерції.

Виклад основного матеріалу. Особливої актуальності дослідженню надає також і те, що статті 139 та 140 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС 2014 р. [8] передбачають визнання за електронною торгівлею можливостей до розширення в багатьох секторах, а також домовленість сторін щодо сприяння розвитку та співробітництва з питань електронної торгівлі. Сторони домовилися також, що розвиток електронної торгівлі має здійснюватися за умови забезпечення повної відповідності найвищим міжнародним стандартам захисту інформації з метою забезпечення довіри користувачів електронної торгівлі, і що електронна передача даних вважається наданням послуг, з якого не стягуються митні платежі.

Крім цього, Сторони підтримуватимуть діалог з питань регулювання електронної торгівлі, що включає, *inter alia*, такі питання: а) визнання сертифікатів електронних підписів, виданих населенню, та сприяння розвитку послуг транскордонної сертифікації, б) відповідальність постачальників посередницьких послуг у зв'язку з переданням або зберіганням інформації, с) поводження з небажаними електронними комерційними повідомленнями, d) захист споживачів у сфері електронної торгівлі, е) будь-які інші питання, які стосуються розвитку електронної торгівлі. Таке співробітництво може існувати у формі обміну інформацією про відповідне законодавство Сторін стосовно цих питань, а також про впровадження такого законодавства.

Ці статті головного євроінтеграційного документа нашої країни можна обґрунтовано вважати додатковим поштовхом до розвитку електронної комерції в Україні. При цьому, перехід від індустріального до інформаційного суспільства в економічній сфері кожної держави вимагає створення більш високих технологічних укладів, розвиток яких здійснюється на основі втілення науково-дослідних розробок в економічну діяльність. Саме тому основними для вітчизняних підприємств стають інноваційний розвиток і впровадження Інтернет-технологій у виробничу діяльність для забезпечення їхньої конкурентоспроможності на ринку [9].

Використання Інтернет-технологій і комп'ютерних комунікацій в усіх сферах економічної діяльності, включаючи продаж, маркетинг, фінансовий аналіз, платежі, пошук співробітників, підтримку клієнтів і партнерів, здійснюється за допомогою Інтернет-мережі. Таке глобальне втілення інформаційних технологій в усі сфери діяльності підприємств привело до появи нових форм електронної комерції – оптового й роздрібного продажу товарів і послуг з використанням електронних магазинів і торговельних майданчиків, що функціонують на основі комунікацій і служб глобальної комп'ютерної Інтернет-мережі [10, с. 59-60]. Це є цілком характерним і для України. Все більше громадян користуються послугами Інтернет-магазинів, адже перебування таких торговельних площ в електронному вигляді позбавляє необхідності сплачувати оренду за приміщення, утримувати штат продавців-консультантів тощо, а отже – ціни на товари стають нижчими. У свою чергу, здійснювати покупки споживач може цілодобово, не залишаючи домівки. І такий приклад – найбільш поширений для звичайної людини. А інших можливостей, що надає електронна комерція та електронний документообіг, набагато більше.

До недавнього часу визначення поняття «електронна комерція» у вітчизняному законодавстві було відсутнє. Лише Стратегією розвитку інформаційного суспільства в Україні, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. № 386-р [11] було вперше визначено, що електронною комерцією є форма торгівлі товарами та послугами за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, що включає всі фінансові та торгові трансакції, які проводяться за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, та бізнес-процеси, пов'язані з проведенням таких трансакцій.

Вдосконалене визначення цього терміна з'являється з прийняттям Закону України від 03.09.2015 р. «Про електронну комерцію» [12] (далі – Закон), відповідно до якого, електронна комерція – це відносини, спрямовані на отримання прибутку, що виникають під час вчинення правочинів щодо набуття, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснені

дистанційно з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, внаслідок чого в учасників таких відносин виникають права та обов'язки майнового характеру (ст. 3). Також було визначено споріднене поняття «електронна торгівля», як господарська діяльність у сфері електронної купівлі-продажу, реалізації товарів дистанційним способом покупцю шляхом вчинення електронних правочинів із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем (ст. 3 Закону).

В спеціальній літературі сутність поняття «електронна комерція» розглядається з економічної [електронна економічна діяльність, пов'язана з реалізацією і постачанням товарів (робіт, послуг), вибір та замовлення яких здійснюється через комп'ютерні мережі, а розрахунки між покупцем та постачальником здійснюються за допомогою електронних засобів] та юридичної [сукупність правил, які врегульовують порядок здійснення відносин між замовником та постачальником при оформленні договорів купівлі-продажу товарів (робіт, послуг), спрямованих на отримання прибутку на основі виконання електронних процедур] точок зору [13, с. 62].

Варто пригадати, що електронна комерція почала активно поширюватись в Україні в останнє десятиріччя, що пов'язано, в першу чергу, зі зростанням кількості Інтернет-користувачів. Дослідження *InMind Factum Group* демонструє, що 12,9 млн українців (33 %) використовують Інтернет раз на місяць і частіше, 11,8 млн (30 %) – один раз на тиждень і частіше, 8,7 млн (22 %) щоденно або майже щоденно. Соціально-демографічна структура Інтернет-користувачів наступна: переважають чоловіки (54 %), за віковими показниками 58 % – підлітки і молодь у віці 15-30 років, 29 % – користувачі у віці 31 – 45 років, а 13 % – люди у віці 46 і більше років. За типом населеного пункту 58% користувачів мережі мешкають у містах із населенням більше 100 тисяч чол., 25 % – до 100 тис., а решта 13 % – у селах. При цьому вже сьогодні Україна входить до першої десятки країн з найбільшою швидкістю Інтернет-трафіку (1190 кб/с при середньосвітовій швидкості 580 кб/с) [14, с. 7]. В цілому, Україна посідає 9 місце у списку європейських країн за кількістю Інтернет-користувачів. З 2012 по 2015 рік кількість покупців товарів онлайн в Україні зросла на мільйон. Згідно з

даними компанії TNS, кількість онлайн-покупців в Україні зараз наближається до 4 млн. [15].

Міжнародними організаціями надаються наступні визначення поняття «електронна комерція»:

– Міжнародна бюджетна асоціація (*International Fiscal Association*): «комерційні операції, при яких замовлення розміщується в електронному режимі, товари або послуги поставляються в матеріальній або електронній (цифровій) формі, і при яких спостерігається неперервні комерційні відносини»;

– Організація економічного співробітництва та розвитку (*Organization for Economic Cooperation and Development*): «всі операції на основі обробки і передачі цифрових даних, включаючи текст, звуки і візуальні образи, які проводяться по відкритих або закритих мережах, що мають шлюз на відкриті мережі. Продукти можуть бути як матеріальними і нематеріальними активами (подорожі, програмне забезпечення, розваги, банківські, страхові, брокерські, інформаційні, юридичні, державні послуги, послуги в сфері нерухомості, охорони здоров'я та освіти)».

– Національна асоціація програмного забезпечення та послуг компаній (*National Association of Software and Service Companies*): «всі операції, при яких і пропозиції товару до продажу, і прийняття цієї пропозиції, зроблені в електронному вигляді».

– Світова організація торгівлі (*World Trade Organization*): «операції щодо виробництва, розповсюдження, маркетингу, продажу чи поставки товарів та послуг, проведені за допомогою електронних засобів» [2, с. 17].

Сьогодні існують 5 основних форм електронної комерції:

1) *B2B (business – to – business)* – співпраця підприємств (юридичних осіб) через мережу Інтернет; приблизно 80% світового ринку належить до форми *B2B*, який поширюватиметься і надалі (найкращий практичний досвід застосування *B2B*-моделі демонструють компанії *IBM, Hewlett Packard, Cisco and Dell* та інші) [16, с. 61];

2) *B2C (business – to – consumer)* – комерційні відносини між організацією та приватним, т.зв. «кінцевим» споживачем [17], для яких не є важливими державні кордони та характерне значне зниження кінцевої ціни продукції (прикладом є електронна роздрібна торгівля через Інтернет-магазини);

3) *B2E (business – to – employee)* – внутрішньокорпоративна система електронного бізнесу, що дозволяє організувати роботу персоналу компанії та вести спільну бізнес-діяльність співробітників, окремих структур або підрозділів [18] (приклад: корпоративний сайт, внутрішній портал та соціальна мережа);

4) *C2C (consumer – to – consumer)* – взаємодія користувачів для обміну комерційною інформацією, досвідом, здійснення операцій купівлі-продажу між фізичними особами (прикладом виступають Інтернет-аукціони, на яких один користувач (фізична особа) пропонує на продаж будь-який вид товару іншими користувачам);

5) *B2G (business – to – government)* – використовується при роботі зі системами електронних держзакупівель; операції укладаються між приватними компаніями та урядовими організаціями [19; 2].

В законодавстві США під терміном «електронна комерція» розуміються «будь-які операції, що здійснюються через Інтернет або з використанням доступу до Інтернету, включаючи купівлю-продаж, надання майна в користування, ліцензування, ofertу на вчинення вищевказаних дій або надання прав на майно, товари, послуги або інформацію за плату або без; цей термін також включає надання доступу до Інтернету» [20]. У Європі під електронною комерцією прийнято розуміти продаж товарів (послуг) в онлайн-режимі [21]. Міністерство міжнародної торгівлі та промисловості Японії під електронною комерцією розуміє «проведення комерційних угод (обмін товарами, послугами, інформацією та (або) коштами між постачальниками і споживачами в цілях здійснення передачі товарів на комерційній основі суб'єктами економічної діяльності) за допомогою електронних засобів з використанням інтернет-технологій» [22].

Висновки. Отже, основою електронної комерції є транзакція (угода), вчинена за допомогою мережі Інтернет і навіть не обов'язково, щоб така транзакція мала безоплатний характер. Надання доступу до електронного ресурсу, скачування безкоштовної програми в мережі Інтернет також можуть охоплюватися поняттям електронної комерції, оскільки навколо цих процесів цілком можуть бути побудовані ефективні бізнес-моделі. Крім того, до поняття електронної комерції цілком можливо додавати і підготовчі дії з просування товарів в Інтернет, їх рекламу, створення сайту тощо, адже тісний взаємозв'язок між переддоговірними і договірними аспектами тут є аксіомою.

Електронна комерція здійснюється за допомогою мережі Інтернет, найбільшої телекомунікаційної мережі у світі, яка зародилася у 1969 р. і починаючи з 80-х років ХХ ст. стала активно розвиватися та розповсюджуватися [23, с. 160]. Сфера електронної комерції отримала свій масштабний розвиток тільки з приходом Інтернету [24, р. 483]. Як зазначається, саме поєднання розвитку ринку в сфері Інтернет-послуг, технологій у сфері дизайну веб-сайтів і нових обчислювальних технологій в підсумку і призвело до появи нового покоління комерції – електронної комерції [25, р. 3]. Саме Інтернет забезпечив суттєве скорочення витрат, пов'язаних з веденням підприємницької діяльності (на рекламу, на оренду приміщень, персонал тощо), скоротивши тим самим час виходу на ринок. Нарешті, саме транскордонна природа мережі Інтернет дозволяє вести діяльність у світовому масштабі і отримувати вихід на закордонні ринки, а споживачам – отримувати вибір глобального масштабу [26, с. 27-28]. Отже, загальне визначення електронної комерції може бути наступним: сукупність відносин в мережі Інтернет, що мають підприємницький характер, а також допоміжних операцій просування товарів, робіт, послуг та інших об'єктів у Всесвітній мережі.

Значний сплеск у сфері правового регулювання електронної комерції спостерігався у 90-х – початку 2000-х років, коли було прийнято ряд міжнародних всесвітніх та європейських регіональних угод. У 1996 р. ЮНСІТРАЛ

прийняла Типовий закон про електронну комерцію [27], що застосовується до будь-якого виду інформації в формі повідомлення даних, використовуваної в контексті торговельної діяльності (ст. 1). Причому термін «торговельна діяльність» тлумачиться широко, щодо всіх відносин торгового характеру, як договірних, так і недоговірних. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН А/51/628 від 30.01.1997 р. рекомендувала державам при розробці відповідного законодавства «враховувати положення Типового закону через необхідність уніфікації законодавства, застосовуваного до альтернативних паперових форм, методів передачі і збереження інформації» [28]. Наступними стали: Модельний закон ЮНСІТРАЛ про електронні підписи 2001 р. [29], Модельний закон СНД про електронний цифровий підпис 2000 р. [30], Модельний закон СНД щодо електронної торгівлі 2008 р. [31], Правила про електронні коносаменти, розроблені Міжнародним морським комітетом [32] тощо.

На європейському рівні діють: Конвенція про захист фізичних осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру від 28 січня 1981 р. (м. Страсбург) [33]; Додатковий протокол до Конвенції про захист осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру, що стосується наглядових органів та транскордонних потоків даних від 08.11.2001 р. (м. Страсбург) [34]; Конвенція про інформаційне та правове співробітництво, що стосується «послуг інформаційного суспільства» від 04.10.2001 р. [35]; Конвенція Ради Європи з кіберзлочинності від 23.11.2001 р. [36] тощо.

На внутрішньодержавному рівні в Україні нормативно-правове забезпечення електронної комерції поки що перебуває у стані розвитку. Позитивними зрушеннями варто визнати прийняті та вже згадувані вище Стратегію розвитку інформаційного суспільства в Україні, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. № 386-р та Закон України від 03.09.2015 р. «Про електронну комерцію». Крім цих документів прийнято: Закон України від 22.05.2003 р. «Про електронний цифровий підпис» [37], Положення про електронні гроші в Україні [38], Концепцію

розвитку системи електронних послуг в Україні [39] тощо, які свідчать про динамічність розвитку вітчизняного законодавства в цій сфері, що безумовно позитивно сприймається як правничою наукою, так і правозастосовною практикою.

Література:

1. Лукашук И. И. Глобализация, государство, право, XXI век – М.: Изд-во Спарк, 2000. 262 с.
2. Ховрак І. В. Електронна комерція в Україні: переваги та недоліки // Економіка. Фінанси. Право. 2013. № 4. С. 16-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2013_4_7
3. Бачинський Т.В. Деякі новели законодавчого регулювання електронної комерції в Україні // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2014. № 12. С. 168-171. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2014_12_40
4. Василенко О.С. Електронна комерція як напрям уніфікації в рамках Юністрал // Часопис Київського університету права. 2011. № 1. С. 338-341. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2011_1_87;
Василенко О.С. Уніфікація правил електронної комерції в рамках Типового закону ЮНСІТРАЛ «Про електронну торгівлю» // Часопис Київського університету права. 2011. № 4. С. 368-371. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2011_4_90
5. Воробйова О.П. Нормативно-правове забезпечення електронної комерції: міжнародний досвід // Ефективність державного управління. 2012. Вип. 30. С. 269-275. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2012_30_35
6. Трубін І.О. Підписання угоди про асоціацію як передумова вдосконалення правового регулювання електронної комерції в Україні // Фінансове право. 2014. № 1. С. 6-10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fp_2014_1_4
7. Борејко Н.М. Оподаткування електронної комерції: досвід іноземних країн // Вісник Академії митної служби України. Сер.: Економіка. 2009. № 1. С. 143-147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2009_1_22
8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, 2014 // Офіційний вісник України. 2014. № 75. Т. 1. Ст. 2125.
9. Кліченко В.П. Сучасний стан та перспективи розвитку електронної комерції в Україні // http://ukrlogos.in.ua/10.12.2015_63.pdf

10. Філіппова Л.Л. Електронна комерція: за і проти // Вісник НТУ «ХП». 2013 № 44(1017). С. 58-65.
11. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. № 386-р // Офіційний вісник України. 2013. № 44. Ст. 1581.
12. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 р. // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 45. Ст. 410.
13. Легенчук С.Ф., Скакун А.С. Сутність електронної комерції: обліковий вимір // Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки. 2011. № 4 (58). С. 59-65.
14. Інформаційні технології як фактор суспільних перетворень в Україні: зб. аналіт. доп. / М.А. Ожеван, С. Л. Гнатюк, Т. О. Ісакова; за заг. ред. Д. В. Дубова. – К.: НІСД, 2011. 96 с.; Проникнення інтернету в Україні: дані установчих досліджень у II кварталі 2015 // Дослідницький холдинг Factum Group Ukraine. URL: http://www.inau.org.ua/analytics_vuq.phtml
15. Горобець В. Настоящее электронной коммерции. URL: <http://e-commerce.com.ua>
16. Голіонко Н.Г. Розвиток електронного бізнесу та е-комерції в Україні в світлі сучасної бізнес-практики // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2012. Вип. 104(2). С. 57-65. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2012_104\(2\)_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2012_104(2)_9)
17. Chaffey D. E-Business and E-Commerce Management. – Prentice Hall: Financial Times Press, UK. 3rd edition. 2007. 663 p.
18. B2E (business-to-employee, бизнес-сотрудник). URL: <https://arb.ru/b2c/dictionary/b2e-business-to-employee-biznes-sotrudnik--420888/>; Rainer, R.Kelly; Cegielski, Casey G (2013). Introduction to INFORMATION SYSTEMS (4th ed.). Singapore: John Wiley & Sons.
19. Заглада Р.Ю., Іртлач І.М. Електронна комерція як фактор конкурентоспроможності в банківській сфері України // Ефективна економіка. 2011. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=837>; Третьякова Л.І., С.Й. Чучмарьова, П.Б. Прийма Маркетингові аспекти застосування електронних технологій бізнесу // Логістика: зб. наук. пр. 2010. С. 479-483.
20. The Internet Tax Freedom Act, 1998. URL: <https://www.congress.gov/108/plaws/publ435/PLAW-108publ435.htm>
21. About Ecommerce Europe. URL: <http://www.ecommerce-europe.eu/about>
22. Towards the Age of the digital Economy - For Rapid Progress in the Japanese Economy and World Economic Growth in the 21st Century. Ministry of International Trade and Industry, Government of Japan. 1997.

Цит. за: Васильева Н.М. Электронная коммерция как правовая категория // Юрист. 2006. № 5. С. 2-6.

23. Проблемні питання визначення правової природи і структури правовідносин інтелектуальної власності, що виникають у мережі Інтернет / О.І. Харитоновна, Г.О. Ульянова, А.В. Кирилук [та ін.] // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. 17. 2015. С. 159-200.

24. Online Contract Formation / Ed. by Stephan Kinsella and Andrew Simpson. – Oceana Publications. N. Y., 2004. 676 p.

25. Faye Fangrei Wang. Internet Jurisdiction and Choice of Law: Legal Practices in the EU, US and China. – Cambridge, 2010. 276 p.

26. Юрасов А.В. Основы электронной коммерции. – М.: Горячая Линия - Телеком, 2008. 480 с.

27. Комиссия ООН по праву международной торговли. Ежегодник. Т. XXVII. 1996. Ч. 3. – Нью-Йорк, 1998. С. 319-324.

28. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН А/51/628 «Типовой закон об электронной торговле, принятый Комиссией Организации Объединенных Наций по праву международной торговли», 30 января 1997 г. URL: http://www.projects.innovbusiness.ru/pravo/DocumShow_DocumID_62126.html

29. Типовой закон ЮНСИТРАЛ об электронных подписях и Руководство по принятию. URL: <https://www.uncitral.org/pdf/russian/texts/electcom/ml-elecsig-r.pdf>

30. Модельный закон «Об электронной цифровой подписи» от 9 декабря 2000 г. URL: <http://www.internet-law.ru/intlaw/laws/cis-ecp.htm>

31. Модельный закон щодо електронної торгівлі, 2008. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_k75

32. Rules for Electronic Bills of Lading. URL: <http://www.comitemaritime.org/Rules-for-Electronic-Bills-of-Lading/0,2728,12832,00.html>

33. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних, 1981 // Офіційний вісник України. 2011. № 1. Ст. 85.

34. Додатковий протокол до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних стосовно органів нагляду та транскордонних потоків даних, 2001 // Офіційний вісник України. 2011. № 1. Ст. 86.

35. Convention on Information and Legal Co-operation concerning «Information Society Services», 2001. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680080625>

36. Конвенція про кіберзлочинність, 2001 // Офіційний вісник України. 2007. № 65. Ст. 2535.

37. Про електронний цифровий підпис: Закон України від 22.05.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. Ст. 276.

38. Положення про електронні гроші в Україні, затверджене Постановою Правління Національного банку України від 04.11.2010 р. № 481 // Офіційний вісник України. 2010. № 100. Ст. 3571.

39. Концепція розвитку системи електронних послуг в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.11.2016 р. № 918-р // Офіційний вісник України. 2016. № 99. Ст. 3234.

IV. ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ, ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.4(477): 342.25

Сидор В. Д.,

д-р юрид. наук, професор,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ВПЛИВ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ НА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

В статті проведено комплексний аналіз змін та доповнень до чинного земельного законодавства у зв'язку із проведенням в Україні реформи децентралізації влади. Досліджено особливості правового регулювання встановлення та зміни меж об'єднаних територіальних громад. Запропоновано механізм ефективної реалізації повноважень об'єднаних територіальних громад в земельній сфері. Проаналізовано законодавчі новації в земельному та містобудівному законодавстві з метою створення сприятливого середовище проживання для населення.

Ключові слова: земельні відносини, реформа децентралізації влади, об'єднані територіальні громади, встановлення та зміна меж, комунальна власність на землю.

В статье проведен комплексный анализ изменений и дополнений в действующее земельное законодательство в связи с проведением в Украине реформы децентрализации власти. Исследованы особенности правового регулирования установления и изменения границ объединенных территориальных общин. Предложен механизм эффективной реализации полномочий объединенных территориальных общин в земельной сфере. Проанализированы законодательные

новации в земельном и градостроительном законодательстве с целью создания благоприятной среды обитания для населения.

Ключевые слова: земельные отношения, реформа децентрализации власти, объединенные территориальные общины, установление и изменение границ, коммунальная собственность на землю.

The article provides a comprehensive analysis of changes and additions to existing land legislation in connection with the implementation of decentralization of power in Ukraine. The peculiarities of legal regulation of establishment and change of boundaries of the united territorial communities are investigated. The mechanism of effective implementation of the powers of the united territorial communities in the field of land is proposed. The legislative innovations in the land and town-planning legislation are analyzed in order to create a favorable living environment for the population.

Keywords: land relations, the reform of decentralization of power, united territorial communities, establishment and change of borders, communal ownership of land.

Постановка проблеми. Проведення реформи децентралізації влади та створення об'єднаних територіальних громад породжує нові земельно-правові питання, які потребують поглибленого вивчення. Землі є основою життєзабезпечення села, селища, міста, матеріальною базою задоволення потреб територіальної громади та розташування соціально-економічної інфраструктури відповідних територіальних одиниць. Одним із завдань реформи децентралізації є посилення ролі територіальних громад із наданням їм права самим розпоряджатися землями, які перебувають як у межах населених пунктів, так і за їх межами.

Аналіз дослідження даної проблеми. В сучасній науці земельного права трансформація правового регулювання земельних відносин у світлі запровадження в Україні реформи децентралізації влади досліджується такими вченими, як: Т.О. Коваленко, П.Ф. Кулич, А.М. Мірошніченко, В.В. Носік, М.В. Шульга та ін.

Метою даної статті є проведення комплексного аналізу змін та доповнень до чинного земельного законодавства у зв'язку із проведенням в нашій державі реформи децентралізації влади.

Виклад основного матеріалу. Основними умовами добровільного об'єднання територіальних громад, згідно ст. 4 Закону України “Про добровільне об'єднання територіальних громад” від 5 лютого 2015 року № 157-VIII є такі: 1) у складі об'єднаної територіальної громади не може існувати іншої територіальної громади, яка має свій представницький орган місцевого самоврядування; 2) територія об'єднаної територіальної громади має бути нерозривною, межі об'єднаної територіальної громади визначаються по зовнішніх межах юрисдикції рад територіальних громад, що об'єдналися; 3) об'єднана територіальна громада має бути розташована в межах території Автономної Республіки Крим, однієї області; 4) при прийнятті рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад беруться до уваги історичні, природні, етнічні, культурні та інші чинники, що впливають на соціально-економічний розвиток об'єднаної територіальної громади; 5) якість та доступність публічних послуг, що надаються в об'єднаній територіальній громаді, не можуть бути нижчими, ніж до об'єднання [1].

Для ефективної реалізації повноважень об'єднаних громад визначальне значення відіграє чітке і правильне встановлення меж. Останніми роками нормативна база, що регулює відносини в цій сфері, зазнала значних змін. Зокрема, Законом України “Про внесення змін до Земельного кодексу України та інших законів України щодо проведення робіт із землеустрою, пов'язаних із встановленням і зміною меж сіл, селищ, міст, районів” від 21 червня 2012 року № 5003-VI було встановлено нову редакцію частини другої статті 173 Земельного кодексу України. Відповідно до її положень, межі району, села, селища, міста, району у місті встановлюються і змінюються за проектами землеустрою щодо встановлення (зміни) меж адміністративно-територіальних одиниць. Проекти землеустрою

щодо зміни меж населених пунктів розробляються з урахуванням генеральних планів населених пунктів [2].

Наступні серйозні зміни відбулися із набранням юридичної сили Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей добровільного об’єднання територіальних громад, розташованих на територіях суміжних районів” від 14 березня 2017 року № 1923-VIII [3]. Цим законом, зокрема, внесено зміни Земельного кодексу України, а саме: покладено на місцеві державні адміністрації повноваження щодо внесення до Кабінету Міністрів України пропозицій зі встановлення та зміни меж районів, міст, а на Кабінет Міністрів України — щодо внесення до Верховної Ради України пропозицій зі встановлення та зміни меж районів, міст”. Крім того, до ст. 7 Закону України “Про добровільне об’єднання територіальних громад” включено частину дев’яту такого змісту: “9. Якщо до складу об’єднаної територіальної громади увійшла територіальна громада (територіальні громади), розташована на території суміжного району, розширенню підлягають межі району, на території якого розташований адміністративний центр утвореної об’єднаної територіальної громади. У такому разі проект землеустрою щодо встановлення (зміни) меж району розробляється відповідно до постанови Ради міністрів Автономної Республіки Крим, розпорядження голови обласної державної адміністрації”. Також даний закон доповнено частиною десятою, відповідно до якої утворення об’єднаної територіальної громади, до складу якої увійшли територіальна громада міста республіканського Автономної Республіки Крим або обласного значення і територіальна громада (територіальні громади) села, селища, іншого міста суміжного району, зміни меж районів не потребує.

Якщо проаналізувати стан речей з цього питання в Чернівецькій області, то станом на вересень 2017 року не відбулося жодної зміни меж районів та міст. Варто зазначити, що Чернівецька область має свої особливості: по-перше, це багатонаціональний склад населення; по-друге, найменша в Україні за площею територія; по-третє, висока щільність населення (3-тє місце в Україні). При цьому в Чернівецькій області утворено 18 об’єднаних громад, а також триває процес

утворення ще низки громад. В основному, це невеликі за площею й унікальні за поліетнічним складом громади.

Проте є сподівання, що саме в Чернівецькій області відбудеться одне з перших в Україні міжрайонне приєднання територій громад до міської об'єднаної територіальної громади. Зараз активно відбуваються громадські обговорення та внесено питання на розгляд сесії Підзахаричівської сільської ради щодо варіантів приєднання до Вижницької об'єднаної територіальної громади та до Усть-Путильської об'єднаної територіальної громади.

Цікавим прикладом можливої зміни меж районів є результати громадських обговорень в с. Буківка Герцаївського району, де відбулось громадське обговорення з приводу добровільного об'єднання територіальних громад. У процесі даного обговорення більшістю голосів було обрано варіант приєднання до Тереблечанської об'єднаної територіальної громади (до якої лише 5 км та порівняно розвинена інфраструктура), оскільки Герцаївська об'єднана територіальна громада досі не створена [4].

Ще однією відчутною сферою впливу реформи децентралізації влади стали земельні відносини в населених пунктах.

Рациональне планування використання земель населених пунктів неможливе без узгодженого механізму реалізації норм земельного та містобудівного законодавства. Землі є основою життєзабезпечення села, селища, міста, матеріальною базою задоволення потреб територіальної громади та розташування соціально-економічної інфраструктури відповідних територіальних одиниць. Формування нової містобудівної політики повинно передбачити збереження і рациональне використання земель з урахуванням суспільних і приватних потреб у землях для всіх видів діяльності.

Відчутні трансформації містобудівного та земельного законодавства відбулися із набранням юридичної сили з 10 червня 2017 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення містобудівної діяльності» від 17 січня 2017 року № 1817-VIII [5].

Зокрема, у Законі України “Про регулювання містобудівної діяльності” в новій редакції викладено частину третю ст. 7, якою встановлено вичерпний перелік документів для надання містобудівних умов та обмежень. До них віднесено: 1) копія документа, що посвідчує право власності чи користування земельною ділянкою, або копія договору суперфіції; 2) копія документа, що посвідчує право власності на об’єкт нерухомого майна, розташований на земельній ділянці, або згода його власника, засвідчена в установленому законодавством порядку (у разі здійснення реконструкції або реставрації); 3) викопіювання з топографо-геодезичного плану М 1:2000; 4) витяг із Державного земельного кадастру [6].

Згідно із вищевказаними змінами у законодавстві, виконавчим органам з питань державного архітектурно-будівельного контролю сільських, селищних, міських рад (крім міських рад населених пунктів, які є адміністративними центрами областей, та міських рад населених пунктів з чисельністю населення понад 50 тисяч) надано функції держархбудконтролю щодо об’єктів, які за класом наслідків (відповідальності) належать до об’єктів з незначними наслідками (СС1), розташованих у межах відповідних населених пунктів. Інакше кажучи, функції Державної архітектурно-будівельної інспекції можуть перебирати на себе лише ті громади, населення яких перевищує 50 тисяч осіб.

Головне завдання, яке покликане вирішити новий закон – посилити контроль за дотриманням будівельних норм і правил. Одним із інструментів урегулювання цієї проблеми стало скасування категорій складності об’єктів будівництва. При цьому, класифікація об’єктів будівництва здійснюється лише за класами наслідків – СС1, СС2 та СС3. Тобто фактично відбувся перехід від триступеневої дозвільної системи – повідомлення, декларація, дозвіл до двоступеневої – повідомлення, дозвіл. Зазначене дозволяє вивести процес будівництва на новий рівень. Як зазначено на офіційному сайті з реформи децентралізації влади, наслідком запровадження дозвільних процедур є перехід відповідальності за законність будівництва від замовника до органу державного архітектурно-будівельного контролю. А це вимагає зовсім іншого підходу до виконання наданих

повноважень та достатнього досвіду, з чим сьогодні є об'єктивні труднощі в невеликих містах, селищах та селах [7].

Деяких змін зазнав Закон України “Про благоустрій населених пунктів”. Згідно з новою редакцією статті 28 даного Закону, документи, що дають право на виконання підготовчих та будівельних робіт є підставою для видалення зелених насаджень після обстеження земельної ділянки та складання акта обстеження зелених насаджень, що підлягають видаленню. У цьому разі видалення зелених насаджень не потребує дозволу (ордера). Відновна вартість визначається на підставі акта обстеження зелених насаджень, що підлягають видаленню, та сплачується до прийняття об'єкта в експлуатацію. Розмір відновної вартості видалених зелених насаджень зменшується на суму, передбачену проектною документацією на озеленення території [8].

Висновки. Таким чином, реформа децентралізації влади повинна створити передумови для забезпечення облаштування території населеного пункту таким чином, щоб створити сприятливе середовище проживання для населення, запобігти негативному впливу на навколишнє природне середовище, життя і здоров'я людини. Тож, підсумовуючи, можна зазначити, що одним з найбільш проблемних аспектів реформи децентралізації було і залишається земельне питання. Попри прогалини в чинному законодавстві на шляху реформи стоїть спротив депутатів сільських та селищних рад.

Література:

1. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 5 лютого 2015 року № 157-VIII // Голос України від 04.03.2015. № 39.

2. Про внесення змін до Земельного кодексу України та інших законів України щодо проведення робіт із землеустрою, пов'язаних із встановленням і зміною меж сіл, селищ, міст, районів: Закон України від 21 червня 2012 року № 5003-VI // Голос України від 04.08.2012. № 142.

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей добровільного об'єднання територіальних громад, розташованих на територіях суміжних районів: Закон України від 14 березня 2017 року № 1923-VIII // Голос України від 15.04.2017. № 70.

4. <https://www.facebook.com/groups/264436713940128/>

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення містобудівної діяльності: Закон України від 17 січня 2017 року № 1817-VIII // *Голос України* від 10.02.2017 – № 26.

6. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17 лютого 2011 року № 3038-VI (зі змінами та доповненнями) // *Голос України* від 12.03.2011. – № 45.

7. Чому були внесені зміни до повноважень громад у сфері архбудконтролю, – коментар ДАБІ: Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://decentralization.gov.ua/news/item/id/6759>.

8. Про благоустрій населених пунктів: Закон України від 6 вересня 2005 року № 2807-IV (зі змінами та доповненнями) // *Урядовий кур'єр* від 19.10.2005. – № 198.

V. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.83

Ліховіцький Я. О.,
канд. юрид. наук, доцент кафедри
кримінального права і процесу
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»

ПЕРСОНАЛ ОРГАНІВ ТА УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ЯК СУБ'ЄКТ РЕАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ПОЛІТИКИ

В статті здійснено аналіз змісту сучасної кримінально-виконавчої політики України, та з'ясовано місце і роль у ній персоналу органів та установ виконання покарань як одного із суб'єктів її реалізації, а також встановлені основні проблемні моменти з означеної тематики дослідження та розроблені науково обґрунтовані шляхи щодо їх вирішення по суті.

Ключові слова: кримінально-виконавча політика, сфера виконання покарань, персонал органів та установ виконання покарань, засуджений, кримінально-виконавче законодавство, міжнародні стандарти поведження із засудженими.

В статье осуществлен анализ содержания современной уголовно-исполнительной политики Украины в сфере исполнения наказаний, установлено место и роль в ней персонала органов и учреждений исполнения наказаний как одного из субъектов ее реализации, а также установлены основные проблемные моменты по этой тематике исследования и разработаны научно обоснованные пути их решения по существу.

Ключевые слова: уголовно-исполнительная политика, сфера исполнения наказаний, персонал органов исполнения наказаний, осужденный, уголовно-исполнительное

законодательство, международные стандарты обращения с осужденными.

The article analyzes the content of modern criminal-executive policy of Ukraine, and clarifies the place and role in it of the personnel of penitentiary organs and institutions as one of the subjects of its implementation, as well as identifies the main problem points from the identified research topics and is developed scientifically substantiated ways to solve them in essence.

Keywords: criminal-executive policy, scope of punishment, personnel of penitentiary bodies and institutions, condemned, criminal-executive legislation, International standards for the treatment of convicts.

Постановка проблеми. У квітні 2014 року в Україні розпочався новий етап реформування сфери виконання покарань, який продовжується по даний час та передбачає суттєві якісні зміни чинного кримінально-виконавчого законодавства і практики його реалізації.

Основні змістовні елементи цих видозмін визначені, зокрема, в Законі України від 8 квітня 2014 року «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів», Законі України від 8 квітня 2014 року «Про внесення змін до Кримінального кодексу України», постанові Кабінету Міністрів України від 16 травня 2016 року «Про ліквідацію територіальних органів Державної пенітенціарної служби України та утворення територіальних органів Міністерства юстиції» та інших правових джерелах, які, по суті, відобразили зміст сучасної кримінально-виконавчої політики України.

У цьому контексті звертають на себе увагу ті питання, що пов'язані з видозміною діяльності персоналу органів та установ виконання покарань. Так, відповідно до внесених останнім часом змін у чинне кримінально-виконавче законодавство України праця засуджених до позбавлення волі стала правом, а не обов'язком останніх; значно розширено перелік у цілому прав осіб, які відбувають покарання у виправних колоніях (ст.

ст. 8, 107 КВК); підвищено рівень громадського впливу (зокрема, законодавчо визнаний інститут капеланів в цих колоніях); більш гуманним став режим виконання та відбування покарань; інші позитивні моменти з цього приводу. Проте, як свідчить практика, ефективність кримінально-виконавчої діяльності та реалізації визначених у ст. 1 КВК цілей (ч. 1) і завдань (ч. 2) у зв'язку з цим залишається незмінною, тобто їх рівень є низьким та, подекуди, таким, що створює загрозу національній безпеці України.

Таким чином, в наявності є складна теоретико-прикладна проблема, що потребує вирішення, в тому числі на науковому рівні. Виходячи з цього, основним завданням цієї наукової статті є розроблення на основі проведеного аналізу змісту сучасної кримінально-виконавчої політики України обґрунтованих заходів, спрямованих на удосконалення правового механізму застосування персоналом Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України новітніх технологій у своїй діяльності, з метою запобігання з участю останніх вчинення нових злочинів та досягнення інших цілей і мети кримінального покарання (ч. 2 ст. 50 КК України).

Аналіз дослідження даної проблеми. Вивчення наукової літератури, показало, що зазначена проблематика є предметом постійних теоретичних розробок таких науковців, як: В.А. Бадира, І.Г. Богатирьов, А.П. Гель, Т.А. Денисова, О.Г. Колоб, В.Я. Конопельський, І.М. Копотун, В.А. Меркулова, О.П. Рябчинська, А.Х. Степанюк, В.М. Трубніков, І.С. Яковець та ін.

Мета статті. Поряд із цим, враховуючи низку змін, що внесені у чинне законодавство України з питань кримінально-виконавчої діяльності в останній час (2014-2017 рр.), виникла об'єктивна потреба в їх аналізі та оцінці з точки зору завдань, що стосуються ефективності виконання та відбування покарань в Україні. Саме зазначені обставини і обумовили вибір теми цієї статті та її головних змістовних елементів.

Виклад основного матеріалу. У науці під політикою розуміють загальний напрям, характер діяльності держави, певного класу або політичної партії у тій чи іншій галузі у

певний період. Цей термін походить від грецького слова «politike (techne)» і в широкому розумінні означає «мистецтво керувати державою», а в більш вузькому – «державну діяльність».

В теорії права традиційно виокремлюється: а) внутрішня політика; б) зовнішня політика держави, кожна з яких має свої цілі, завдання і пріоритети [1, с. 12]. При цьому, як вірно зазначає О.М. Джужа, якщо розглядати внутрішню політику держави як «загальне», де фіксується існуюча тотожність між різноманітними явищами та процесами в межах конкретної якісної визначеності, тобто усіх напрямів і сфер внутрішньої політики, у тому числі й так званої «кримінальної», «правоохоронної», чи «у сфері боротьби зі злочинністю» тощо, то як «особливе» слід розглядати так звану політику у сфері боротьби зі злочинністю (або, як її ще називають, «кримінальну», «анти кримінальну», «кримінологічну», «правоохоронну» тощо), незалежно від трансформації цього терміна [1, с. 13].

У цьому контексті, як «одичичне» може розглядатися й кримінально-виконавча політика, яка визначає порядок виконання та відбування покарань. У сучасних наукових джерелах з курсу кримінально-виконавчого права, як встановила І.С. Яковець, термін «кримінально-виконавча політика» зазвичай вживається для: 1) позначення державної доктрини саме у царині виконання покарань та її реалізації у виді застосування державного примусу до засуджених, що виявляється в обмеженні їхніх прав і свобод; 2) найменування галузі наукових знань, що представляють теоретико-пізнавальну категорію [2, с. 15-16]. Більш того, на її переконання (яке є не безспірним), стосовно напряму діяльності держави у сфері виконання покарань слушним є вживання терміна «політика у сфері виконання кримінальних покарань», бо він є більш містким, аніж «кримінально-виконавча політика», бо не обмежується застосуванням державного примусу [2, с. 16].

У той самий час, П.Л. Фріс серед видів політики у сфері виконання покарань (або правової політики боротьби зі злочинністю, як слушно зауважив В.І. Борисов [3, с. 305]),

називає «кримінально-виконавчу політику» [4, с. 11]. У цьому сенсі використовується цей термін і О.М. Джужою [1, с. 12-28].

Як встановлено в ході даного дослідження, останнім часом все частіше в науковому обігу використовується термін «пенітенціарна політика» [5]. Проте, як обґрунтовано довів у своїх роботах Г.О. Радов, проблеми пенітенціарної політики України розпочинаються з елементарного – відсутності в сучасній українській науці та соціальній практиці адекватного уявлення щодо поняття і сутності пенітенціарної політики як соціально-правового явища [6, с. 12].

Разом з тим, прихильників та розробників теорії пенітенціарної політики, навіть при зазначеному застереженні Г.О. Радова, не меншає. Так, І.Г. Богатирьов вважає, що пенітенціарна політика України – це живий і безперервний законотворчий процес, який наповнює її правову базу новими законодавчими ініціативами, продиктованими сучасними вимогами державного і суспільного життя, формує таким чином окремі періоди й етапи становлення й розвитку пенітенціарної системи України взагалі й пенітенціарного права, зокрема [7, с. 42].

Д.В. Ягунов увів у науковий обіг ще один термін, що визначає зміст політики у сфері виконання покарань, а саме «пенальна політика» [8, с. 159-169]. У цьому контексті слід визнати правильний підхід, який обґрунтовує у своїх роботах О.Г. Колб, відповідно до якого, якщо з'ясувати зміст таких понять, як кримінально-виконавче право (політика, законодавство, діяльність, т. ін.) та пенітенціарне право тощо, то можна логічно дійти висновку, що зазначені терміни не є тотожними [9, с. 141]. Така позиція ґрунтується на наступних міркуваннях та доводах:

1. Відповідно до змісту терміна «пенітенціарний» (фр. *penitentiarie*, від лат. *poenitentarius* – покаюний; виправданий [10, с. 433]) виконання покарання у виді позбавлення волі ґрунтується на принципах одиночного ув'язнення засуджених у камерах і його виправлення при мінімальному впливі зовнішніх сил (персоналу УВП, інших учасників кримінально-виконавчої діяльності) віддається «у руки» засудженого, тобто процес

відбування призначеного судом покарання є виключною волею особи, щодо якої воно застосоване [9, с. 141].

У той самий час, у кримінально-виконавчій діяльності головний акцент робиться на зовнішніх впливах на особу засудженого з тим, щоб досягти мету кримінального покарання (ч. 2 ст. 50 КК України). Аналогічна мета визначена в ч. 1 ст. 1 КВК «Мета і завдання кримінально-виконавчого законодавства України». При цьому, на кримінально-виконавчий, а не пенітенціарний аспект, акцентується увага законодавця й у ст. 6 даного Кодексу «Виправлення і ресоціалізація засуджених та їх основні засоби», до яких віднесені наступні зовнішні впливи на цих осіб: а) встановлений порядок виконання та відбування покарань (режим); б) суспільно-корисна праця; в) соціально-виховна робота; г) загальноосвітнє та професійно-технічне навчання; ґ) громадський вплив. Більш того, як це випливає із змісту ч. 4 ст. 6 КВК, зазначені засоби виправлення і ресоціалізації до засуджених застосовуються в обов'язковому порядку з урахуванням виду покарання, особливості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів вчиненого злочину та поведінки засудженого під час відбування покарання.

По такому ж шляху йде й судова практика [11]. Так, у п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким» зазначено, що слід у судовому засіданні ретельно з'ясувати ставлення засудженого до вчиненого злочину, праці та навчання, додержання ним вимог режиму, участь у самодіяльних організаціях засуджених установ виконання покарань [11, с. 175].

Враховуючи зазначене, пенітенціарну функцію (політику, законодавство, практику) не можна, як вірно констатує О.Г. Колб, ототожнювати з кримінально-виконавчою функцією тощо [9, с. 142].

2. У навчальних закладах України юридичного профілю вивчається, визначена Міністерством освіти і науки України відповідно до професійно – кваліфікаційних вимог така обов'язкова, у навчальному плані, дисципліна для фахівців

правознавства, як «Кримінально-виконавче право України» [1, с. 58-64].

3. У надрукованих виданнях з курсу «Кримінально-виконавче право України», що забезпечують навчальний процес в юридичних ВНЗ (підручники, навчальні посібники, методичні рекомендації, тощо), йдеться про такі категорії, як «кримінально-виконавча політика» або «політика у сфері виконання покарань», «кримінально-виконавче законодавство» або «нормативно-правові акти у сфері виконання покарань», а, не, власне, «пенітенціарна політика», тощо [12].

4. Однією із наукових галузей, що складають зміст спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право, є саме останнє, а не пенітенціарне право.

5. У нормативно-правових актах, які на сьогодні регулюють суспільні відносини у сфері виконання покарань України, вживається тільки кримінально-виконавчі терміни і категорії. Таким чином, зокрема побудовані: а) КВК України, в якому йдеться тільки про мету і завдання кримінально-виконавчого законодавства (ст. 1); кримінально-виконавчі установи (ст. 11); джерела кримінально-виконавчого законодавства (ст. 2); ін.; б) Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», у якому закріплені такі поняття, як «політика у сфері виконання кримінальних покарань» (ст. 1); персонал кримінально-виконавчої служби (ст. 14); органи та установи кримінально-виконавчої служби (ст. 6); ін.; в) Закон України «Про пробацію», у якому також є правові категорії кримінально-виконавчого змісту; г) існуюча практика кримінально-виконавчої, а не пенітенціарної діяльності України [13].

Отже, враховуючи існуючі на науковому, законодавчому та прикладному рівнях підходи, а також сучасний стан кримінально-виконавчої діяльності персоналу органів та установ виконання покарань, можна у повній мірі погодитись з О. Г. Колбом у тому, що: 1) як за змістом, так і за формою правові категорії, типу «пенітенціарна практика» (право, діяльність тощо) та «кримінально-виконавча політика» не є

тотожними, що слід враховувати при формуванні національно-правових актів (реалізація положень політики на законодавчому рівні) та практики діяльності органів та установ виконання покарань (реалізація положень політики на прикладному рівні) у сфері виконання покарань України; 2) відмінність зазначених понять дає можливість як на науковому, так і на рівні навчального процесу запобігати методологічним та іншим помилкам, що допускаються при з'ясуванні суті та змісту політики у сфері виконання покарань, яка сформувалась та реалізована на законодавчому і практичному (правозастосовному) рівнях у той чи інший період кримінально-виконавчої діяльності в Україні; 3) як у законі, так і в навчально-методичних джерелах має вживатися та термінологія, що ідентично відображає об'єктивний стан речей у тих чи інших сферах суспільної діяльності, оскільки це створює реальні (а не формальні, декларативні та ін.) механізми їх регулювання та охорони, у чому, власне, й полягає завдання будь-якого законодавства [9, с. 141-143], яке при цьому має чітко дотримуватись принципів нормотворчості [14, с. 212-214] та вимог нормотворчої техніки [14, с. 216-220].

Поряд з цим, важливим є й такий висновок з цього приводу, а саме: враховуючи, що одним із джерел формування змісту будь-якої політики, включаючи й політику у сфері виконання покарань, є наука, а також те, що на сьогодні досить потужно на доктринальному рівні просуваються та обгрунтовуються ідеї та положення пенітенціарного права, нагальним завданням для України у такій ситуації має стати реалізація у законодавчій та правозастосовній діяльності змісту пенітенціарної політики.

Як з цього приводу влучно зауважив О. М. Джужа, на жаль, сьогодні простежується певна неадекватність функціонування правоохоронної системи тим реаліям перехідного періоду розвитку української державності, які мають місце [1, с. 14]. При цьому, розв'язання завдань державної політики боротьби із злочинністю, включаючи й кримінально-виконавчу політику, на переконання В. І. Борисова, особливо в застосуванні чинного законодавства, не обмежується питаннями якості й дієвої ефективності останнього [15, с. 312].

На його думку (і це не викликає заперечень), досягнення необхідного для суспільства стану безпеки від злочинних посягань можливе лише шляхом широкого й комплексного поєднання заходів боротьби із злочинністю: а) організаційно-правових і адміністративно-управлінських (як прояв державної волі); б) соціально-економічних, культурологічних та природно-людських (як розвиток суспільства та людини); в) спеціально-законодавчих, методологічно-правових і кримінологічних як взагалі, так з певними її видами [15, с. 312].

Висновки. Отже, при формуванні та реалізації сучасної політики у сфері виконання покарань як на доктринальному, так і на інших рівнях (законодавчому та правозастосовному) зазначені в статті теоретико-методологічні засади не дотримуються, що не тільки не дозволяє використовувати існуючий правовий механізм кримінально-виконавчої діяльності персоналу ДКВС України, але й створює додаткові штучні перешкоди у цьому напрямі, що, в кінцевому результаті, впливає на ефективність процесу виконання-відбування покарань у нашій державі.

Література:

1. Кримінально-виконавче право України: підруч. / [О.М. Джужа, І.Г. Богатирьов, О.Г. Колб та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі. – К.: Атіка, 2010. – 752 с.
2. Яковець І.С. Політика у сфері виконання кримінальних покарань: поняття та місце у політиці держави // Гель А.П., Семаков С.Г., Яковець І.С. Кримінально-виконавче право України: Навч. посібник / за ред. проф. А.Х. Степанюка. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 13-18.
3. Пузирьов М.С. Пенітенціарні системи України та Швейцарії: порівняльний аналіз фундаментальних засад функціонування // Кримінально-виконавча політика України та Європейського союзу: розвиток та інтеграція: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 листоп. 2015 р.) – К.: Інститут кримінально-виконавчої служби, 2015. – С. 54-57.
4. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. – К.: Атіка, 2005. – 332 с.

5. Богатирьов І.Г. Доктринальна модель побудови пенітенціарної системи України нового типу: інноваційний проект / І.Г. Богатирьов. – К.: ТОВ «ВД Дакор», 2014. – 56 с.
6. Радов О.Г. Першочергові проблеми пенітенціарної політики України на сучасному етапі / О.Г. Радов // Проблеми пенітенціарної теорії і практики: Щорічний бюлетень. – К.: РВВ КІВС, 1996. - № 1. – С. 12-16.
7. Богатирьов І.Г. Роль пенітенціарної політики у формуванні пенітенціарного права України // Богатирьов І.Г., Пуширьов М.Є., Шкута О.О. Доктрина пенітенціарного права: моногр. – К.: ВД «Дакор», 2017. – С. 41-58.
8. Ягунов Д.В. Сучасна пенологія: альтернативний курс / Д.В. Ягунов. – Одеса: Фенікс, 2010. – 176 с.
9. Колб О.Г. Про співвідношення кримінально-правових понять, що вживаються у національному та міжнародному праві // Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П.П. Михайленка): тези доп. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 24 верес. 2010 р.) [Текст] / ред. кол.: В.В. Коваленко (голова), О.М. Джужа, Є.М. Бодюл та ін. – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2010. – С. 141-144.
10. Булько А.Н. Большой словарь иностранных слов 35 тысяч слов. – Изд. 3-е, испр., перераб. – М.: Мартин, 2010. – 704 с.
11. Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 2 // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах / упоряд. В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко, Л.Д. Удалова. – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2011. – С. 172-175.
12. Кримінально-виконавче право: підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за заг. ред. А.Х. Степанюка. – Х.: Право, 2006. – 256 с.
13. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду та пожежної безпеки установ виконання покарань у 2016 році: Інформ. бюл. – К.: Міністерство юстиції України, 2017. – 43 с.
14. Теорія держави і права: підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. О.В. Петришина. – Х.: Право, 2014. – 368 с.
15. Борисов В. І. Державна політика у сфері боротьби зі злочинністю та її напрями / В. І. Борисов // Проблеми законності: Респ. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я Тацій. – Х. : НЮАУ, 2009. – Вип. 100.– С. 305–312.

Назаренко Д. О.,

д-р юрид. наук, член правління інституту
соціально-політичних ініціатив

ПРОТИДІЯ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ: ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Статтю присвячено узагальненню та аналізу існуючих поглядів щодо визначення соціальної діяльності, спрямованої проти організованої злочинності та виділенню найбільш прийнятних. Сформовано авторську позицію щодо назви вказаної діяльності як протидії організованій злочинності.

Ключові слова: протидія організованим злочинностям, боротьба, контроль, наступ, запобіганням, попередженням.

Статья посвящена обобщению и анализу существующих взглядов относительно определения социальной деятельности, направленной против организованной преступности и выделению наиболее приемлемого. Сформирована авторская позиция относительно названия указанной деятельности как противодействия организованной преступности.

Ключевые слова: противодействие организованной преступности, борьба, контроль, наступление, предотвращением, предупреждением.

The Article is devoted to generalization and analysis of approaches on determination of social activity, directed against the organized crime and to the selection most acceptable. Author position in relation to the indicated activity as organized crime counteraction is formed.

Keywords: organized crime counteraction, fight, control, offensive, prevention, warning.

Постановка проблеми. Серед науковців і практиків немає єдності думок у термінологічному визначенні соціальної діяльності, спрямованої проти організованої злочинності. Цю

діяльність називають «боротьбою з організованою злочинністю», «контролем над організованою злочинністю», «протидією організованій злочинності», «наступом на організовану злочинність», «запобіганням (попередженням) організованій злочинності» тощо. При цьому зміст зазначених понять визначається по-різному. В одних випадках змістом того чи іншого терміна пропонують охоплювати всі аспекти цієї діяльності, в інших – лише її частину. Так, досить часто терміном «боротьба з організованою злочинністю» не охоплюються профілактичні заходи. У свою чергу, термін «контроль над організованою злочинністю» вживається як синонім терміна «запобігання організованій злочинності». Буває і таке, що досліджуючи проблему організованої злочинності, автори взагалі не надають значення цьому питанню, вживаючи як синоніми вище наведені терміни.

Отже, метою даної статті є намагання узагальнити, проаналізувати існуючі погляди щодо визначення соціальної діяльності, спрямованої проти організованої злочинності та виділити найбільш прийнятний. Її наукова новизна полягає у формулюванні авторської позиції щодо назви та сутності вказаної діяльності в рамках порушеної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Проблема термінологічного позначення зазначеної діяльності є похідною від більш загальної проблеми, яка залишається невирішеною у кримінологічній науці, – визначення діяльності, спрямованої проти злочинності, яку називають «боротьбою зі злочинністю», «протидією злочинності», «контролем над злочинністю», «державним впливом на злочинність» тощо.

Найбільш точно суть такої діяльності, як зазначає А.І. Долгова, відображає поняття «боротьба зі злочинністю». На її думку, воно, по-перше, охоплює вплив і на причини злочинності, і на саму злочинність, показує складний, об'ємний характер такого впливу, по-друге, підкреслює активний момент наступу на злочинність при її протидії [1, с. 27]. Проте, багатогранність, складність і об'ємність поняття «боротьба» свідчить про те, що воно є лише однією з складових частин протидії, яка підкреслює активний момент наступу на злочинність і не може охоплювати решти напрямків.

Для внесення чіткості звернемося до семантики слів «боротьба» та «протидія». Термін «боротьба» визначається як активне протиположення, зіткнення між протилежними соціальними групами, станами, протилежними напрямками течіями в суспільстві і т. ін.; діяльність, що має на меті подолати або знищити кого-, що-небудь. Отже, боротьба, як це впливає з визначення терміна «боротися», в кінцевому результаті передбачає або перемогу, або поразку [2, с. 220-221].

У свою чергу, «протидія» подається як дія, що спрямована проти іншої дії, перешкоджає їй. «Протидіяти» означає спрямовувати дію проти кого-, чого-небудь, діяти всупереч комусь, чомусь; спрямовуватися проти іншої дії [3, с. 317]. При цьому протидія не передбачає як результат обов'язкової чиєїсь перемоги чи поразки.

Спільним для цих понять є те, що вони спрямовані проти когось, чогось. Але ця спрямованість має різні зміст і мету. Боротьбі притаманна активність, яка орієнтована на чітко визначений результат (на знищення, знешкодження, на перемогу). Вона обмежена часом, обов'язково має завершитися на певному етапі. Протидія, на відміну від боротьби, не вимагає обов'язкової активності, не ставить за мету перемогти когось або щось, не має часового обмеження.

Варто звернути увагу на ще один важливий і визначальний момент: «боротьба» і «протидія» не визнаються словами-синонімами. Синонімами слова «боротьба» є «війна», «наступ», «битва», «бій» [4, с. 85], а «протидіяти» – слова «протистояти», «противитися», «протиборствувати» [5, с. 493-494]. Якщо подивитися через таку призму на предмет нашого дослідження, то слід стверджувати, що знищити організовану злочинність як явище неможливо. В такому аспекті боротьба з нею втрачає сенс, оскільки досягнути її кінцевої мети не можна (повної перемоги над організованою злочинністю не може бути).

Однак, деякі автори вважають, що поняття «протидія злочинності» і «боротьба зі злочинністю» (як терміни найбільшого ступеня узагальненості і, відповідно, позначувані ними системи найвищого порядку) можуть використовуватися як тотожні, зі всіма наслідками, що впливають у вигляді

поширення ознак та характеристик [6, с. 11].

Перейдемо до розгляду другого терміну – попередження організованої злочинності. На погляд О.І. Пономарьова, вона складається із двох груп заходів: перша група представляє собою профілактичні заходи, направлені на виявлення та усунення причин і умов організованої злочинності, які їй сприяють; друга група заходів – на утримання громадян від вчинення злочинів.

Різниця першої групи заходів від другої полягає в тому, що профілактичні заходи можуть застосовуватися як до вчинення злочинів, так і після – на стадії ресоціації засуджених. Реалізація другої групи заходів можлива до констатації факту організованої злочинної діяльності. Ефективність застосування перерахованих заходів залежить від того, наскільки комплексно вони будуть застосовуватись, оскільки кожен із них доповнює іншого [7, с. 102].

Із вищенаведеного є очевидним, що попередження не може охоплювати всієї соціальної діяльності, спрямованої проти організованої злочинності. А тому вона є лише одним із важливих напрямів протидії, наповнює змістом її визначення.

Приділимо трохи уваги іншому поняттю, яке зустрічається в юридичній літературі, а саме контролю над злочинністю. Вважаємо, що воно є недостатньо обґрунтованим для позначення досліджуваної діяльності, оскільки цей термін не є найбільш точним до того змісту, який в нього вкладається окремими авторами. По-друге, дефініція «контроль над злочинністю» визначається за допомогою ключових понять, які в кримінологічному аспекті претендують на самостійне застосування. По-третє, воно не охоплює всіх напрямків антикриміногенної діяльності (зводиться лише до створення законодавчої бази, застосування норм кримінального закону).

Протидія організованим злочинності, на думку Ю.Б. Мельникова, представляє собою цілеспрямований вплив на причини та умови, які її породжують і впливають на її розвиток, вплив на неї в цілому як на негативне явище з метою недопущення членами організованих злочинних груп вчинення злочинів та її самодетермінація, включаючи правоохоронну діяльність з розкриття і попередження злочинів, вчинених

організованими злочинними групами, виявлення винних та їх покарання [8, с. 25]. Проте, в даному визначені на вказано коло суб'єктів, які повинні здійснювати цілеспрямований вплив на причини та умови, які її породжують і впливають на її розвиток.

Процес протидії транснаціональній організованій злочинності, як пише І.В. Годунов, представляє собою регламентовану нормами права діяльність державних, муніципальних органів, а також недержавних організацій, направлену на попередження, виявлення і припинення транснаціональних злочинів [9, с. 217]. Поза увагою автора залишилося загальносоціальне попередження, яке не регламентується на законодавчому рівні.

Протидію організованій злочинності О.І. Пономарьов визначає як історично складену систему заходів політичного, соціально-економічного, інформаційно-пропагандистського, організаційного, правового та іншого характеру, направлену на виявлення, попередження і усунення об'єктивних та суб'єктивних причин і умов, що породжують і сприяють організованій злочинності, припинення організованої злочинної діяльності, а також мінімізація наслідків її діяльності, що здійснюються шляхом цілеспрямованої діяльності всіх інститутів суспільства. Така протидія, на думку автора, повинна відповідати наступним ознакам:

1) заходи політичного, соціально-економічного, інформаційно-пропагандистського, організаційного, правового та іншого характеру повинні мати системний характер, що проявляється в постійності їх виконання і взаємозв'язку між собою;

2) протидія організованій злочинності повинна бути направлена на виявлення, попередження і усунення об'єктивних та суб'єктивних причин і умов, що породжують і сприяють організованій злочинності, припинення організованої злочинної діяльності, а також мінімізацію наслідків її діяльності. Мінімізація наслідків діяльності організованої злочинності передбачає собою ряд заходів, направлених на відновлення порушених прав;

3) в реалізації зазначених заходів повинні бути задіяні всі

інститути суспільства. Для якісної протидії організованій злочинності в теперішній час необхідний новий підхід до консолідації держави і громадського суспільства [7, с. 102-103].

Як справедливо зазначають О.М. Бандурка та О.М. Литвинов, протидія злочинності – це особливий інтегрований, багаторівневий об'єкт соціального управління, який складає різноманітна за формами діяльність відповідних суб'єктів (державних, недержавних органів та установ, громадських формувань та окремих громадян), які взаємодіють у вигляді системи різнорідних заходів, спрямованих на пошук шляхів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність з метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності на усіх рівнях, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до соціально толерантного рівня [10, с. 44-45]. На нашу думку, таке визначення є одним із вдалих та обґрунтованих, оскільки найбільш повно відображає зміст соціальної діяльності, спрямованої проти організованої злочинності.

Визначивши поняття протидії злочинності, дослідники на основі звернення до думок інших науковців вказують, що вона охоплює три сфери суспільних відносин:

1. Загальна організація протидії злочинності – це сукупність організаційних (облік, реєстрація), управлінських (прогнозування, планування, координація, визначення стратегії і тактики), профілактичних (реалізація програм і планів, здійснення профілактичних заходів), контрольних (вивчення практики, встановлення тенденцій злочинності) та інших дій різноманітних органів та установ, які взаємодіють для досягнення спільних результатів.

2. Правоохоронна діяльність – система заходів з реалізації правоохоронних та/або правозастосовних функцій державними органами, громадськими організаціями чи громадянами.

3. Попередження злочинності – це здійснення спеціальними суб'єктами передбачених законом заходів для недопущення розвитку злочинного наміру на попередніх стадіях вчинення злочину, виявлення ознак скоєних злочинів, встановлення осіб, які їх скоїли, притягненню цих осіб до відповідальності, відновлення порушених прав, свобод і

законних інтересів громадян та відшкодування збитків від злочинних дій [10, с. 45].

Висновки. Таким чином, розгляд співвідношення таких понять, як «боротьба зі злочинністю», «контроль над злочинністю», «наступ на злочинність», «запобіганням (попередженням) злочинності» із протидією злочинності, змістовний, логічний та семантичний аналіз дають підстави стверджувати, що найбільш адекватним термінологічним позначенням соціальної діяльності, спрямованої проти організованої злочинності на даний час розвитку юридичної науки є протидія організованій злочинності. Використання такого поняття дозволить усунути двозначності та суперечності в розумінні антикриміногенної діяльності організованих злочинних груп, уніфікувати й привести до єдиного знаменника таку діяльність відповідних суб'єктів.

Література:

1. Криминология. Учебник для юридических вузов [под общей редакцией А.И. Долговой]. – М. : ИНФРА М-НОРМА, 1997. – 784 с.
2. Словник української мови. Т. 1. – К. : Наукова думка, 1971. – 799 с.
3. Словник української мови. Т. 8. – К. : Наукова думка, 1977. – 927 с.
4. Словник синонімів української мови. Т. 1. – К. : Наукова думка, 1999. – 1026 с.
5. Словник синонімів української мови. Т. 2. – К. : Наукова думка, 2000. – 954 с.
6. Давыденко Л.М. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы : монография / Л.М. Давыденко, А.М. Бандурка. – Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2005. – 302 с.
7. Пономарев А.И. Организованная преступность: особенности противодействия на федеральном и региональном уровнях : монография [под ред. Н.А. Лопашенко] / А.И. Пономарев. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 184 с.
8. Мельников Ю.Б. Противодействие организованной преступности и роль прокуратуры в этом процессе: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Мельников Юрий Борисович. – Владивосток, 2002. – 206 с.
9. Годунов И.В. Противодействие организованной преступности / И.В. Годунов. – М. : Юристъ, 2003. – 246 с.

10. Бандурка О.М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія / О.М. Бандурка, О.М. Литвинов ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2011. – 308 с.

УДК 343.973

Сосков Р. М.,
здобувач кафедри адміністративного
і кримінального права Дніпропетровського
національного університету ім. О. Гончара

EXEMPTION FROM CRIMINAL LIABILITY FOR CRIMES IN SPHERE OF ECONOMIC ACTIVITIES

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті визначено сутність та основні ознаки інституту звільнення від кримінальної відповідальності, особливості його застосування, здійснено аналіз деяких аспектів кримінального законодавства у сфері економічної злочинності європейських країн.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, злочин, альтернативні заходи, законодавче регулювання, мотивація.

В статье определена сущность и основные признаки института освобождения от уголовной ответственности, особенности его применения, проведен анализ некоторых аспектов уголовного законодательства в сфере экономической преступности европейских стран.

Ключевые слова: освобождение от уголовной ответственности, преступление, альтернативные меры, законодательное регулирование, мотивация.

The article defines the essence and main features of the Institute of exemption from criminal responsibility, the peculiarities of its application, the analysis of some aspects of criminal legislation in the sphere of economic crime European countries.

Key words: exemption from criminal liability, the offence, alternative measures, legal regulation, motivation.

Crimes in the sphere of economic activity in conditions of unstable market economy prevailing in the country, represent a socially dangerous act that require increased attention of the legislator. This is due, firstly, the number of committed criminal acts; and secondly, some of these crimes (especially the actual acts in the sphere of economic activity) in the overall structure of crime may be small, but fixed the damage from them is negligible; thirdly, studies show that the latency of crime in this area is quite high. In conditions of imperfect legislation, the lack of unity in the theoretical views are highly relevant is the search for optimal ways of criminal and legal impact on crime in the sphere of economic activity.

Exemption from criminal liability is an alternative penal measure to counter crime. It is interesting the fact that the Institute was developed along with other institutions of the criminal law throughout the history of domestic criminal law. The current Criminal code of Ukraine provides for the first time an independent section IX of the General part, which is dedicated to the Institute of exemption from criminal responsibility.

We like the position P. V. Grapelike, who quite rightly observes that in modern conditions of law-making and enforcement the principle of inevitability of criminal responsibility undergoes sustainable modernization. To the mechanism of criminal legal protection are increasingly involved measures based not on coercion, but on encouraging, promoting positive postcriminal behavior [1]. One such alternative measures to encourage positive postcriminal the behavior of the person who committed the crime, is the Institute of exemption from criminal responsibility.

The study of the problems of exemption from criminal responsibility, paid attention to such scholars as Y. V. Baulin, M. E. Grigorieva, O. O. Zhitniy, O. M. Lemeshko, N. O. Lopashenko,

M. I. Melnik, O. M. Targatv, V. Y. Tatsiy, M. I. Havronyuk, A. K. Khachatryan, P. V. Chrapinski and others.

It should be noted that since the adoption of the current Criminal code of Ukraine there has been a steady increase in the number of special rules on exemption from criminal responsibility, which indicates that the legislator considers the institution an effective measure of criminal and legal impact and countering criminal manifestations of certain types of crimes. So, the Criminal code of Ukraine (hereinafter – CC of Ukraine) provided 20 promotional regulations according to which a person is subject to mandatory exemption from criminal liability subject to the fulfilment of certain positive actions after the crime, which may occur, for example, the voluntary message of a law enforcement Agency on the committed, active assistance in detecting the offence and voluntary items of criminal activity. The fact that the awareness of individuals that they may be exempted from criminal liability for the Commission of certain crimes, encourages them to prevent the possible socially dangerous consequences, and also to assist the bodies of preliminary investigation and court in solving crimes (if a criminal offence has already taken place). The current criminal code of Ukraine provides for several criminal law provisions, allowing to release the person from criminal liability for Commission of economic crimes, provided for by article 175, article 212 and article 212-1 of the criminal code of Ukraine. The grounds for exemption from criminal liability provided for in part 4 of article 212 and part 4 of article 212-1 of the criminal code of Ukraine, in fact, allow for involuntary and compulsive behavior of the person after committing the crime of paying taxes, duties (mandatory payments), as well as damages caused to the state as a result of their late payment (financial sanctions, fines), insurance contributions for obligatory state pension insurance and the indemnification, caused to the Pension Fund of Ukraine of their delayed payment. There is a distinct difference between the requirements of tax crime and socio-legal nature of incentive norms of the criminal code of Ukraine. The only justification for this state of Affairs can only be the pragmatic focus of these standards on the content of the budget, offloading the law enforcement resources of the state, continue normal financial and economic activity of the taxpayer [2, p. 114]. The problem of

improving the incentive of criminal law provisions for crimes in the sphere of economic activity lively debated in the scientific community [3, p. 53]. Quite logical is the proliferation of special dismissal on the grounds specified in part 4 of article 212-1 of the criminal code of Ukraine for abuse if it led to actual uncollected funds to the budgets or state trust funds or insurance premiums on obligatory state pension insurance in especially large sizes. Removing barriers the exemption from criminal liability, depending on the size of the caused material damage of economic or other non-violent property crime is a promising direction distribution of promotional requirements of the Special part of criminal code of Ukraine. Exemption from criminal liability of persons who voluntarily paid the damages in large or especially large size, will effectively contribute to the full compensation for material and moral damage to victims of a crime, return a lot of money into the legitimate public address will make their criminal use, for example, to Finance the shadow, illegal, fictitious and other socially dangerous types of economic activity [4, p. 22].

According to A. K. Khachatryan, there is a separate, specific socio-political motivation in the allocation of separate grounds of exemption from criminal responsibility for crimes in the sphere of economic activity, which is manifested in the system of factors: first, the restoration of violated crime economic interests, which is achieved by voluntary compensation of the caused damage in full, with possible recovery of some semblance of a penalty in favor of the state. This leads to a significant reduction in absolute public danger of the crime and persons who committed it; second, the exemption from criminal liability should be beneficial to the person who committed the crime. Possible penalties should "outweigh" the size of the damage both in terms of penalty and in respect of other forms of punishment, including imprisonment; third, the exemption from criminal liability should serve to save energy state [5].

Highly relevant, in our view, is also the implementation of the foreign experience on this issue, because legal systems of different countries are combined in the so-called "legal family", that is, a group "of national legal systems United by common historical origins, the similarity of the distinguishing characteristics of the

system of law practice, legal institutions and socio-legal ideology" [6]. At the same time, the number of selected families varies, including in connection with criminal law [7].

Let us analyze some aspects of the criminal law in the field of economic crime European countries. In particular, in Germany, in accordance with section 46a of the Criminal code of 1871 "Compensation by the victim, compensation of damage," ... if the contractor: 1) efforts aimed at compensation of the caused harm to the victim (compensation by the victim), made wholly or mostly action or seriously tried to achieve this goal; 2) in a situation in which the damages demanded from him a substantial individual costs or losses reimbursed by the victim is completely or mostly caused harm, the court may mitigate the punishment pursuant to § 49 (par. 1) or to abstain from punishment if the perpetrator shall be punished by deprivation of liberty for a term not exceeding one year or monetary fine up to three hundred sixty daily rates" [8]. In addition, comments on the situation of the deduction from sentence indicates that "the content of punishment means, in respect of the contractor although were convicted, and he shall bear the obligation to bear the costs of this process (§ 465, para. 1, offers. 2 of the Criminal procedure code...), but in the sentence, the court shall issue a ruling on the refusal of sentencing. In the procedural stage of the criminal investigation, the Prosecutor may, if the conditions under which the court could refrain from punishment, with the consent of the court to refrain from submission to the court indictment. In the procedural stage of pre-trial proceedings, the court, in the presence of the above prerequisites may, with the consent of the Prosecutor and the accused make the decision on the termination of the production (§ 153b of the Criminal procedure code..." [9]. Thus, although in the criminal law says, if we draw Parallels with the Ukrainian law on exemption from punishment, the criminal procedure law allows, speaking the same language, the exemption from criminal liability. This norm of the criminal law is of a General nature, and the special grounds applicable to economic crimes, the criminal law does not provide.

The Penal code of France of 1992, he suggests a few interesting rules. Thus, article 132-59 provides that "exemption from punishment may occur in the case where the social rehabilitation of the perpetrator is reached, the damage compensated and the harmful

consequences caused by the criminal act ceased to have effect" [10]. Is of interest the approach of the French legislature's "deferral of sentencing in financial regulation". In particular, according to article 132-66 of the code: "in cases provided for by laws or regulations, ... the court for deferment of sentencing could predict the physical or legal person recognised guilty of fulfilment of one or more of the requirements for payment of penalties provided by the said laws or regulations. To fulfil these requirements the court establishes a deadline" [10]. The following provision of the law allows for a penalty for such delay, but only provided that it provided by law or regulation. Article 132-68 code allows a single application of deferral. However, according to article 132-69 code, the execution of the monetary claims in itself does not entail the release of the perpetrator from punishment, because the court retains the right to assign it, except in those cases when the time delay has passed.

According to section 167, section 6 of the Austrian Penal code of 1974 "Criminal acts against another's property" [11] in the case of remorse precluded the punishment for such offences as damage to property, damage to data, theft, theft of electric power, embezzlement, misappropriation, confiscation of things for a long time, the violation of another's hunting rights or fishing, kidnapping, things of little value, fraud, fraudulent misuse of data processing, obtaining benefits by deception, criminal breach of trust acceptance of gifts by representatives of the authorities, abuse of resources, usury, imaginary failure, causing damage to the creditor, the granting of privileges to the creditor, causing damage to the interests of the lender committed gross negligence, combating forced collection and concealment. Pursuant to par. 2 p. 167 [11] remorse is allowed only in case when the person before bodies conducting criminal prosecution, learn about his criminal activities, even at the request of the victim, but without coercion fully reimburse the damage incurred or because the contract will take the responsibility to pay the victim for a certain time such compensation damages. The punishment is also impossible if the person will pay the relevant amount of money at the time of his surrender to the relevant body. In addition, the act permits the indemnification by a third party on behalf of the perpetrator, provided that the latter is seriously trying to compensate

caused by a crime damage.

Analyzing the criminal legislation of these European countries with a developed economy, we came to the conclusion that the exemption from punishment for crimes in the sphere of economic activity in a General sort of criminal law; technical and legal aspects related to whether the dismissal is conditional or unconditional, occurs in the pre-trial or trial stage of the criminal process, it does not have fundamental importance; as a condition of parole, the law certainly makes a requirement about compensation of the harm caused. In some criminal codes of the legislator additionally offers to pay a certain amount in favor of the state or of penalties provided for by law (France). It allowed the damages by a third party, provided that the offender makes an effort to make amends, and does not behave passively (Austria); the legislator does not impose high demands for damages, limited to the harm actually caused, and sometimes reimbursement for exclusively the competence of the court (Germany), there is also the installment of redress (France, Austria).

Література:

1. Хряпінський П. В. Спеціальне звільнення від відповідальності у кримінальному праві та законодавстві України : навч. посіб. / П. В. Хряпінський. – Запоріжжя: ККС-Альянс, 2012. – 270 с.
2. Хряпінський П. В. Перспективи розвитку заохочувальних норм Особливої частини кримінального законодавства // Право України. – 2007. – № 12. – С. 110–115.
3. Лемешко О. М. Звільнення службових осіб від кримінальної відповідальності за вчинення злочинів у сфері господарської діяльності / Проблеми запобігання службовим злочинам у сфері господарської діяльності : Матеріали науково-практичного семінару 9 листопада 2004 р. / Редкол.: В. В. Сташис та ін. – К., 2005. – С. 52–54.
4. Митрофанов І. І. Проблеми виконання судового рішення як стадії реалізації кримінальної відповідальності // Віче. – 2010. – № 4. – С. 20–22.
5. Хачатрян А. К. Освобождение от уголовной ответственности за преступления в сфере экономической деятельности: автореф. дис. к.ю.н.: 12.00.08 / А. К. Хачатрян. – М, 2014. – 21 с.

6. Есаков Г. А. Основы сравнительного уголовного права. – М., 2007. – С. 14.

7. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности / пер. с фр. В. А. Туманова. – М., 1996.

8. Уголовное уложение (Уголовный кодекс) Федеративной Республики Германия: текст и научно-практический комментарий / пер., прим. и комм. П. В. Головненкова, вступ. ст. У. В. Хелльманна, А. И. Рарога, П. В. Головненкова. – М., 2010.

9. Головненков П., Спица Н. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германия. Научно-практический комментарий и перевод текста закона. – Потсдам, 2012.

10. Уголовный кодекс Франции / пер. Н. Е. Крыловой. – СПб., 2002.

11. Уголовный кодекс Австрии / пер. с нем. А. В. Серебренниковой. – М., 2001.

VI. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98

Вальчишин Г. І.,
здобувач кафедри криміналістики
та судової медицини Дніпровського державного
університету внутрішніх справ

СТАНОВЛЕННЯ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ЯК САМОСТІЙНОЇ СЛІДЧОЇ (РОЗШУКОВОЇ) ДІЇ

У статті розглядаються питання, які стосуються історії виникнення та формування слідчого експерименту як самостійної слідчої (розшукової) дії, починаючи з кінця ХІХ ст. і до нашого часу. Проведено аналіз розвитку поглядів науковців, які досліджували процесуальний та криміналістичний аспекти слідчого експерименту, а також його законодавчого закріплення у КПК України та інших країн колишнього СРСР.

Ключові слова: відтворення, дослід, перевірка показань, слідчий експеримент, слідчі (розшукові) дії.

В статье рассматриваются вопросы, касающиеся истории возникновения и формирования следственного эксперимента как самостоятельного следственного (розыскного) действия, начиная с конца ХІХ века. Проведен анализ развития взглядов ученых, которые исследовали процессуальный и криминалистический аспекты следственного эксперимента, а также его законодательного закрепления в Уголовно-процессуальном кодексе Украины и других стран постсоветского пространства.

Ключевые слова: воспроизведение, опыт, проверка показаний, следственные (розыскные) действия, следственный эксперимент.

The article deals with issues, related to the history of the origin and formation of the investigative experiment as an independent investigative (search) action, since the late XIX century till present. The analysis of the development of the views of scientists, who investigated the procedural and criminalistics aspects of the investigative experiment, as well as its legislative consolidation in the Criminal Procedure Code of Ukraine and other countries of the former USSR, has been carried out.

It is proved that one of the most important investigative (search) actions in the investigation of many criminal offenses is the investigative experiment, which is carried out with the purpose of checking and data clarification that are relevant for establishing the circumstances of their commission by reproducing the actions, situation, circumstances of a particular event, carrying out the necessary experiments or tests.

The investigative experiment (and verification of evidences at the crime scene) remains a scantily studied investigative (search) action both from the point of view of tactics of its carrying out and on the procedural side and in general this negatively affects the methodology of investigation of crimes. In the special legal literature, the first mention of the investigative experiment appeared in 1937. It was then that the Soviet scientist P.I. Tarasov-Rodionov began the active development of issues, related to its organization and tactics. It is believed that it was just since then that the investigative experiment was introduced into science and investigative practice, and it also caused a lot of discussions about its nature and the tactical features of carrying out.

The conclusion has been drawn that the investigative experiment is a rather complicated complex investigative (search) action that requires careful preparation for it, and also requires the necessary knowledge of both the criminal procedure legislation and the solely tactical features of its carrying out.

In addition, the experimental method in criminal proceedings is applied not only in the form of the investigative experiment. In carrying out other procedural actions, an investigator, a court, other participants in a process widely use this method of research, which in these cases acts as their component.

Keywords: reproduction, experiment, verification of evidences, investigative experiment, investigative (search) actions.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших слідчих (розшукових) дій при розслідуванні багатьох кримінальних правопорушень є слідчий експеримент, який проводиться з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин їх вчинення шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань.

Слідчий експеримент залишається малодослідженою слідчою (розшуковою) дією як з точки зору тактики його проведення, так і з процесуальної сторони, що, зрештою, негативно позначається у цілому на методиці розслідування злочинів.

Аналіз дослідження даної проблеми. Окремі кримінально-процесуальні і тактичні особливості проведення слідчого експерименту у кримінальному провадженні досліджувалися вітчизняними та зарубіжними вченими Л.Є. Ароцкером, В.Ф. Берзіним, Р.С. Белкіним, В.І. Білоусовим, В.Ф. Глазиріним, Н.І. Гуковською, Н.І. Жуковою, В.Я. Колдіним, В.П. Колмаковим, Ю.О. Ляховим, О.Б. Манчу, О.П. Рижаківим, О.С. Рубаном, П.І. Тарасовим-Родіоновим, Ш.Ш. Ярамиш'яном та іншими. Ці автори внесли значний вклад в теорію кримінального процесу, криміналістики і практику розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Разом з тим, відзначаючи значні доробки цих вчених, слід зазначити, що їх дослідження не вичерпують усієї сукупності питань, пов'язаних з особливостями проведення слідчого експерименту.

Метою статті буде дослідження історії виникнення та формування слідчого експерименту як самостійної слідчої (розшукової) дії.

Вклад основного матеріалу. До недавнього часу слідчий експеримент поряд із перевіркою показань на місці вчинення злочину в кримінально-процесуальному законодавстві нашої держави був частиною відтворення обстановки і обставин події, яке було передбачене ст. 194 КПК [1, с. 96]. У чинному КПК

України ця слідча (розшукова) дія закріплена вперше у ст. 240 під назвою саме “Слідчий експеримент” [2, с. 100], як і у багатьох інших країнах пострадянського простору, що, однак, не добавляє ясності при її проведенні.

Слідчий експеримент був відомий у ще дореволюційній юриспруденції, хоч і за відсутності правової регламентації. Російській судовій практиці, як писав Л.Є Ароцкер, відомі справи, в яких проводились слідчі експерименти. Такі випадки описані відомими юристами А.Ф. Коні, Ф.Н. Плевако та іншими. Однак російські дореволюційні процесуалісти і криміналісти не розробили основних питань слідчого експерименту [3, с. 16-17].

Застосовувався експериментальний метод при проведенні слідчих дій і після революції. В методичному листі № 2 (циркуляр № 80 від 15 травня 1932 р.) НКЮ РРФСР, у зв’язку з розглядом справи по обвинуваченню громадян Новикових, Костренкова і Страусова за ст. 58 КК РРФСР, підкреслив необхідність проведення експерименту для перевірки результатів сумнівного впізнання за голосом. Це невдовзі знайшло свій відгук і в літературі, а потім деталізовано знову ж таки стосовно вимог перевірки результатів сумнівного впізнання у методичному листі Прокуратури СРСР [4, с. 122].

У спеціальній правовій літературі перша згадка про слідчий експеримент з’являється у 1937 році. Саме тоді почав активну розробку питань, пов’язаних з його організацією і тактикою, радянський вчений П.І. Тарасов-Родіонов.

Вперше про слідчий експеримент П.І. Тарасов-Родіонов зробив доповідь на навчальній конференції слідчих у прокуратурі СРСР у 1937 році. На ній він сформулював основи умов і тактики його проведення та визначив його як “тактичний прийом розслідування”: “Слідчим експериментом прийнято називати штучне відтворення слідчим або судом тих або інших обставин злочину, події чи її окремих елементів, який організовується для перевірки доказів та з’ясування окремих обставин справи. Це тактичний прийом розслідування, незамінний засіб перевірки технічної можливості здійснення тієї чи іншої дії та показань свідків і обвинувачених” [5, с. 73-107].

До того часу не існувало самого терміну «слідчий експеримент», не було, відповідно, і практики його проведення. Слідчі дії, які включали в себе деякі його елементи, згодом систематизовані П.І. Тарасовим-Родіоновим, були пов'язані із перевіркою раніше даних показань.

У 1938 році вийшов перший том другого в історії радянської криміналістики підручника, авторами якого були відомі науковці А.І. Вінберг, С.А. Голунський, В.І. Громов, Є.У. Зіцер, С.М. Потапов, В.Ф. Черваков, Б.М. Шавер, І.М. Якимов та ін. Вказана книга була присвячена техніці і тактиці розслідування злочинів і до неї був включений окремий розділ, підготовлений П.І. Тарасовим-Родіоновим, що носив назву «Слідчий експеримент». Слід зауважити, що в ньому він вважав слідчий експеримент вже не тактичним прийомом, а «різновидом слідчого огляду, особливістю якого є те, що при його проведенні подія, яка перевіряється, явище, факт досліджуються і перевіряються за допомогою дослідів» [6].

Вважається, що саме з того часу слідчий експеримент був запроваджений у науку та слідчу практику, а також викликав чимало дискусій щодо його природи та тактичних особливостей проведення.

Загалом до прийняття у 60-х роках нових КПК союзних республік в юридичній літературі та практиці сформувалися дві точки зору на природу та сутність слідчого експерименту. Одні вчені-криміналісти та процесуалісти схилилися до думки, що слідчий експеримент не є самостійною слідчою дією, а тактичним прийомом перевірки доказів або різновидністю слідчого огляду (А.І. Вінберг, Р.Д. Рахунов, М.С. Строгович, П.І. Тарасов-Родіонов, М.О. Чельцов-Бебутов та ін.). Прихильники другої точки зору вважали, що слідчий експеримент є самостійною слідчою дією зі своїм змістом, задачами і тактикою проведення, відмінною від інших слідчих дій. Такі погляди поділяли Л.Є. Ароцкер, Н.І. Гуковська, В.П. Колмаков, Г.М. Мінковський, А.А. Піонтковський, М.В. Терзієв та ін.

У 1951 році в Харкові захистив кандидатську дисертацію Л.Є. Ароцкер на тему «Слідчий експеримент в радянській криміналістиці», що на той час стала першим фундаментальним

його дослідженням. Він вперше аргументовано довів, що “слідчий експеримент – самостійна слідча дія зі своєю оригінальною процесуальною процедурою та тактикою проведення, яку не можна розглядати як різновид огляду” [3].

У 1958 році вийшла друком монографія Н.І. Гуковської на тему “Слідчий експеримент”, а вже наступного року вона захищає кандидатську дисертацію на тему “Теорія і практика слідчого експерименту на досудовому слідстві”. У цих роботах набули подальшого розвитку погляди П.І. Тарасова-Родіонова та Л.Є. Ароцкера, а також вона висунула низку принципово нових ідей. Зокрема, вона визначила цілі слідчого експерименту та виділила його види. Цілями слідчого експерименту вона визначила перевірку наявних доказів; отримання нових доказів; перевірку тих чи інших міркувань, які виникли у слідчого у зв’язку із розслідуванням справи. Гуковська Н.І. вважала доцільним виділяти види слідчого експерименту в залежності від встановлення можливості щось чути; можливості щось бачити; можливості здійснити якусь дію; можливості вчинити якісь дії протягом якогось часу; спеціальних чи професійних навиків конкретної особи; яким чином сталася подія чи її окремі обставини [7, с. 4, 53].

Надалі особливо зацікавився темою проведення слідчого експерименту Р.С. Белкін, який вже у наступному 1959 році видав монографію під назвою “Теорія і практика слідчого експерименту”¹. Через два роки він видає ще одну книгу – “Суть експериментального методу дослідження в радянському кримінальному процесі і криміналістиці” та захищає докторську дисертацію на цю ж тему². У 1964 році вийшла друком наступна праця Р.С. Белкіна, у якій дістало продовження його теорії, – “Експеримент в слідчій і судовій практиці”³.

¹ Белкин Р. С. Теория и практика следственного эксперимента / Р. С. Белкин. – М. : ВШ МВД СССР, 1959. – 171 с.

² Экспериментальный метод исследования в советском уголовном процессе и криминалистике : Автореферат диссертации на соискание ученой степени д-ра юрид. наук / Р. С. Белкин ; Министерство юстиции СССР. Всесоюз. ин-тут юрид. наук. – М., 1961. – 40 с.

³ Белкин Р.С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике / Белкин Р.С. – М.: Юрид. лит., 1964. – 222 с.

Вказані роботи стали фундаментальними дослідженнями по цій темі, основними їх положеннями слідчі користуються досі. Слідчий експеримент у дисертації був визначений як “слідча дія яка полягає у проведенні спеціальних дослідів, досліджень з метою отримання нових і перевірки наявних доказів, а також перевірки і оцінки слідчих версій про можливість і неможливості здійснення тих чи інших фактів, що мають значення для справи”. Як писав Р.С. Белкін, таке визначення слідчого експерименту, підкреслюючи його характер, як самостійної слідчої дії, дозволяє виділити основне в його змісті – дослід, а не відтворення (відтворення обстановки і обставин події, відтворення тих чи інших фактів, ознак, сторін досліджуваної події) [8].

Варто зауважити, що паралельно відбувалися дослідження за ще однією гострою темою у криміналістиці – відтворення та перевірки показань на місці події (О.М. Васильєв, Л.О. Соя-Серко, С.С. Степичев, М.Н. Хлинцов, М.П. Шаламов та інші). Названі вчені також вважали її самостійною слідчою дією. Надалі такі доволі різні позиції цих та інших вчених знайшли своє законодавче закріплення у КПК союзних республік, прийнятих у 60-х і наступних роках минулого століття.

У вчених були досить різні погляди не лише на сутність та природу слідчого експерименту, відтворення обстановки і обставин події чи перевірку показань на місці як окремі слідчі дії, а й на саму термінологію. Наприклад, статті 194 КПК Української РСР 1960 р., 174 Вірменської РСР та 166 Узбецької РСР 1961 рр. отримали назву “Відтворення обстановки і обставин події”, ст. 130-1 КПК Казахської РСР 1984 р. – “Перевірка і уточнення показань на місці”, ст. 185 КПК Латвійської РСР 1961 р. – “Перевірка показань на місці”, ст. 182 КПК Білоруської РСР 1960 р. – “Слідчий експеримент”, ст. 153-1 КПК Естонської РСР 1961 р. – “Співставлення показань з обстановкою”.

Що стосується КПК Української РСР, то у ньому слідчий експеримент визнавався самостійною слідчою дією. Як відмічає В.О. Коновалова, відтворення обстановки і обставин події, що передбачене статтею 194 КПК УРСР, охоплює по суті дві самостійні слідчі дії:

перевірку на місці показань обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого чи свідка з метою їх уточнення і доповнення у присутності понятих;

експериментальну перевірку правдивості показань цих осіб, інших обставин і припущень щодо можливості чути або бачити за певних умов що-небудь, що стосується цих обставин, проникнути до даного приміщення в названий у свідченнях спосіб або певною особою, подолати зазначену в показаннях відстань тощо.

Тут же автор окремо зазначає: “Слідчий експеримент є окремою слідчою дією, яка полягає у здійсненні дослідів з метою перевірки того, чи могли відбутися за певних умов ті або інші події та яким саме чином” [9, с. 246].

Як можна побачити, приймаючи у 1960-х роках кримінально-процесуальні кодекси та закріплюючи у них фактично майже одне і те ж (або, краще сказати, комплексне) криміналістично-процесуальне явище, законодавці та науковці різних союзних республік пішли дещо різними шляхами, не дійшовши спільної думки з приводу того, що рахувати первинним, а що вторинним, а можливо одним цілим:

– “слідчий експеримент” є частиною відтворення обстановки і обставин події разом із “перевіркою показань на місці”;

– “слідчий експеримент” і “перевірка показань на місці” є самостійними слідчими діями, які проводяться шляхом відтворення та за допомогою інших методів.

Можливо тому українські слідчі чи слідчі з інших союзних республік, де відтворення було передбачено КПК, нерідко допускали помилки при проведенні цієї слідчої дії, для деяких з них вона стала свого роду “закріпленням” отриманої первинної інформації на етапі початкового розслідування кримінальної справи.

У свій час А.Я. Дубинський після проведення ним анкетування слідчих та дізнавачів писав: “Деякі практичні працівники помилково вважають, що в результаті проведення відтворення обстановки і обставин події можна “закріпити” показання особи, яка розповідає, наприклад, про те, як вона

скоїла злочин, і тим самим заповнити прогалину у браку інших доказів”. Принаймні за результатами проведеного ним анкетування, таку думку висловили 47,6 % респондентів [10, с. 70]. “Це, звісно, – як зауважив вчений, – помилка. В таких випадках особа, за показаннями якої відтворюється обстановка і обставини скоєння злочину, по суті повторює раніше дані показання, але уже в певному місці. Гірше всього, якщо на це місце приводить не вона, а працівники органу розслідування, що інколи трапляється на практиці. Надалі така особа нерідко відмовляється від своїх показань, вказуючи, що і в першому випадку – в кабінеті слідчого, і в другому – вона говорила неправду. Ні “закріплення” показань, ні отримання нових доказів не відбувається [10, с. 71].

У цьому контексті варто навести приклад розслідування кримінальних справ, що мав місце у 1971 – 1985 роках у Вітебській області в Білорусії, де було скоєно 36 вбивств жінок, поєднаних із зґвалтуванням. За ці злочини було засуджено до тривалих строків 13 осіб, а одна з них розстріляна. У подальшому було доведено, що всі вбивства було вчинено не ними, а гр. Михасевичем. Слід підкреслити, що всі 13 помилково засуджених показували місця скоєння злочинів і демонстрували там свої дії [11, с. 36].

Мають місце непоодинокі тактичні помилки при проведенні слідчого експерименту і зараз.

Як справедливо вказує О.С. Рубан, помилки слідчого апарату при проведенні слідчого експерименту часто обумовлені не лише нерозумінням ними його дослідної сутності, але й відсутністю в кримінально-процесуальному законодавстві чітко прописаного механізму провадження цієї слідчої дії. Фактично порядок організації і проведення слідчого експерименту віддані на відкуп слідчому, який згідно із нормами КПК самостійно приймає рішення про проведення експерименту і самостійно його проводить. З формальної точки зору при проведенні слідчого експерименту слідчий вправі користуватися всіма правами, передбаченими загальними нормами кримінально-процесуального законодавства. Однак у цих нормах недостатньо чітко прописані права і обов’язки учасників та інші аспекти слідчого експерименту [12, с. 1-2].

Висновки. Таким чином, можна дійти висновку, що слідчий експеримент є доволі складною комплексною слідчою (розшуковою) дією, яка потребує старанної підготовки до нього, а також вимагає необхідних знань як кримінального процесуального законодавства, так і суто тактичних особливостей його проведення.

Окрім того, експериментальний метод у кримінальному судочинстві застосовується не лише у формі слідчого експерименту. При проведенні інших процесуальних дій слідчий, суд, інші учасники процесу широко використовують цей метод дослідження, який в цих випадках виступає в якості їх складового елемента. Не завжди при їх проведенні він проявляється чітко, зі всіма присутніми йому рисами. Іноді тільки ретельний аналіз процесуальної дії може показати, що і в ній є елементи досліду, і з деякого боку ця дія, з точки зору методу дослідження, носить експериментальний характер.

Література:

1. Кримінально-процесуальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. на 16 вересня 2011 року: (Відповідає офіц. текстів). – К. : Алерта ; ЦУЛ, 2011. – 212 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. – Суми : ТОВ «ВВП Нотіс», 2016. – 324 с.
3. Ароцкер Л. Е. Следственный эксперимент в советской криминалистике: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. Е. Ароцкер. – Харьков, 1951. – 17 с.
4. Баев О. Я. Содержание и формы криминалистической тактики / О. Я. Баев. – Воронеж : Изд-во Ворон. ун-та, 1975. – 371 с.
5. Тарасов-Родионов П. И. Следственный эксперимент / П. И. Тарасов-Родионов // Материалы учеб. конф. следователей в Прокуратуре СССР, (авг.-сент. 1936 г.) : Практ. пособие для следователей / Под ред. Л. Я. Вышинского. М, 1937. – С. 73-107.
6. Криминалистика. Техника и тактика расследования преступлений : учебник для слуш. пр. вузов. Книга 1 / Бобров Н. А., Винберг А. И., Голунский С. А., Громов В. И. и др. ; под ред. Вышинского А. Я. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. – 538 с.
7. Гуковская Н. И. Следственный эксперимент : пособие для следователей / Н. И. Гуковская. – М. : Госуд. изд-во «Юридическая литература», 1958. – 95 с.

8. Белкин Р. С. Экспериментальный метод исследования в советском уголовном процессе и криминалистике : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук / Р. С. Белкин ; Министерство юстиции СССР. Всесоюз. ин-т юрид. наук. – М., 1961. – 40 с.

9. Криміналістика : підручник / Кол. авт. : В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – 4-те вид., прероб. і доп. – Х. : Право, 2010. – 464 с.

10. Дубинский А. Я. Производство предварительного расследования органами внутренних дел : учеб. пособие / А. Я. Дубинский. – К. : КВШ МВД СССР. – 84 с.

11. Винницкий Л. В. Проверка показаний на месте / Л. В. Винницкий // Вестник ОГУ. – 2006. – № 3. – С. 36.

12. Рубан А. С. Следственный эксперимент: теория и практика : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А.С. Рубан. – М., 2009. – 25 с.

УДК 343.98

Гулкевич З. Т.,
канд. юрид. наук, доцент кафедри
кримінального процесу і криміналістики
Львівського національного університету
імені Івана Франка

ДО ПИТАННЯ ПРО НЕДОПУСТИМІСТЬ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ ПІД ЧАС ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті розглянуто питання про недопустимість неправомірного психологічного впливу на неповнолітнього під час його допиту у кримінальному провадженні. Виокремлені критерії і ознаки психічного насилля як прояву цієї неправомірності та її негативні наслідки. Увагу зосереджено також на співвідношенні ознак практикованих у слідчій практиці методів правомірного і неправомірного психологічного впливу під час допиту осіб підліткового віку. Запропоновано авторське визначення понять «психологічний вплив» та «психічне насилля».

Ключові слова: неповнолітній, психологічна дія і вплив, психічне насилля, метод, допит, тактичні прийоми допиту.

The article deals with the question of inadmissibility of the illegal psychological influence on the adolescent at the interrogation in the criminal proceedings. Criteria and elements of psychical violence as the result of this illegality and its negative consequences are defined. Some attention is also concentrated on the interrelation of the elements used in the interrogative practice of the methods of the legal and illegal psychological influence while interrogating adolescents. The author's definition of the notions "psychological influence" and "psychical violence" are given as well.

Keywords: adolescent, psychological act and influence, psychical violence, method, interrogation, tactical technique of interrogation.

Постановка проблеми. Відомо, що будь-яке спілкування між людьми, будь-яка їх взаємодія з метою отримання інформації неможлива без взаємної психологічної дії. Відомо й те, що такий взаємовплив є обов'язково притаманним допиту у кримінальному провадженні. Часто з боку слідчого психологічний вплив на допитуваного застосовується з метою отримання повної та достовірної інформації. Непоодинокі випадки, коли цей вплив є незаконним та неправомірним, як і не завжди слідчий вибирає найдоцільніший метод впливу на конкретну людину для тієї чи іншої ситуації.

Науковцями досліджувалися питання застосування психологічного впливу, критерії допустимості застосування вказаних методів, проводилася їх класифікація, проте, як на нас, обмаль уваги присвячено з'ясуванню неправомірності застосування, власне, недопустимих методів впливу до окремих категорій осіб, зокрема під час допиту неповнолітніх.

Відтак **метою дослідження** є проаналізувати та порівняти роботи науковців, які досліджували питання допустимого і недопустимого психологічного впливу на неповнолітнього допитуваного у кримінальному провадженні, та сформулювати власне бачення означеної проблеми.

Аналіз дослідження даної проблеми. Як вже було зазначено, з'ясуванню поняття психологічного впливу та його застосування на окремих осіб у процесі досудового розслідування присвячено роботи багатьох науковців. Зокрема, проблемі здійснення психологічного впливу з позицій науки юридичної психології в сучасній правовій літературі приділяли увагу такі вчені, як В.Г. Андросюк, О.М. Корнєв, Н.Є. Милородова, Л.М. Балобанова, В.В. Бедь. Визначення і класифікацію власне психологічних методів психологічного впливу було здійснено у наукових розвідках М.І. Порубова, М.В. Костицького, Ю.В. Чуфаровського, М.П. Хайдукова, І.Є. Биховського, С.О. Гарькавця. Криміналістичні, кримінальні процесуальні та юридико-психологічні питання критеріїв допустимості застосування вказаних методів у кримінальному судочинстві у різні часи перебували і перебувають у центрі уваги В.Г. Андросюка, М.І. Єнікєєва, Н.І. Єфімової, В.П. Бахіна, О.Я. Баєва, Р.С. Белкіна, Л.В. Бертовського, В.І. Гончаренко, Є.Л. Доценко, Т.С. Кабаченко, І.І. Когутича, В.О. Коновалової, В.Г. Лукашевича, В.О. Образцова, О.Р. Ратінова, М.В. Салтевського, Ф.М. Сокирана, О.М. Столяренка, М.С. Строговича, Л.Б. Філонова, В.Ю. Шепітька та ін. Проаналізувавши роботи вказаних науковців, можна дійти висновку, що питання використання слідчим власне методів психологічного впливу під час проведення конкретних слідчих (розшукових) дій в ході досудового розслідування досліджуються недостатньо. Ще менше уваги приділяється з'ясуванню і вивченню питання допустимості застосування методів психологічного впливу до неповнолітніх як учасників кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. У загальноправовому сенсі під впливом розглядають дозвіл, спонукання або примус до виконання чи невиконання певних дій, що проводиться певним способом та з метою регулювання на основі юридичних норм взаємин певних осіб, органів, організацій [1, с. 98]. Методи і засоби психологічного впливу (дії) на неповнолітнього численні. У літературі зазначають, що враховуючи вікові і психологічні особливості підлітків, їх схильність до навіювання, фантазування, найпридатнішим методом психологічного впливу

на неповнолітніх учасників кримінального провадження є метод переконання [2, с. 43]. Однак, стосовно цього є й інші діаметрально протилежні міркування, що породжують запитання стосовно використання «слідчих хитрощів» або «психологічних пасток», як складових відповідних тактичних прийомів, заснованих саме на методах психологічного впливу [3, с. 1-5]. Не вдаючись до детального викладу наявних досліджень констатуємо, що одні науковці розглядають ці прийоми як вид психічного насилля [4, с. 14-15]. Інші – як винахідливість і маневрування інформацією, допустимим (правомірним) дезінформуванням [5, 6, 7].

М.С. Строгович свого часу зазначав, що «слідчими хитрощами» та «психологічними пастками», він вважає, наприклад, «формування у підслідного помилкового уявлення» про різні факти. Напрямую говорити неправду обвинуваченому слідчий не може, але він застосовує обман в складнішій формі і під менш відвертим найменуванням – «формувати помилкове уявлення». Така хитромудра форма брехні, обману з точки зору моральності ще більш нетерпима і недопустима [8, с. 126-127].

У тлумачному словнику слово «хитрий» має декілька значень: 1) виверткий, такий, що приховує свої справжні наміри; такий, що йде обманними шляхами; 2) лукавий, такий, що виявляє який-небудь прихований намір, бажання; 3) винахідливий, майстерний у чому-небудь; 4) хитромудрий, замаскований, прихований тощо [9, с. 920].

Так чи інакше, думки і враження криміналістів стосовно поняття «хитрість», як, до речі, і думки практиків не виходять за рамки щойно наведеного його семантичного тлумачного. Проблема полягає в тому, яке саме значення цієї хитрості прийнятне для процесуальної діяльності практичного працівника. Адже й без такої риси – не можна.

О.М. Ларін, наприклад, вважав, що «хитрість» часто вживається у непривабливому значенні – у сенсі виверткості, досягненні мети обманним шляхом. Але коли говорять про слідчу хитрість, то мають на увазі інше значення – винахідливість, певну майстерність [10, с. 286].

Погоджуємося з тим, що «хитрість» частіш за все

розглядають у негативному контексті і далеко не всі, ведучи мову про слідчу хитрість, мають на увазі що-небудь майстерне. Навіть щойно згадуваний автор, продовжуючи свою думку, відзначав, що «...заклики до широкого, повсюдного запровадження слідчих хитрощів були б невинуватими і, скоріш за все, помилковими. Застосування цих прийомів у кожному конкретному випадку вимагає симультанного підходу, який одночасно охоплює пізнавальну, правову, моральну, психологічну сторони ситуації, що враховує інтелектуальний рівень, характер, життєвий досвід дійових осіб у їх неповторному поєднанні. Це матеріал, який важко і з неминучими значними втратами піддається узагальненню, погано вкладається у брошури із обміну досвідом, у відомчі методичні посібники, інструкції та інші приписи, розраховані на багаторазове застосування» [10, с. 287].

Відтак, крім того, що назви «слідчі хитрощі» і «психологічні пастки» самі собою неоднозначні і породжують різне тлумачення, їх застосування пов'язане з неабиякими труднощами адже вони засновані на психологічній дії на людину і тому повинні враховувати індивідуальні особливості кожної особи. Теоретичні розробки і пропозиції повинні відповідати певним критеріям, серед яких не останнє місце повинні займати критерії простоти сприйняття та можливості реального застосування їх на практиці. У зв'язку з цим мають рацію ті вчені, які пропонують відмовитися від вживання термінів «слідча (психологічна) пастка» і «слідча хитрість», оскільки вони асоціюються з обманом. Запроваджувати ж замість цих термінів новий – «психологічний реагент» [11, с. 57] або «дезінформування класу фікцій» [5, 6, 7], на наш погляд також немає сенсу, принаймні, стосовно першого.

У цьому контексті ми погоджуємося з О.Г. Філіпповим, коли він пише: «Ми в принципі не проти будь-якого терміну – аби було зрозуміло, про що йде мова. Але термін «психологічний реагент» (свого часу проф. О.Р. Ратинів помітив, що він запозичений з хімії, мабуть, тому що в юриспруденції відповідного слова не знайшлося) якраз і не зрозумілий. Він не відображає сутності прийому, заплутує читача» [12, с. 61].

Як відзначав Л.Л. Каневський, з яким ми цілковито погоджуємося: «...правомірна психологічна дія не допускає ні обману, ні недобросовісності в стосунках з допитуваними. Якщо тактичний прийом заснований на правомірних з точки зору закону і етично допустимих діях слідчого, то немає чого називати такі прийоми «психологічними пастками» або «слідчими хитрощами». Це психологічні прийоми допиту, які так і необхідно називати» [13, с. 123], хай навіть їм і будуть притаманні елементи правомірного психологічного впливу. Адже саме цей різновид тактичних прийомів, так звані тактичні прийоми для переборення протидії встановленню істини у кримінальному провадженні з боку допитуваних осіб, має за мету спонукати допитувану особу давати правдиві показання і не конфліктувати зі слідством і законом.

Вивчаючи результати наукових досліджень останніх років за темою допустимості і правомірності використання прийомів психологічної дії, потрібно визнати, що у кінці ХХ ст. до моральних критеріїв здійснення досудового розслідування ставлення було більш делікатнішим, ніж на теперішній час. Тодішньому періоду притаманні численні теоретичними праці, присвячені етичним основам слідчої тактики і критиці професійної деформації працівників правоохоронних органів. Зараз до цих проблем ставлення дещо інше. Поясненням цьому служать багато чинників і, передусім, падіння моральності в суспільстві в цілому, буденне ставлення до обману і насильства, розкриття злочину будь-яким способом, незважаючи на брак належного досвіду і т. ін. Саме у в зв'язку з цим виникає потреба в обов'язковому встановленні меж між правомірною психологічною дією і психічним насиллям.

Процесуальним вирішенням цього питання є ст. 11 КПК, що забороняє під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність.

Проте з тактичної точки зору межа між законною і

неприпустимою дією недостатньо чітко окреслена. На думку, вже згаданого О.Р. Ратінова, «правомірна дія відрізняється від психічного насилля наявністю в особи, яка піддається цій дії, свободи вибору тієї або іншої позиції [14, с. 164]. Тобто за правомірної дії існує свобода вибору між наданням правдивих або неправдивих показань або відмови від їх надання. Між тим, як видається, такий самий вибір можливий і за ситуації психічного насилля. Різниця полягає в тому, що в цьому випадку для вибору бажаної поведінки потрібен сильніший внутрішній опір допитуваного волі слідчого. У зв'язку з цим особливо гостро проблема чіткого відмежування допустимої (правомірної) дії від психічного насильства виникає під час виконання слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх, передусім, допитів.

Погодьмось, неповнолітні унаслідок багатьох психологічних та біолого-вікових чинників, не завжди адекватно, помірковано і ситуативно правильно реагують на будь-яку дію, не кажучи вже про начинену елементами психічного впливу будь-якого рівня і спрямування.

Г.Г. Доспулов визначає насилля під час допиту як «кожну дію і вплив слідчого на допитуваного, що суперечать вимогам закону і його професійній етиці, які обмежують чи ускладнюють вибір правильної лінії поведінки, звужують права цієї особи або зачіпають законні інтереси інших учасників процесу» [15, с. 53].

На думку О.Б. Соловйова, основними відмінностями психологічної дії від недопустимого психічного впливу є відповідна процесуальна межа, тобто заборона домагатися надання показань шляхом погроз і насильства та емоційна межа, що полягає в необхідності уникати занадто великих емоційних перевантажень [16, с. 26].

Відтак, закон забороняє отримання доказів, а отже і показань, внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження (п.2 ч.2. ст.87 КПК), серед якого, як на нас, виправдано розглядати обман, підкуп, принадли обіцянки, розпалювання і використання нищих почуттів неповнолітньої особи тощо.

Психологічний вплив на неповнолітнього підозрюваного,

як і свідка чи потерпілого, не повинен створювати атмосферу сильної психічної напруги. На думку психологів, стан психічної напруги може бути двох видів – операціональний та емоційний. В основі операціональної психічної напруги лежить переважання процесуальних мотивів діяльності, вона чинить мобілізуючий вплив на індивіда і сприяє збереженню високого рівня працездатності. Розвиток станів емоційної психічної напруги характеризується чітко виразним негативним емоційним забарвленням поведінки, ламкої мотиваційної структури діяльності і призводить до зниження її ефективності та дезорганізації [17, с. 203].

Унаслідок того, що психіка неповнолітнього ще остаточно не сформована, підлітки більш запальні, менш урівноважені та розсудливі, емоційніші і т. ін., створення напруженої емоційної обстановки повинне мати певні межі. Адже, повна відсутність психічної напруги в процесі вербальних слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього може призвести до виникнення почуття безкарності і безвідповідальності, що також неприпустимо.

Створення обстановки допустимої психічної напруги може спонукати форсований або уповільнений темп допиту, застосування деяких тактичних прийомів, таких як несподіваність, «розпалювання конфлікту», вже згадуваний метод переконання, а також наслідування, маніпуляція, навіювання та зараження [18, с. 407-408].

Переконання ґрунтується на усвідомленому сприйнятті людиною висловлюваних слідчим ідей, на їх аналізі й оцінці. Тому висновок може бути зроблений як самостійно, так і вслід за тим, хто переконує. Процес переконання вимагає іноді великих часових затрат і використання різноманітних можливостей та елементів ораторського мистецтва [2, с. 43].

Застосування переконання як методу допиту неповнолітнього підозрюваного є допустимим лише у випадках спонукання до давання правдивих показань, а під час його застосування в бесіді безпосередньо щодо обставин кримінального провадження може спричинити спотворення інформації. Це пов'язано з тим, що неповнолітні схильні до

фрагментарного запам'ятовування, про що згадувалося вище [19, с. 315].

Наслідування як метод допиту може застосовуватися лише для спонукання неповнолітнього говорити правду. По-іншому цей метод називають методом прикладу. Незважаючи, що метод прикладу належить до винятково педагогічних способів впливу на інших людей, все ж у його основі лежить психологічний феномен – наслідування. Методом прикладу в ході проведення допиту слідчий передає своє ставлення до тих чи інших обставин, що мають суттєве значення у провадженні, до інших людей через власну роботу, дію, поведінку. За допомогою цього методу можна спонукати критичне ставлення до підозрюваного за рахунок співставлення конкретних дій, вчинків і висловлювань тієї особи, яка чинить вплив, зі своїми власними. Проте, цей метод передбачає копіювання неповнолітнім поведінки слідчого і тому не є ефективним. Особливу важливість цей метод набуває в роботі з неповнолітніми правопорушникам, які вперше порушили закон [2, с. 45].

Навіювання – це цілеспрямований, неаргументований вплив однієї людини на іншу. Під час навіюванні відбувається некритичне сприйняття інформації, чужого погляду чи позиції, прийняття її як своєї власної. Навіювання як метод психологічного впливу на особистість розраховане на придушення волі людини, підпорядкування її вимогам особи, яка здійснює навіювання [20, с. 58]. Ефекти навіювання підвищуються, якщо враховувати наступні чинники: вік людини, адже неповнолітні більшою мірою піддаються навіюванню, ніж дорослі; психічний і фізичний стан правопорушника. Практика засвідчує, що втомлені люди більшою мірою піддаються навіюванню, ніж люди з хорошим самопочуттям; у численних дослідженнях соціальних психологів виявлено, що вирішальною умовою ефективності навіювання є авторитет тієї особи, яка намагається нав'язати щось іншій. Пояснюється це тим, що авторитет створює додатковий елемент впливу до джерела інформації [2, с. 48].

Враховуючи, що неповнолітній швидше встановлює психологічний контакт з особою, якій цікава його особа, тому необхідним елементом допиту неповнолітнього є попередня

бесіда, але недопустимим у цій бесіді щодо біографічних даних є використання навіювання, адже це може спричинити встановлення завищеної оцінки знань слідчого і небажання давати показання [21, с. 315].

Зараження є особливим способом психологічного впливу, який здійснюється не через свідомість та інтелект, а через емоційну сферу. Під час психічного зараження передається емоційний стан від однієї особи до іншої на несвідомому рівні. Сфера свідомості за таких умов різко звужується, майже зникає критичність до подій, інформації, що надходить з різних джерел. Психологія тлумачить зараження як не усвідомлювану, мимовільну схильність людини до певних психічних станів. Соціальна психологія розглядає його як процес передавання емоційного стану одного індивіда іншому на рівні психічного контакту. В цьому випадку особа не відчуває тиску, а підсвідомо засвоює основи поведінки слідчого і втілює їх у своїй поведінці. Наприклад, коли слідчий висловлює обурення діями злочинця і обґрунтовує свою думку, то неповнолітній сприймає це обурення і в нього виникає таке ж почуття, яке може спонукати його до дачі показань [22, с. 317].

Створенню сильної емоційної (оскільки може бути і логічна) психічної напруги може сприяти і поведінка самого слідчого в ході допиту. Наприклад, підвищений тон, грубість, а також порушення так званого «персонального простору».

Психологами встановлено, що кожна людина має навколо себе такий простір, в якому не повинні перебувати інші люди. Інтимний простір в радіусі від 0 до 45 см використовується у спілкуванні найближчих людей; персональний простір від 45 до 120 см – у буденному спілкуванні зі знайомими людьми. Відстань від 120 до 400 см є бажаною соціальною відстанню у спілкуванні з чужими людьми або під час офіційного спілкування [23, с. 298].

Психолог Д. Фаст, аналізуючи цю проблему, визначив, що «вторгнення на особисту територію, коли поліцейський офіцер з кожним наступним запитанням все ближче насувається на допитуваного, є надзвичайно ефективним засобом, що допомагає зломити опір. Коли ресурси людини, спрямовані на

захист особистої території, слабшають або піддаються атаці ззовні, його упевненість у собі зменшується» [24, с. 50].

Так чи інакше, застосування психічного насилля під час виконання процесуальних дій часто і незмінно породжує низку негативних наслідків, зокрема призводить до: спотворення об'єктивної дійсності у кримінальному провадженні і унеможливлення її з'ясування; необґрунтованих моральних і фізичних страждань допитуваних осіб; перекладання обов'язку доказування на осіб, які згідно із законом не зобов'язані виступати в ролі суб'єктів кримінального процесуального доказування; деморалізації співробітників слідства, прокуратури, оперативних підрозділів тощо.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що під психологічним впливом слідчого на неповнолітнього допитуваного в ході кримінального провадження виправдано розглядати застосування спрямованих дій на психіку людини, усвідомленого або неусвідомленого характеру, що являють собою сукупність допустимих методів, які застосовуються в процесі передавання, опрацювання та використання доказів та іншої інформації, породжуючи відповідну реакцію допитуваного. Це дозволяє контролювати слідчим хід його думок та ставлення до певних фактів для зміни його поведінки в напрямі одержання правдивих і повних відомостей. Використання щодо неповнолітнього засобів психологічного впливу є допустимим і рекомендованим переважно під час встановлення психологічного контакту, а безпосередньо під час допиту психологічний вплив необхідно мінімізувати. Це сприятиме встановленню реальних обставин провадження і збільшить можливість отримання особистісного сприйняття ситуації. Психологічний вплив під час допиту неповнолітнього не повинен переходити в неправомірне психічне насилля щодо допитуваного.

Психічне насилля – це протизаконний і аморальний вплив на психіку неповнолітньої допитуваної особи, який породжує стан сильної емоційної психічної напруги і утруднює вибір бажаної для підлітка поведінки. Відтак, слідчий не має права використовувати неправомірний обман, погрози, залякування. Такі форми психологічного тиску абсолютно недопустимі і

можуть негативно вплинути на підлітка і на результати розслідування.

Література:

1. Терміни і поняття в законодавстві України: науково-практичний словник-довідник / уклад. О. Ф. Скакун, Д. О. Бондаренко. – Х. : Еспада, 2003. – 512 с.
2. Бедь В.В. Юридична психологія : навч. посібник / В.В. Бедь. – Видання друге, стереотипне. – Львів : Новий світ. – 2000, 2004. – 380 с.
3. Кубарев І.В. Проблема етичності тактичних прийомів в умовах нового КПК України / І.В. Кубарев // Матеріали інтернет-конференції, 2014. С. 1-4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: law-der.pu.if.ua/conference2014/ material.html.
4. Любичев С.Г. Этические основы следственной тактики. – М. : Юрид. лит., 1980. – 96 с.
5. Когутич І.І. “Фікції” – основа криміналістичного дезінформування: поняття, класифікація / І.І.Когутич // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю від дня народження професора М.В. Салтевського (1917-2009) (м. Одеса, 2 листопада 2012 р.). – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 366-369.
6. Когутич І.І. Про кримінально-релевантне дезінформування як засіб протидії злочинній діяльності / І.І.Когутич // Реформування системи кримінальної юстиції в Україні. – Ірпінь : ІФЮК, 2012. – С. 144 – 145.
7. Когутич І.І. Теорія і практика використання в розслідуванні злочинів фікцій: моногр. / І.І.Когутич. – Тернопіль : Підруч. і посіб., 2014. – 394 с.
8. Проблемы судебной этики / под ред. М.С. Строговича. – М. : Наука, 1974. – 272 с.
9. Сучасний тлумачний словник української мови / За заг. ред.. В.В. Дубічинського. – Х. : Школа, 2006. – 1008 с.
10. Юридическая конфликтология / Бойков А.Д., Варламова Н.Н., Дмитриев А.В., Дубовик О.Л., и др.; отв. ред.: Кудрявцев В.Н. – М. : Изд-во ИГиП РАН, 1995. – 412 с.
11. Журавлев Ю.Г. Соотношение тактического приема и психологического реагента в криминалистической тактике // Вестн. криминалистики / отв. ред. А.Г. Филиппов. Вып. 2 (30). – М. : Спарк, 2009. – С. 54-59.
12. Филиппов А.Г. Заметки на полях (о термине «психологический реагент» в статье Ю.Г. Журавлева) // Вестн.

криминалистики / отв. ред. А.Г. Филиппов. Вып. 2 (30). – М. : Спарк, 2009. – С. 60-69.

13. Каневский Л.Л. Криминалистические проблемы расследования и профилактики преступлений несовершеннолетних / Л.Л. Каневский. – Красноярск : Изд-во Красноярского ун-та, 1991. – 288 с.

14. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. – М. : Изд-во ВШ МООП СССР, 1967. – 290 с.

15. Доспулов Г.Г. Психология допроса на предварительном следствии. – М. : Юрид. лит., 1976. – 112 с.

16. Соловьев А.Б. К вопросу о критериях правомерности психологического воздействия при допросах // Тактические приемы допроса и пределы их использования : тезисы докл. / Теоретический семинар ВНИИ МВД СССР. – М., 1980. – С. 25-29.

17. Психология. Словарь / под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1985. – 431 с.

18. Процюк О.М. Застосування методів психологічного впливу під час допиту неповнолітніх / О.М. Процюк // Науковий вісник ЛДУВС. Вип.1, 2013. – С. 402-411.

19. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности / В.Г. Асеев. – М. : Мысль, 1976. – 348 с.

20. Аминов И.И. Психологический практикум для юристов: учеб. пособие / И.И. Аминов. – М. : Экмос, 2001. – 144 с.

21. Андрусенко С.В. Особливості застосування методів психологічного впливу при допиті неповнолітнього / С.В. Андрусенко, Г.С. Романюк // Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток : матеріали III Всеукр. науково-практич. конф. (Одеса, 19 лютого 2010 р.). – Одеса: ДУВС, 2010. – С. 310-316.

22. Матієнко Т.В. Особливості психологічного впливу при допиті неповнолітніх / Т.В. Матієнко, Г.С. Романюк // Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток : матеріали III Всеукр. науково-практич. конфер. (Одеса, 19 лютого 2010 р.). – Одеса: ОДУВС, 2010. – С. 317-324.

23. Китаев-Смык Л.А. Психология стресса. – М. : Наука, 1983. – 368 с.

24. Фаст Джулиус. Знак чувства бессловесный / пер. с англ. С.И. Ананина. – Минск : ООО «Попурри», 1996. – 384 с.

Запотоцький А. П.,
канд. юрид. наук, здобувач наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ

ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОРИСЛИВИХ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА

В статті розкриті особливості організації і тактики проведення обшуку під час розслідування корисливих злочинів у сфері будівництва, мета обшуку, вимоги та підстави проведення обшуку, планування підготовчого етапу обшуку слідчим, типові місця вчинення корисливих злочинів у сфері будівництва, доцільні об'єкти обшуку, види обшуку, участь спеціалістів, чинники, що впливають на обрання організаційних і тактичних прийомів проведення обшуку.

Ключові слова: сфера будівництва, злочини, обшук, корисливі злочини, матеріальні носії інформації, підроблення, документація, докази.

В статье раскрыты особенности организации и тактики проведения обыска при расследовании корыстных преступлений в сфере строительства, цель обыска, требования и основания проведения обыска, планирование подготовительного этапа обыска следователем, типичные места совершения корыстных преступлений в сфере строительства, возможные целесообразные объекты обыска, виды обыска, участие специалистов, факторы, влияющие на избрание организационных и тактических приемов проведения обыска.

Ключевые слова: сфера строительства, преступления, обыск, корыстные преступления, материальные носители информации, подделка, документация, доказательства.

Постановка проблеми. Розвиток будівництва як однієї з найбільших галузей матеріального виробництва в Україні

щороку активізується, не зважаючи на доволі складну політико-економічну ситуацію в державі, пов'язану з реформуванням і низкою інших дестабілізаційних факторів. Сфера будівництва традиційно пов'язана з великим обігом матеріальних цінностей, закупівлею та збереженням будівельних матеріалів, що є привабливим для вчинення злочинів у процесі виконання будівельних робіт. Сфера обігу в будівництві великої маси матеріальних цінностей викликає зацікавленість для кримінально орієнтованих осіб, які вчиняють корисливі злочини, переважно, розкрадання шляхом шахрайства, привласнення чи розтрати.

Завданням статті є визначення напрямків ефективного проведення організації і тактики обшуку під час розслідування корисливих злочинів у сфері будівництва з метою виявлення документів та інших матеріальних носіїв інформації для можливості фіксації доказів про ознаки вчинення даних злочинів.

Виклад основного матеріалу. Одним із основних завдань обшуку у процесі розслідування злочинів у сфері будівництва є виявлення документів та інших матеріальних носіїв інформації з метою фіксації доказів про ознаки вчинення злочинів (наприклад, матеріальне або інтелектуальне підроблення, а також виявлення порушень у проектно-кошторисній документації, допущених забудовником у процесі будівництва та ін.).

Маючи достатню підставу вважати, що в якомусь приміщенні чи в іншому місці знаходяться знаряддя злочину, предмети і цінності, здобуті злочинним шляхом, а також інші предмети або документи, які можуть мати значення для кримінального провадження, слідчий на підставі ст. 234 КПК України проводить обшук для їх відшукання і вилучення [1].

Вимоги до проведення обшуку відносять до загальних та зазначені в ст. 223 КПК України – це встановлені законом найбільш суттєві правила проведення слідчих (розшукових) дій, дотримання яких покликано забезпечити законність та обґрунтованість їх проведення, досягнення їх мети та вирішення завдань кримінального провадження [1; 2, с. 368]. Слідчі (розшукові) дії проводяться лише після внесення відповідних

відомостей до ЄРДР (ч. 2 ст. 214 КПК України) [1]. Слідчі (розшукові) дії можуть проводитися тільки в межах строків, передбачених ст. 219 КПК України, крім їх проведення за дорученням суду у випадках, передбачених ч.3 ст. 333 КПК України. Будь-які слідчі (розшукові) дії, проведені з порушенням цього правила, є недійсними, а встановлені внаслідок них докази – недопустимими (ч. 8 ст. 223 КПК України) [1].

Підставами для проведення обшуку є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети (ч. 2. ст. 223 КПК України) [1]. Обшук житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понять незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії. Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, зацікавлені в результатах кримінального провадження.

Обшук і вилучення слідів проводити в тих випадках, коли є підстави вважати, що необхідні документи не буде видано добровільно зацікавленими особами, можуть навмисне бути зіпсовані, змінені або знищені, у слідчого мало часу для отримання документів за запитом.

При плануванні підготовчого етапу обшуку слідчий, у першу чергу, повинен:

1) встановити особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться;

2) отримати ухвалу слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи (ч. 1 ст. 235 КПК України) [1]. Слідчий за погодженням з прокурором повинен звернутися з клопотанням до слідчого судді. До клопотання мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи клопотання, а також витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання (ч. 3 ст. 234 КПК України)[1];

3) визначити точне місце і час його проведення;

4) уточнити прикмети предметів, назва, зміст і зовнішній вигляд документів, з'ясувати можливі місця їх виявлення, а також місця можливого зберігання цінностей, необхідних для забезпечення відшкодування матеріального збитку;

5) намітити коло учасників обшуку (працівники поліції, поняті і фахівці);

б) вирішити, які технічні засоби повинні використовуватися при проведенні відповідного обшуку, і забезпечити їх наявність.

Типовими місцями вчинення корисливих злочинів у сфері будівництва є місця:

1) вчинення дій щодо фальсифікації проектно-кошторисної документації (приміщення організації – підрядника, рідше організації – замовника будівельних робіт);

2) прийому грошових коштів пайовиків та інших категорій клієнтів (якщо це місце не збігається з офісом забудовника);

3) безпосереднього проведення будівельно-монтажних і ремонтних робіт (будівельні майданчики, складські приміщення, об'єкти будівництва або ремонту).

Отже, типовими місцями проведення обшуку та вилучення при розслідуванні цієї категорії злочинів доцільно вважати:

– приміщення замовника/виконавця будівельних/ремонтних робіт: бухгалтерія, юридичний, проектний, кошторисний відділи, архів тощо;

– кабінет керівника організації-забудовника;

– приміщення організації-контрагента;

– приміщення банків та інших кредитних установ;

– приміщення аудиторських організацій;

– місця проживання фізичних осіб-пайовиків та інших інвесторів;

– приміщення державних органів, що видають ліцензії;

– адміністративні, складські, виробничі, господарські та інші приміщення, за місцем проживання підозрюваних;

– приміщення слідчого органу, де здійснюється розслідування по цьому провадженні (при проведенні вилучення у фізичних осіб-пайовиків і інших осіб, що володіють значимою

для розслідування документацією та зацікавлених у наданні її слідчому).

Типовими об'єктами обшуку стосовно досліджуваної категорії проваджень є відомості, що відбивають фактичну сторону виробничої і фінансової діяльності організації, що проводить будівельні роботи з порушенням проектно-кошторисної і звітної документації. Ці відомості «проявляються» у вигляді:

- початкових варіантів документів, що брали участь у цивільно-правових угодах з інвесторами, які в подальшому були редаговані;

- початкових варіантів проектно-кошторисної документації;

- чорнових записів, що відображають реальний облік обсягу та змісту будівельно-монтажних і ремонтних робіт;

- чорнових записів, що відображають розрахунок грошових коштів, які обертаються у кримінальній схемі: витрати, прибуток і (або) «відкати»;

- особистих нотаток та іншої інформації, що свідчить про наявність і характер латентних зв'язків між співучасниками;

- канцелярського приладдя і засобів офісної техніки, що використовувалися при виконанні підроблених документів або документів, що відображають реальну ситуацію у сфері фінансово-господарської діяльності організації, що здійснює будівельні роботи і т. п. [3, с. 210].

Як відомо, у сучасних умовах значну роль у веденні бухгалтерського обліку займає комп'ютерна техніка, оснащена сучасним програмним забезпеченням. Тому значна частина інформації, що має значення для розслідування, розташовується у персональних комп'ютерах осіб, відповідальних за ведення бухгалтерського обліку та звітності, на електронних дисках зберігання інформації. Це викликає необхідність у їх вилученні (ч. 7 ст. 236 КПК України) для дослідження даної інформації, що знаходиться в електронному вигляді [2].

Таким чином, об'єктами обшуку є: документи, що містять необхідні реквізити, виконані в рукописному або друкованому вигляді, особисті записи, комп'ютерна техніка та знімні носії

електронної інформації, що зберігають файли та свідчать про фактичні обставини злочину.

Необхідні документи, що встановлюють факт вчинення злочину, як правило, витребуються під час попередньої перевірки (на попередньому етапі розслідування). Однак зазвичай під час перевірки до слідчого надходять не оригінали, а ксерокопії цих документів. До того ж, можуть надходити ксерокопії підроблених документів. Тому під час вилучення та обшуку бажано отримувати саме оригінали документів.

Мета обшуку полягає у виявленні, фіксації документів і предметів, які можуть мати значення для кримінального провадження.

У необхідних випадках слідчий має право залучати до участі в проведенні обшуку підозрюваного, захисника, представника та інших учасників кримінального провадження. До участі в обшуку також може залучатися **спеціаліст**, тобто особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і надає консультації під час обшуку. При проведенні обшуку з метою вилучення документів, доцільно залучення фахівця в галузі фінансової справи і економіки.

Зазвичай обшук належить до невідкладних слідчих дій, мета якого може бути досягнута тільки з використанням фактору несподіваності. Проведення обшуку з урахуванням фактора раптовості є закономірним діалектичним проявом відображення у свідомості слідчого дій винних за приховування ознак злочину у вигляді приховування або фальсифікації проектно-кошторисної або звітної документації [3, с. 138]. Своєчасне проведення обшуку і виїмки гарантує повноту вилучення необхідних доказів. У зв'язку з цим, завчасно викликати для участі в обшуку володільця житла чи іншого володіння неможливо. Він може бути викликаний, наприклад, телефоном чи за допомогою іншого зручного для слідчого та для нього засобу, передбаченого ч. 1 ст. 135 КПК України, безпосередньо перед початком слідчої (розшукової) дії. Хоча такий механізм пов'язаний із втрачанням певного часу, який особа використовує для прибуття до місця проведення обшуку,

проте дотримуються її права та вимоги ч. 1 ст. 236 КПК України.

Залежно від об'єкта, обшук поділяється на чотири види: обшук приміщень: житла чи іншого володіння особи; службових і виробничих приміщень підприємств, установ, організацій; обшук місцевості тощо; обшук особи (ч. 3 ст. 208 КПК України). При особистому обшуку у підозрюваного можуть бути виявлені гроші, документи, що засвідчують особу злочинця, листування, записи, з яких можна встановити його зв'язки, плани подальшої злочинної діяльності, а також інші документи і предмети, які можуть мати значення при розслідуванні злочинів у сфері будівництва (шахрайства, крадіжки і т. п.) [5, с. 107].

Варто пам'ятати, що зволікання з проведенням особистого обшуку дозволить затриманому знищити або викинути предмети, що викривають його. Підозрювані під час затримання можуть вдаватися до різних хитрощів. Тому потрібно уважно стежити за їх поведінкою, припиняти їх спроби до втечі і спроби позбутися електронних носіїв, документів. У приміщенні правоохоронного органу відразу ж після доставляння необхідно провести особистий обшук зі складанням відповідного протоколу, в якому детально описати вилучені об'єкти, що можуть бути речовими доказами як даної, так і попередньої злочинної діяльності (наприклад, записні книжки, записки, документи, електронні носії інформації, мобільні телефони і т. д.). Якщо ж підозрюваному при затриманні вдалося викинути ті чи інші предмети, документи, то необхідно відразу зробити огляд місця події і зафіксувати вилучення викинутих об'єктів, про що скласти протокол. Доцільно провести обшук і за місцем проживання затриманого.

Найефективнішим слід вважати проведення групових обшуків, тобто одночасне проведення серії обшуків за місцем проживання підозрюваного, на дачах, у підсобних приміщеннях, сховищах і транспортних засобах. Раптовість групового обшуку позбавляє зацікавлених осіб можливості попередити один одного про небезпеку й заховати або знищити предмети. Для проведення цієї тактичної операції створюється необхідна

кількість слідчо-оперативних груп. Координувати діяльність цих груп повинен слідчий.

На обрання організаційних і тактичних прийомів проведення обшуку у провадженнях досліджуваної категорії впливають такі чинники: об'єкти, на яких слід проводити обшук (об'єкти обшуку); предмети та документи, які потрібно вилучати (об'єкти пошуку); послідовність і конкретні терміни проведення кожної слідчої дії. Відповідні дані можуть бути одержані кримінально-процесуальним шляхом і міститися у матеріалах кримінального провадження (у показаннях та інших повідомленнях громадян і посадових осіб, заявах, поясненнях, рапортах), у протоколах слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та ін. Ці дані також можуть бути отримані оперативно-розшуковим шляхом. Важливим є те, що докази, на підставі яких виноситься клопотання про проведення обшуку, повинні відповідати вимогам допустимості (ст. 86–88 КПК України) [1].

Висновок. Отже, для ефективної організації і тактики проведення обшуку під час розслідування корисливих злочинів у сфері будівництва необхідно врахувати наявні підстави, що закріплені в КПК та дотримуватись вимог КПК щодо проведення обшуку, заздалегідь визначати об'єкти обшуку для використання фактору несподіваності. Також важливим є залучення необхідних спеціалістів (з комп'ютерної техніки та фахівців у галузі фінансової справи і економіки) і проведення одночасно групових обшуків, що позбавляє зацікавлених осіб можливості попередити один одного про небезпеку й захопити або знищити предмети, що свідчать про ознаки вчинення злочину.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI.
2. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тація та ін.; за ред. В. Я. Тація та ін. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
3. Задерко С. В. Особенности расследования корыстных преступлений в сфере строительства, связанных с фальсификацией проектно-сметной и отчетной документации : дисс. ... канд. юрид.

наук: 12.00.12 / Задерко Сергей Викторович. – Ростов-на-Дону, 2013. – С. 140.

4. Розин А. Н. Расследование мошенничества в сфере жилищного строительства: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Розин Александр Николаевич. – М., 2009. – 194 с.

5. Макарова Н. Ю. Методика расследования мошенничества, совершенного в сфере малоэтажного строительства : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Макарова Наталия Юрьевна. – СПб., 2014. – 183 с.

УДК 343.1

Ковальчук С. О.,

канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри кримінальної юстиції
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ЗБИРАННЯ НОВИХ ДОКАЗІВ ЯК СПОСІБ ПЕРЕВІРКИ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Стаття присвячена визначенню змісту збирання нових доказів як способу перевірки речових доказів під час досудового розслідування. Із урахуванням норм КПК України і сформованої на його основі правозастосовної практики досліджуються процесуальні можливості щодо перевірки речових доказів шляхом збирання нових доказів як сторони обвинувачення, так і сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

Ключові слова: докази, речові докази, перевірка доказів, кримінальне провадження, досудове розслідування, сторони кримінального провадження.

Статья посвящена определению содержания собирания новых доказательств как способа проверки вещественных доказательств во время досудебного расследования. С учетом

норм УПК України і сформованої на його основі правоприменительної практики досліджуються процесуальні можливості перевірки вещественних доказів шляхом збирання нових доказів, як сторони обвинувачення, так і сторони захисту, потерпевшого, представника юридичної особи, в стосунку якого здійснюється виробство.

Ключові слова: докази, вещественні докази, перевірка доказів, кримінальне виробство, досудове розслідування, сторони кримінального виробства.

The article is devoted to the definition of the content of gathering of new evidences as a way of verification of material evidences during a pre-trial investigation. Taking into account the norms of the CPC of Ukraine and the law-enforcement practice, formed on its basis, the procedural possibilities for verification of material evidences through the gathering of new evidences as the prosecution side and the protection side, the victim, the representative of the legal entity, in respect of which the proceedings conducted, are investigated.

Keywords: evidences, material evidences, verification of evidences, criminal proceedings, pre-trial investigation, sides of criminal proceedings.

Постановка проблеми. Перевірка доказів, як і їх збирання та оцінка, законодавцем (ч. 2 ст. 91 КПК України) та більшістю вчених визначається в якості окремого елемента (етапу) процесу доказування. За своєю сутністю перевірка доказів являє собою розумово-практичну діяльність, на що звертається увага більшістю вчених-процесуалістів [4, с. 213; 7, с. 125; 8, с. 203; 10, с. 255; 11, с. 278-279]. У структурі перевірки доказів як елемента (етапу) процесу доказування доцільно виділяти два етапи: 1) розумовий, під час якого суб'єкти доказування здійснюють аналіз і синтез кожного окремо взятого доказу та співставляють його з іншими наявними доказами; 2) практичний, який полягає у збиранні суб'єктами доказування у межах наданих їм кримінальним процесуальним законом повноважень нових доказів.

Перевірка речових доказів здійснюється з метою їх підтвердження та встановлення логічної узгодженості з іншими наявними на момент перевірки і додатково отриманими під час її проведення доказами або спростування речових доказів. На думку Н.А. Попової, «перевірка речових доказів передбачає дослідження всіх елементів їх структури та являє собою певну систему прийомів для пошуку, виявлення, закріплення та дослідження фактичних даних» [18, с. 21]. Система використовуваних суб'єктами доказування способів перевірки речових доказів визначається залежно від її етапів, що відповідають вказаним вище етапам перевірки доказів: розумовому та практичному.

Початковим етапом перевірки речового, як і будь-якого іншого доказу, виступає розумовий, проте його перевірка після аналізу та синтезу шляхом співставлення з іншими доказами не завжди дозволяє отримати знання про всі його якості та властивості, про факти та обставини, які складають його зміст [20, с. 176]. У разі виявлення суперечностей між речовим доказом та іншими наявними доказами суб'єкт доказування переходить до наступного етапу перевірки – практичного, який полягає у збиранні ним у межах наданих йому кримінальним процесуальним законом повноважень нових доказів. Водночас, і за відсутності суперечностей між речовим доказом, що перевіряється, та іншими доказами суб'єкт доказування також вправі отримати нові докази. Це пояснюється тим, що встановлена під час співставлення речового доказу з іншими доказами відсутність суперечностей між ними не завжди призводить до спростування речового доказу, так само, як і встановлене співпадіння їх змісту не у всіх випадках тягне за собою підтвердження речового доказу. У разі виявлення суперечностей між речовим доказом та іншими доказами отримання нових доказів спрямоване на усунення виявлених суперечностей, а у разі їх відсутності – на підтвердження речового доказу, який перевіряється.

Викладене вказує на актуальність поглибленого дослідження теоретико-правових проблем, пов'язаних зі здійсненням перевірки речових доказів шляхом збирання нових

доказів під час кримінального провадження, що ускладнюється з огляду на обмеження у реалізації засади змагальності під час досудового розслідування.

Аналіз дослідження даної проблеми. Зміст збирання нових доказів як способу перевірки доказів характеризується у значній кількості наукових публікацій вітчизняних і зарубіжних вчених-процесуалістів: А.Р. Белкіна, В.П. Бож'єва, Ю.М. Грошевого, М.В. Деєва, Є.О. Долі, О.В. Капліної, В.Т. Нора, М.А. Погорецького, В.О. Попелюшка, Н.А. Попової, Д.Б. Сергеевої, С.М. Стахівського, О.Г. Шило, М.Є. Шумила та інших. Водночас, самостійні дослідження теоретико-правових проблем, пов'язаних зі здійсненням перевірки речових доказів шляхом збирання нових доказів під час досудового розслідування, з урахуванням норм КПК України і сформованої на його основі правозастосовної практики, не проводилися.

Метою дослідження є визначення змісту збирання нових доказів як способу перевірки речових доказів під час досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Збирання нових доказів як спосіб перевірки доказу повинно застосовуватися лише після того, як здійснені аналіз і синтез даного доказу та його співставлення із вже зібраними у справі доказами [12, с. 21]. Перевірка речового доказу за допомогою вказаних способів дозволяє визначити напрями подальшої його перевірки, вказівки на шляхи, форми і характер якої містяться у самому доказі, що перевіряється, його незрозумілостях, неточностях, неповноті, суперечливості та невідповідності змісту інших доказів, виявлених, але не усунутих у ході всієї попередньої перевірки [5]. Саме внаслідок здійснення аналізу і синтезу речового доказу та його співставлення з іншими наявними доказами суб'єкт доказування «отримує знання про те, які сторони перевірюваного доказу вимагають подальшої перевірки, відомості про які обставини і факти, що мають значення для кримінальної справи і пов'язані з перевірюваним доказом, повинні бути отримані шляхом збирання нових доказів, які конкретно слідчі, судові дії зі збирання нових доказів, коли та в якій послідовності для цього необхідно провести» [6, с. 235].

Під час досудового розслідування сторона обвинувачення вправі перевірити речові докази шляхом збирання нових доказів за допомогою способів, визначених ч. 2 ст. 93 КПК України. Основним способом перевірки речових доказів стороною обвинувачення шляхом збирання нових доказів виступає провадження слідчих (розшукових) дій, у нормативному визначенні яких міститься вказівка на їх спрямованість не лише на отримання (збирання) доказів, але й на перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 223 КПК України) [9]. У доктрині кримінального процесу вчені виділяють групу перевірочних слідчих (розшукових) дій як слідчих (розшукових) дій, спеціально призначених для перевірки отриманих доказів [2, с. 15; 15, с. 180], та відзначають їх специфіку, яка полягає в тому, що процес пізнання під час їх проведення передбачає активне використання методу моделювання, що зумовлює необхідність застосовування способів фіксації, придатних для створення графічних моделей досліджуваних об'єктів (складення планів, схем, фотозйомка, відеозапис), спрощує наступну оцінку результатів слідчої (розшукової) дії, створює широкі можливості для використання отриманої інформації під час кримінального провадження [16, с. 60]. Відповідно до норм КПК України, однією з перевірочних слідчих (розшукових) дій виступає слідчий експеримент, визначаючи поняття якого законодавець вказує на його проведення з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 240 КПК України) [9]. Водночас, проведення слідчого експерименту не вичерпує коло слідчих (розшукових) дій, спрямованих на перевірку доказів, у тому числі й речових, що визначається залежно від обставин конкретного кримінального провадження. У зв'язку з цим обґрунтованою є позиція Ю.М. Грошевого та С.М. Стахівського, на думку яких всі слідчі дії виступають засобами перевірки доказів, хоча КПК України передбачає слідчі дії перевірочного характеру [3, с. 61; 19, с. 64]. Зокрема, поряд зі слідчим експериментом, сторона обвинувачення вправі перевірити речові докази шляхом провадження пред'явлення

речей для впізнання, огляду, обшуку, експертизи, об'єктом якої виступають речові докази, допиту осіб, які спостерігали речовий доказ під час вчинення кримінального правопорушення або його виявлення та вилучення у ході слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. При цьому вказані слідчі (розшукові) дії (за винятком пред'явлення для впізнання) можуть виступати як первинними, так і повторними, як основними, так і додатковими, хоча у переважній більшості проводяться повторно або додатково.

Висновок про недоцільність обмеження кола слідчих (розшукових) дій, які можуть спрямовуватися на перевірку речових доказів, підтверджується й результатами дослідження слідчої та судової практики. Так, під час досудового розслідування кримінальної справи № 554/11025/15-к (кримінальне провадження № 12015170040000742) слідчий СВ ПМУ УМВС України у Полтавській області звернувся до Октябрського районного суду м. Полтави із клопотанням про надання дозволу на проведення обшуку у приміщенні приватного нотаріуса Київського міського нотаріального округу Лазарева Л.І. за адресою: АДРЕСА_2 з метою відшукання та вилучення речей і документів, що підтверджують видачу довіреності від власника транспортного засобу ОСОБА_3 від 11.03.2015 р., НОМЕР_8, яка уповноважує ОСОБА_8 розпоряджатися автомобілем Mercedes-Benz, модель VITO-112, 1999 року випуску, тип – фургон, номер шасі НОМЕР_6, державний номерний знак НОМЕР_1. В обґрунтування підстав слідчим надано витяг із цього провадження, згідно з фабулою якого 16.03.2015 р. надійшла заява ОСОБА_11 про те, що 10.06.2014 р. ОСОБА_5 самовільно заволодів автомобілями, у тому числі й марки Mercedes-Benz VITO, які були передані в оплатне користування, а також сукупність доказів, які свідчать про наявність достатніх підстав для задоволення клопотання, у тому числі й копія вказаної довіреності, на підставі якої відбулася перереєстрація автомобіля Mercedes-Benz VITO, та копія витягу про її реєстрацію в Єдиному реєстрі довіреностей № 28504045. Ухвалою від 07.09.2015 р. суд клопотання слідчого задовольнив і надав йому дозвіл на проведення обшуку в приміщенні приватного нотаріуса Київського міського

нотаріального округу Лазарева Л.І., розташованого за адресою: АДРЕСА_2, з метою відшукування та вилучення речей і документів, що підтверджують видачу довіреності від власника транспортного засобу ОСОБА_3 від 11.03.2015 р., НОМЕР_8, якою уповноважено ОСОБА_8 розпоряджатися автомобілем Mercedes-Benz, модель VITO-112, 1999 року випуску, тип – фургон, номер шасі НОМЕР_6, державний номерний знак НОМЕР_1, а саме: завірених належним чином копій паспортів власника транспортного засобу ОСОБА_3 та уповноваженої особи, згідно з довіреністю ОСОБА_16; завірених належним чином копій ідентифікаційних номерів власника транспортного засобу ОСОБА_3 та уповноваженої особи, згідно з довіреністю ОСОБА_16; оригіналу, а у разі відсутності – завіреної належним чином копії довіреності від власника транспортного засобу ОСОБА_3 від 11.03.2015 року, НОМЕР_8, якою уповноважено ОСОБА_8 розпоряджатися автомобілем Mercedes-Benz, модель VITO-112 1999 року випуску, тип – фургон, номер шасі НОМЕР_6, державний номерний знак НОМЕР_1; журналу реєстрації нотаріальних дій; реєстру для реєстрації нотаріальних дій; оригіналу або завірених належним чином копій квитанцій, чеків щодо сплати за вчинення нотаріальних дій стосовно видачі довіреності від 11.03.2015 р. НОМЕР_8; електронних носіїв інформації, на яких може зберігатися інформація щодо видачі довіреності НОМЕР_8, якою уповноважено ОСОБА_8 розпоряджатися автомобілем Mercedes-Benz, модель VITO-112, 1999 року випуску, тип – фургон, номер шасі НОМЕР_6, державний номерний знак НОМЕР_1, що можуть мати доказове значення для досудового розслідування [22].

У доктрині кримінального процесу способи перевірки доказів стороною обвинувачення шляхом збирання нових доказів не обмежуються виключно провадженням слідчих (розшукових) дій. Окрім цього способу, до їх числа одна група вчених відносить провадження інших процесуальних дій [4, с. 13; 27, с. 28], друга група вчених – провадження негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій [25, с. 62; 26, с. 17]. Окремі вчені не конкретизують способи перевірки доказів стороною обвинувачення шляхом збирання нових доказів і

вказують на можливість її здійснення шляхом провадження не лише слідчих дій, але й інших, передбачених кримінальним процесуальним законом способів залучення доказів у кримінальний процес [14, с. 71].

Аналіз норм КПК України дозволяє стверджувати, що поряд із провадженням слідчих (розшукових) дій, способами перевірки речових доказів шляхом збирання стороною обвинувачення нових доказів виступає проведення окремих негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій.

До числа негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на перевірку речових доказів, належить спостереження за річчю. Зокрема, ч. 1 ст. 269 КПК України передбачає, що для перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про певну річ у публічно доступних місцях може проводитися візуальне спостереження за зазначеним об'єктом або візуальне спостереження з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження [9].

В якості іншої процесуальної дії, провадження якої дозволяє стороні обвинувачення перевірити речові докази шляхом отримання нових доказів, необхідно виділити тимчасовий доступ до речей і документів, під час якого вони можуть бути вилучені з підстав, визначених ч. 1 ст. 159 і ч. 7 ст. 163 КПК України [9]. Так, під час досудового розслідування у кримінальній справі № 569/5262/16-к слідчий Рівненського ВП ГУНПУ в Рівненській області звернулася до суду з погодженням із прокурором Рівненської місцевої прокуратури клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, які знаходяться в Рівненській філії ПТ «Ломбард «Заставний кредитний дім», що по вул. Соборна, 63 у м. Рівне (належний потерпілому ОСОБА_3 швейний оверлок марки Janome MyLocb 204D), де його виявив потерпілий та звернувся з відповідною заявою до Рівненського ВП ГУНПУ в Рівненській області. Задовольнивши клопотання слідчого, суд ухвалою від 04.05.2016 р. надав йому дозвіл на тимчасовий доступ до речей та документів, які знаходяться в Рівненській філії ПТ «Ломбард «Заставний кредитний дім», що по вул. Соборна, 63 у м. Рівне, а саме: 1) до примірника договору з приводу здачі у вказаний ломбард

швейного оверлоку марки Janome MyLocb 204D із заводським номером 789233526 з можливістю вилучення завіреної копії такого договору; 2) до копії документу особи, яка здавала вищевказаний швейний оверлок з можливістю її вилучення; 3) до швейного оверлоку марки Janome MyLocb 204D із заводським номером 789233526 з можливістю його вилучення; 4) у разі відсутності такого майна надати тимчасовий доступ до інформації про те, де знаходиться на даний момент вищевказане заставне майно (повна назва та адреса відділення, підрозділу тощо), а якщо воно реалізоване чи знищене, то кому/ким, де та коли, з можливістю зробити копії відповідних документів [23].

Що стосується процесуальної діяльності сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, спрямоване на перевірку речових доказів під час досудового розслідування, потрібно відзначити, що у доктрині кримінального процесу звертається увага на наявність у них повного права проводити власними силами перевірку доказів (як зібраних або поданих ними самими, так і тих, які стали відомі їм від сторони обвинувачення) [1, с. 78], вказується на необхідність забезпечення їх рівноправності зі стороною обвинувачення як суб'єктів доказування у плані перевірки доказів [13, с. 36] і відзначається особлива роль захисника як учасника процесу перевірки доказів, що може впливати на її перебіг і результати [17, с. 259]. Сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, як і сторона обвинувачення, вправі здійснювати аналіз і синтез кожного речового доказу, співставляти його з іншими наявними доказами, але користуються обмеженими повноваженнями щодо здійснення їх перевірки шляхом збирання нових доказів.

Сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, під час досудового розслідування вправі перевірити речові докази шляхом збирання нових доказів за допомогою способів, визначених ч. 3 ст. 93 КПК України. Аналіз вказаної норми дозволяє стверджувати, що основним способом перевірки речових доказів стороною захисту, потерпілим, представником юридичної особи, щодо

якої здійснюється провадження, шляхом збирання нових доказів виступає ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій. Водночас, використовуючи наведений спосіб перевірки речових доказів, сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, під час досудового розслідування нерідко припускаються помилок, звертаючись із клопотанням про проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на перевірку речових доказів, не до слідчого, прокурора, а до слідчого судді, що призводить до повернення їм поданого клопотання. Так, розглянувши клопотання підозрюваного ОСОБА_1 про вилучення речових доказів, Тальнівський районний суд Черкаської області у справі № 704/1386/14-к встановив, що у поданому клопотанні підозрюваний вказує на необхідність вилучення речового доказу для співставлення з вилученими речовими доказами у справі та призначення експертизи. Оскільки у вказаному клопотанні відсутні докази, які підтверджують наявність поданих у порядку ч. 3 ст. 93 КПК України відповідних клопотань, і винесених слідчим або прокурором постанов про відмову в їх задоволенні, суд на підставі вимог ст. 93 КПК України ухвалою від 06.10.2014 р. клопотання підозрюваного ОСОБА_1 про вилучення речових доказів повернув підозрюваному ОСОБА_1 [24].

Поряд з ініціюванням проведення слідчих (розшукових) дій, дієвим способом перевірки під час досудового розслідування речових доказів стороною захисту, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, шляхом збирання нових доказів виступає тимчасовий доступ до речей і документів, у ході якого норми ч. 1 ст. 159 і ч. 7 ст. 163 КПК України надають їм право за наявності відповідних підстав вилучити такі речі та документи [9]. Як свідчать результати дослідження судової практики, клопотання про надання тимчасового доступу до речей і документів, що заявляються стороною захисту, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у переважній більшості випадків спрямовані на перевірку показань і лише у поодиноких випадках, що виникають під час досудового розслідування корисливих злочинів, – на перевірку речових доказів. Наприклад,

Комунарський районний суд м. Запоріжжя у справі № 333/10196/14-к (кримінальне провадження № 1-кп/333/114/16) ухвалою від 24.02.2016 р. задовольнив клопотання захисника ОСОБА_1 і надав йому тимчасовий доступ до речей і документів, а саме: шляхом отримання у відділенні ПАТ «КБ «Приватбанк» (м. Запоріжжя, пл. Інженерна, 1) інформації на електронному носії у вигляді файлу з фотознімком особи, зробленим із банкомату «Приватбанк», розташованого в приміщенні супермаркету «Сільпо» по вул. Новокузнецькій у м. Запоріжжі 15.10.2014 р. о 21:03:32 годині та 21:05:48 годині (САЗА 5921), без виклику особи, у власності якої перебуває інформація, оскільки існує реальна загроза її втрати, зміни чи знищення, що унеможливить подальше дослідження даної інформації в рамках проведення досудового розслідування у кримінальному провадженні [21].

Висновки. Самостійним способом перевірки речових доказів виступає збирання нових доказів, що здійснюється суб'єктами доказування у межах наданих їм кримінальним процесуальним законом повноважень і забезпечує усунення виявлених суперечностей між речовим доказом та іншими доказами, а за їх відсутності – підтвердження перевірюваного речового доказу.

Сторона обвинувачення під час досудового розслідування вправі перевірити речові докази шляхом збирання нових доказів за допомогою способів, визначених ч. 2 ст. 93 КПК України: 1) проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема слідчого експерименту, пред'явлення речей для впізнання, огляду, обшуку, експертизи, об'єктом якої виступають речові докази, допиту осіб, які спостерігали речовий доказ під час вчинення кримінального правопорушення або його виявлення та вилучення у ході слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій; 2) проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема спостереження за річчю; 3) проведення інших процесуальних дій, зокрема тимчасового доступу до речей і документів, під час якого вони можуть бути вилучені з підстав, визначених ч. 1 ст. 159 і ч. 7 ст. 163 КПК України.

Сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, під час досудового розслідування вправі перевірити речові докази шляхом збирання нових доказів за допомогою способів, визначених ч. 3 ст. 93 КПК України: 1) ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань: зокрема, про проведення слідчого експерименту, пред'явлення речей для впізнання, огляду, обшуку, експертизи, об'єктом якої виступають речові докази, допиту; 2) тимчасового доступу до речей і документів, під час якого вони можуть бути вилучені у порядку ч. 1 ст. 159 і ч. 7 ст. 163 КПК України.

Література:

1. Белкин А.Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве / А.Р. Белкин. – М.: Норма, 2007. – 528 с.
2. Бічурін Р.Х. Особливості слідчого експерименту під час розслідування вбивств із хуліганських мотивів / Р.Х. Бічурін // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2015. – № 1 (68). – С. 15-22.
3. Грошевий Ю.М. Докази і доказування у кримінальному процесі: Науково-практичний посібник / Ю.М. Грошевий, С.М. Стахівський. – К.: КНТ, Видавець Фурса С.Я., 2006. – 272 с.
4. Дєєв М.В. Кримінально-процесуальне доказування та його елементи / М.В. Дєєв // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – Вип. 3-2. – Том 2. – С. 212-215.
5. Доля Е.А. Проверка доказательств в российском уголовном процессе (стадия предварительного расследования) / Е.А. Доля // Правоведение. – 1994. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kalinovsky-k.narod.ru/b/st/dolya.htm>
6. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / под общ. ред. А.И. Бастрыкина. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 904 с.
7. Кримінальний процес: Підручник / За заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 544 с.
8. Кримінальний процес: Підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Гуманянц та ін.; [за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило]. – Х.: Право, 2013. – 824 с.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

10. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / [За заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила]. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.

11. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; [За заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова]. – Х.: Право, 2012. – 768 с.

12. Курзинер Е.Э. Актуальные вопросы доказывания в уголовном судопроизводстве Российской Федерации: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Евгений Эдуардович Курзинер. – Челябинск, 2009. – 29 с.

13. Ларинков А.А. Вопросы проверки доказательств на стадии судебного разбирательства: теоретические и практические аспекты / А.А. Ларинков // Криминалистика. – 2013. – № 1. – С. 31-36.

14. Лушкин С.А. Собиране доказательств как способ проверки доказательств / С.А. Лушкин // Бизнес в законе. – 2013. – № 4. – С. 70-72.

15. Негребецький В. Перевірочні слідчі (розшукові) дії: сутність і значення / В. Негребецький // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 8. – С. 180-184.

16. Негребецький В. Проблема підвищення ефективності збирання, дослідження та фіксації інформації під час перевірочних слідчих (розшукових) дій / В. Негребецький // Підприємництво, господарство і право. – 2015. – № 7. – С. 57-60.

17. Попелюшко В.О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Василь Олександрович Попелюшко. – Острог, 2009. – 502 с.

18. Попова Н.А. Вещественные доказательства: Собиране, представление и использование их в доказывании: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Надежда Анатольевна Попова. – Саратов, 2007. – 25 с.

19. Стахівський С.М. Кримінально-процесуальні засоби доказування: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Сергій Миколайович Стахівський. – К., 2005. – 396 с.

20. Уголовный процесс: Учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / Под ред. В.П. Божьева. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Спарк, 2002. – 704 с.

21. Ухвала Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 24.02.2016 р. у справі № 333/10196/14-к (кримінальне провадження № 1-кп/333/114/16) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56664361>

22. Ухвала Ожтвбрського районного суду м. Полтави від 07.09.2015 р. у справі № 554/11025/15-к (кримінальне провадження № 12015170040000742) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/49908801>

23. Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 04.05.2016 р. у справі № 569/5262/16-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57846378>

24. Ухвала Тальнівського районного суду Черкаської області від 06.10.2014 р. у справі № 704/1386/14-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41466917>

25. Фаринник В.І. Особливості формування доказів та доказування в кримінальному судочинстві України / В.І. Фаринник. – Х.: Фактор, 2013. – 96 с.

26. Чупрікова І.Л. Допустимість доказів у світлі нового Кримінального процесуального кодексу: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ірина Леонідівна Чупрікова. – Одеса, 2015. – 186 с.

27. Чучукало О.І. Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Оксана Ігорівна Чучукало. – К., 2004. – 204 с.

УДК 343.131

Король В. В.,
канд. юрид. наук, професор,
професор кафедри кримінальної юстиції
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»

РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЛОЖЕНЬ ЗАСАДИ НЕВТРУЧАННЯ У ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ ПІД ЧАС ПРОВАДЖЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ЗА ЧИННИМ КПК УКРАЇНИ

У статті досліджуються проблемні питання нормативної регламентації механізму реалізації положень, які складають

зміст засади невтручання у приватне життя, під час провадження слідчих (розшукових) дій і такого їх різновиду, як негласні слідчі (розшукові) дії.

Ключові слова: приватне життя, засада невтручання у приватне життя, слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії.

В статье исследуются проблемные вопросы нормативной регламентации механизма реализации положений, составляющих содержание принципа невмешательства в частную жизнь, при производстве следственных (розыскных) действий и такого их вида, как негласные следственные (розыскные) действия.

Ключевые слова: частная жизнь, принцип невмешательства в частную жизнь, следственные (розыскные) действия, негласные следственные (розыскные) действия.

The article deals with the problematic issues of the normative regulation of the mechanism for the implementation of the provisions, which form the essence of the principles of noninterference in private life, during the conduct of investigative (search) actions and their kind, as secret investigative (search) actions.

Keywords: private life, the principle of noninterference in private life, investigative (search) actions, secret investigative (search) actions.

Постановка проблеми. Новим Кримінальним процесуальним кодексом України (надалі – КПК) регламентовано провадження досудового розслідування кримінальних правопорушень із використанням системи гласних і негласних слідчих (розшукових) дій. Таке розширення повноважень органів досудового розслідування та джерел інформація, що може використовуватись у кримінально-процесуальному доказуванні, відповідно до вимог міжнародних нормативних актів з прав людини та практики Європейського суду з прав людини потребує наявності високих законодавчих

гарантій забезпечення прав особи від незаконного втручання у сферу приватного життя [1, с. 66].

Закріплення у КПК як окремої загальної засади кримінального провадження невтручання у приватне життя вже є вагомим кроком уперед щодо охорони приватності. Однак, у засадах права не формулюються всі сторони обов'язкової або дозволеної поведінки учасників суспільних відносин. Для реалізації цих засад у практичній діяльності потрібні ще й більш конкретні за своїм змістом норми відповідних галузей права, які деталізують різні сторони правових вимог, що сформульовані як принципи і витікають із них [2, с. 42-43]. Тому надзвичайно важливим є дослідження механізму реалізації положень, які складають зміст тої чи іншої засади кримінального провадження.

Аналіз дослідження даної проблеми. Безпосередньо кримінально-процесуальна засада невтручання у приватне (особисте і сімейне) життя досліджувалася у працях таких науковців, як О. А. Білічак, В. І. Галаган, С. М. Гонтарєв, М. С. Дунаєва, Н. О. Карпуніна, В. В. Назаров, О. С. Островський, І. Л. Петрухін, А. В. Самодін, І. В. Смолькова, Д. К. Стригальов, В. М. Тертишник, О. В. Ткач, Р. І. Тракало, Ж. В. Удовенко та ін.

Метою даної статті є дослідження нормативної регламентації механізму реалізації положень, які складають зміст засади невтручання у приватне життя, під час провадження слідчих (розшукових) дій і такого їх різновиду, як негласні слідчі (розшукові) дії.

Виклад основного матеріалу. Нормативне закріплення право людини на недоторканність приватного життя отримало як на рівні міжнародного права, так і у національному законодавстві. Вироблені міжнародною спільнотою стандарти забезпечення і захисту вказаного права знайшли своє закріплення в Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція) та інших міжнародних документах [Див.: 3, с. 150-151].

Так, згідно зі ст. 12 Загальної декларації прав людини ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його

особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції або на його честь і репутацію; кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань [4]. Відповідно ж до ст. 8 Європейської конвенції, кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції; органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [5].

Відповідно до статті 32 Конституції України ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Ця стаття гарантує право кожного громадянина знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею, а також судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації. Збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди допускається лише у випадках, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [6].

Разом з тим, як зазначає Р. І. Тракало, «кримінальним процесуальним законодавством України допускається втручання сторони обвинувачення в приватне життя особи, яка порушила закон, у тій її частині, що безпосередньо стосується кримінального правопорушення. ...З того моменту, коли в приватне життя особи на законних підставах втручається сторона обвинувачення, відповідна особа частково втрачає свої приватні властивості, які стають на певний час надбанням

владних суб'єктів, які провадять досудове розслідування та здійснюють правосуддя» [3, с. 154].

У КПК України 2012 року положення щодо невтручання у приватне життя вперше у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві були закріплені на рівні окремої загальної засади кримінального провадження. Безпосередньо цій засаді присвячена ст. 15 КПК, у якій визначено, що під час кримінального провадження кожному гарантується невтручання у приватне (особисте і сімейне) життя (ч. 1); ніхто не може збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію про приватне життя особи без її згоди, крім випадків, передбачених цим Кодексом (ч. 2); інформація про приватне життя особи, отримана в порядку, передбаченому цим Кодексом, не може бути використана інакше як для виконання завдань кримінального провадження (ч. 3); кожен, кому наданий доступ до інформації про приватне життя, зобов'язаний запобігати розголошенню такої інформації (ч. 4) [7].

Зазначені засадничі положення можуть реалізовуватись як шляхом прямого застосування відповідної диспозиції, так і опосередковано – через застосування поточних кримінальних процесуальних норм, які деталізують (конкретизують, додатково регламентують) зміст норми-принципу.

Дослідження, наведені у спеціальній юридичній літературі, дозволяють виділити сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних аспектів приватності, які визначають її зміст: *інформаційна*, якою охоплюються правила щодо збирання та обробки інформації персонального характеру, захист персональних даних, право особи контролювати інформацію про себе тощо; *тілесна (фізична)*, яка стосується захисту фізичної недоторканності людини від примусових процедур, таких як наркологічне тестування, збір зразків і дослідження тканин і рідин організму, проведення медичного обстеження та ін.; *комунікаційна*, яка охоплює безпеку і конфіденційність поштових відправлень, телефонних розмов, електронної кореспонденції та інших форм зв'язку; *територіальна*, яка стосується встановлення правових меж для захисту від втручання в інтимну та особисту сфери, сімейне життя, оточення особи тощо в житлі, на робочому місці або в транспортному засобі [8, с. 83]. Як бачимо, у контексті

закріпленої у ст. 15 КПК засади закладено лише інформаційний аспект приватності.

Безпосередня ж реалізація, тобто здійснення права в фактичній поведінці, залежно від характеру диспозиції правових норм, проходить у трьох формах: дотримання заборон (полягає у пасивній поведінці суб'єктів); виконання обов'язків (полягає у активній поведінці суб'єктів); використання суб'єктивного права (полягає у активній поведінці суб'єктів, що здійснюється ними за їх власним бажанням, на відміну від двох попередніх форм реалізації, які здійснюються незалежно від власного бажання суб'єктів) [9, с. 379-380; 10, с. 108-109; 11, с. 22].

Аналіз диспозицій правових норм, закріплених у ст. 15 КПК, дозволяє виділити всі три форми їх реалізації:

- *використання суб'єктивного права* – у частині 1 закріплене загальне право особи на невтручання у приватне (особисте і сімейне) життя під час кримінального провадження;

- *дотримання заборон* – частина 2 вимагає дотримання заборони щодо збирання, зберігання, використання та поширення інформації про приватне життя особи без її згоди, крім випадків, передбачених цим Кодексом;

- *виконання обов'язків* – частини 3 і 4 встановлюють обов'язки щодо використання інформації про приватне життя особи не інакше як для виконання завдань кримінального провадження та запобігання розголошенню інформації про приватне життя кожним, кому наданий доступ до такої інформації.

На безпосередню реалізацію цих положень спрямовані й окремі норми глав 20 і 21 КПК, а також глави 3 КПК у частині, що визначає процесуальний статус захист та інших учасників кримінального провадження, зокрема:

- у ч. 3 ст. 47, ч. 3 ст. 57, ч. 3 ст. 61, ч. 7 ст. 64-1, ч. 7 ст. 64-2, п. 3 ч. 2 та ч. 2 ст. 66, п. 4 ч. 3 ст. 68, п. 4 ч. 5 ст. 69, п. 3 ч. 5 ст.

Тут ми свідомо не розглядаємо особливу форму реалізації – застосування правових норм, оскільки у цій статті йде мова лише про нормативну регламентацію шляхів реалізації положень, які складають зміст засади невтручання у приватне життя.

71 КПК для захисника, потерпілого, цивільного позивача, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, свідка, перекладача, експерта, спеціаліста встановлено заборону розголошувати відомості, які стали їм відомі у зв'язку з участю в кримінальному провадженні взагалі, або лише ті з них, що становлять охоронювану законом таємницю;

- у ч. 2 ст. 65 КПК закріплено заборону допиту певних осіб як свідків щодо відомостей довірених їм окремими особами. Зокрема, довірчий характер інформації пов'язаний із діяльністю захисника, представника потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, законного представника потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні; адвокатів; нотаріусів; медичних працівників та інших осіб, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторону життя; священнослужителів і журналістів (хоча останні й не визначені у ч. 3 ст. 65 як особи, котрі можуть бути звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості, у визначеному нею обов'язку). В основі ж професійних таємниць, як зазначає І. Л. Петрухін, лежать особисті таємниці, захищені від розголошення правовими заборонами, які адресовані тим, кому ці таємниці за необхідністю довірені [12, с. 14];

- загальні правила про недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування (ст. 222 КПК) та про недопустимість проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час (з 22 до 6 години), за винятком невідкладних випадків, коли затримка в їх проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного (ч. 4 ст. 223 КПК);

- окремо слід виділити чітке визначення у ч. 5 ст. 234 КПК фактичних підстав для проведення обшуку (задоволення клопотання про обшук), а також вимогу ч. 2 цієї ж статті про необхідність підтвердження документами та іншими матеріалами доводів клопотання про обшук, що забезпечує винятковість порушення під час обшуку заборони, закріпленої у

ч. 2 ст. 15 КПК (заборони збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію про приватне життя особи без її згоди, крім випадків, передбачених цим Кодексом);

- ч. 2 ст. 236, ч. 2 ст. 237 КПК, які визначають вимоги щодо проведення обшуку та огляду, який проводиться у житлі особи: а) проведення їх у час в час, коли завдається найменша шкода звичайним заняттям особи, яка ними володіє, якщо тільки слідчий, прокурор не вважатиме, що виконання такої умови може суттєво зашкодити меті обшуку; б) можливість за рішенням слідчого чи прокурора проведення обшуку осіб, які перебувають в житлі чи іншому володінні, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження;

- вимога ч. 5 ст. 236 КПК про те, що обшук на підставі ухвали слідчого судді повинен проводитися в обсязі, необхідному для досягнення мети обшуку, безпосередньо спрямована на реалізацію ч. 2 ст. 15 КПК;

- згідно з ч. 4 ст. 241 КПК зображення, отримані під час освідування шляхом фотографування, відеозапису чи застосування інших технічних засобів, демонстрація яких може розглядатись як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватися лише суду під час судового розгляду;

- встановлений у ст. 233 КПК загальний порядок проникнення до житла чи іншого володіння особи: лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді (ч. 1); до постановлення ухвали слідчого судді – лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину (ч. 3);

- визначена у ч. 3 ст. 233 КПК процедура подальшої легалізації доказів, отриманих під час обшуку у житлі чи іншому володінні особи у невідкладних випадках без ухвали слідчого судді: прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до

слідчого судді; якщо ж прокурор відмовляє у погодженні клопотання слідчого про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому статтею 255 КПК;

- виключно судовий порядок (за ухвалою слідчого судді) надання дозволу на проведення: обшуку (ч. 2 ст. 234 КПК); огляду житла чи іншого володіння особи (ч. 2 ст. 237 КПК); слідчого експерименту в житлі чи іншому володінні особи за відсутності добровільної згоди особи, яка ними володіє (ч. 5 ст. 240 КПК); примусового залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи (ч. 3 ст. 242 КПК).

Однак, попри цілу низку нормативних положень спрямованих на реалізацію диспозицій ст. 15 КПК, все ж доводиться констатувати певну вибірковість та безсистемність нормативного визначення процесуальних засобів забезпечення недоторканності приватного життя.

Із цього приводу, досить влучно висловилася Ж. В. Удовенко: «...законодавець вельми епізодично і фрагментарно приділяє увагу питанню забезпечення невтручання у приватне життя, в основному при проведенні визначених слідчих (розшукових) дій. Буквальне тлумачення цих положень неминуче призводить до висновку про те, що вони поширюють свою дію винятково на ті слідчі (розшукові) дії, при провадженні яких законодавець зобов'язує їх дотримуватися, і не повинні застосовуватися при проведенні інших слідчих (розшукових) дій» [13, с. 2].

В КПК залишається нерегламентованою ціла низка питань, які мають важливе значення для забезпечення недоторканності приватного життя осіб, залучених у сферу кримінального провадження.

Так, у абсолютній більшості слідчих (розшукових) дій наявна *потреба у більш чіткому формулюванні фактичних підстав для їх провадження*. Фактичні підстави обмежують суб'єктивізм при прийнятті рішення про проведення слідчої (розшукової) дії, що нерідко спостерігається на практиці, коли рішення приймаються без достатніх фактичних передумов, з розрахунку на можливість випадкового отримання потрібного

доказу. При цьому не можна забувати, що кожній слідчій (розшуковій) дії притаманна така ознака, як забезпеченість державним примусом, і тому необґрунтовано проведена слідча (розшукова) дія може призвести до невинного обмеження прав особи. Винятками тут є чітке визначення у КПК фактичних підстав для проведення обшуку (ч. 5 ст. 234), допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні (ч. 1 ст. 225) та експертизи (ст. 242).

Для запобігання випадків безпідставного втручання у приватне життя особи, обмеження інших конституційних прав, закріплених у розділі II Конституції України, а також для виявлення осіб, відповідальних за безпідставне обмеження конституційних прав особи, доцільним видається поширити вимогу ч. 2 ст. 234 КПК про необхідність підтвердження документами та іншими матеріалами доводів клопотання про обшук, на всі випадки отримання дозволу слідчого судді на проведення слідчих (розшукових) дій, які обмежують конституційні права людини (в т.ч. й права на невтручання у приватне життя).

У таких випадках завжди хтось буде нести відповідальність за безпідставне обмеження конституційних прав особи – чи то свідок або потерпілий, на підставі неправдивих показань яких було проведено обшук, чи якийсь інший учасник провадження, який фальсифікував докази, а може й слідчий або прокурор, які допустили зловживання під час кримінального провадження.

Присутність під час проведення слідчих (розшукових) дій понятих. У юридичній літературі вже неодноразово піднімалось питання про загрозу широкого розголошення обставин приватного життя у зв'язку з участю у слідчих (розшукових) діях понятих. Так, В. В. Назаровим була внесена пропозиція про надання права особам, права яких обмежуються під час проведення слідчих (розшукових) дій, «заявляти щодо понятих мотивований відвід у випадках, коли участь останніх може завдати особі моральних страждань через негативне ставлення до нього оточення або в подальшому вплине на його імідж». На думку автора, «таке нововведення ... сприятиме тому, що

понятими будуть запрошуватися громадяни, які не знатимуть осіб, у яких проводяться певні слідчі дії, особливо коли це стосуватиметься проведення обшуку» [14, с. 69].

Ж. В. Удовенко, вважаючи, що інститут понятих слугує гарантією від несумлінності як посадових осіб державних органів, що здійснюють слідчі (розшукові) дії, так і громадян, відносно яких вони проводяться, не є категоричним прибічником його відміни. В той же час автор вважає, що «слід привнести в вирішення питання про участь понятих в кримінальному провадженні диспозитивність, залишивши його на розсуд учасника слідчої (розшукової) дії, по відношенню до якого вона здійснюється, таким чином, що він сам вільний буде вирішувати, залучати понятих або застосовувати в ході слідчої (розшукової) дії технічні засоби, що забезпечать безперервне відображення його ходу» [13, с.7].

Відповідно до ч. 7 ст. 223 КПК для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, в тому числі пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідування особи слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незаінтересованих осіб (понятих). Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. А щодо проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи вимога про обов'язкову участь не менше двох понятих носить імперативний характер незалежно від застосування технічних засобів фіксування.

Як видається, на сьогоднішньому етапі реформування кримінального судочинства інститут понятих вже вичерпав своє значення як гаранта достовірності та допустимості кримінального процесуального доказування. Так, залежно від безпосередньої мети їх залучення, якщо вона полягає у тому, щоб засвідчити «правильність» дій органів досудового розслідування, то ними ж можуть бути підібрані й «правильні» поняті, які на перший погляд є абсолютно незаінтересованими особами. Якщо ж для забезпечення прав підозрюваного чи іншої особи, в житлі якої проводиться обшук, та засвідчення відповідності вимогам КПК процедури слідчої (розшукової) дії, то поняті, які не ознайомлені з положеннями КПК, мало чим

зможуть їм допомогти. У цьому плані набагато більше значення матиме обов'язковий детальний відеозапис ходу всієї слідчої (розшукової) дії.

Інша річ, якщо б особі при проведенні обшуку або огляду житла чи іншого володіння було забезпечено право на участь захисника (наприклад, чергового у регіональному або місцевому центрі з надання безоплатної вторинної правової допомоги), який би залучався лише для проведення окремої слідчої (розшукової) дії. Тим більше, що всі умови для реалізації такого порядку вже наявні: ст. 53 КПК передбачає можливість залучення захисника для проведення окремої процесуальної дії; в Україні діє Закон про безоплатну правову допомогу [15]; створені та діють регіональні й місцеві центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Ще одним істотним питанням для запобігання безпідставному втручанням у сферу приватності конкретного індивіда є *визначення меж втручання в приватне життя особи*. Так, згідно з ч. 7 ст. 236 КПК при обшуку слідчий, прокурор має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис. Тому дуже важливо, щоб цей запис мав відношення до відповідного кримінального провадження, а не лише надавав доступ до конфіденційної інформації про особу (особливо, коли готуються певні «викривальні» репортажі для ЗМІ, які не мають прямого відношення до вчиненого кримінального правопорушення).

О. В. Ткач, досліджуючи зазначене питання, доходить висновку, що «обмеження права на втручання в приватне життя за обсягом інформації визначається обставинами, що підлягають доказуванню. Обмеження права на втручання в приватне життя за обсягом інформації здійснюється в рамках з'ясування предмета та меж доказування». А основними вимогами до інформації про особисте життя є автор вважає такі: «1) інформація про приватне життя повинна бути отримана на законних підставах; 2) відомості повинні бути отримані від

Порядок проведення такого відеозапису потребує окремого дослідження і у межах цієї статті розглядатися не буде.

належного суб'єкта; 3) дані про приватне життя повинні бути дійсно необхідними для встановлення обставин, що входять у предмет доказування» [16, с. 239].

Саме тому вимога ч. 5 ст. 236 КПК про те, що обшук на підставі ухвали слідчого судді повинен проводитися в обсязі, необхідному для досягнення мети обшуку, може бути поширена на всі слідчі (розшукові) дії і закріплена як загальна вимога до проведення слідчих (розшукових) дій у ст. 223 КПК.

І, нарешті, серед усіх названих процесуальних норм, *лише ч. 3 ст. 233 КПК забезпечує недопустимість використання інформації про приватне життя особи, отриманої в порядку, передбаченому КПК, інакше як для виконання завдань кримінального провадження* (ч. 3 ст. 15 КПК).

Дещо інша ситуація із нормативним закріпленням порядку проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Всі норми глави 21 КПК, які впливають на безпосередню реалізацію положень засади невтручання в приватне життя, можна розділити на дві групи:

- спрямовані на недопущення безпідставного втручання у приватне життя особи;
- спрямовані на недопущення розповсюдження відомостей щодо приватного життя особи, які були отримані в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

До першої групи, зокрема, слід віднести ст. 246 КПК України, що встановлює підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій, допускає їх проведення у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. А більшість негласних слідчих (розшукових) дій (всі різновиди втручання у приватне спілкування, обстеження публічно недоступних місць, житла, іншого володіння особи, у тому числі з використанням технічних засобів, спостереження за особою, річчю, місцем, контроль за вчиненням злочину, виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, негласне отримання зразків для порівняльного дослідження, проведення інших негласних слідчих (розшукових) дій, за винятком встановлення місцезнаходження радіоелектронного пристрою (ст. 268 КПК

України)) проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів.

Крім того, ст. 248 КПК встановлює підстави для постановленням слідчим суддею ухвали про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії: «якщо прокурор, слідчий доведе наявність достатніх підстав вважати, що: 1) вчинений злочин відповідної тяжкості; 2) під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії можуть бути отримані докази, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які вчинили злочин» (ч. 3).

Також до цієї групи слід віднести норми щодо:

- встановлення у рішенні про проведення негласної слідчої (розшукової) дії строку її проведення та визначення порядку його продовження (ч. 5 ст. 246 і ст. 249 КПК);

- проведення негласної слідчої (розшукової) дії до постановлення ухвали слідчого судді в порядку ст. 250 КПК (у виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (статті 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини КК України) та подальшої процедури легалізації її результатів;

- негайного припинення виконання будь-яких дій з проведення негласної слідчої (розшукової) дії, розпочатої до постановлення ухвали слідчого судді в порядку ст. 250 КПК, якщо слідчий суддя постановить ухвалу про відмову в наданні дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії (ч. 3 ст. 250 КПК);

- заборона залучення до конфіденційного співробітництва під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій адвокатів, нотаріусів, медичних працівників, священнослужителів, журналістів, якщо таке співробітництво буде пов'язане з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру (ст. 275 КПК).

А на відміну від ст. 65 КПК, ч. 5 ст. 258 КПК містять заборону на втручання у приватне спілкування тільки захисника

та священнослужителя з підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, виправданим.

Водночас, попри абсолютний характер довірчих відносин ч. 5 ст. 258 КПК не поширюється на випадки конфіденційного спілкування представника потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, законного представника потерпілого, цивільного позивача з особами, яких вони представляють у кримінальному провадженні; адвоката, який не є захисником, під час спілкування з клієнтами; осіб, які беруть участь в укладенні угоди про примирення в кримінальному провадженні, під час укладення такої угоди; обговорення в нарадчій кімнаті професійними суддями та присяжними питань, що виникають під час ухвалення судового рішення.

Як видається, такі доповнення до ч. 5 ст. 258 КПК не суттєво обмежать можливості негласного розслідування, оскільки період на який пропонується обмежити проведення негласних слідчих (розшукових) дій є досить незначним. Але такі обмеження слугуватимуть суттєвою гарантією реалізації прав осіб, залучених у сферу кримінального судочинства, гарантією адвокатської діяльності, а також гарантією незалежного здійснення правосуддя.

До другої групи норм (спрямовані на недопущення розповсюдження відомостей щодо приватного життя особи) слід віднести: заходи щодо захисту інформації, отриманої в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 254); заходи щодо захисту інформації, яка не використовується у кримінальному провадженні (ст. 255); певні особливості використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні (ч. 2 ст. 256) та в інших цілях або передання інформації (ст. 257); встановлення обов'язку керівників та працівників установ зв'язку, керівників та працівників операторів телекомунікаційного зв'язку, керівника банківської установи сприяти проведенню негласної слідчої (розшукової) дії і не розголошувати факт її проведення чи отриману інформацію (ч. 5 ст. 262, ч. 4 ст. 263, ч. 2 ст. 269-1 КПК); встановлення обов'язку знищити інформацію, отриману в результаті проведення негласної слідчої (розшукової) дії, проведеної у

порядку ст. 250 КПК, якщо слідчий суддя постановить ухвалу про відмову в наданні дозволу на її проведення (ч. 3 ст. 250 КПК).

Висновки. Враховуючи викладене, слід зауважити, що в кримінальному провадженні має бути віднайдений і впроваджений у життя оптимальний механізм захисту приватних інтересів, спрямований на реалізацію положень засади невтручання у приватне життя, під час провадження слідчих (розшукових) дій. З метою удосконалення нормативної регламентації такого механізму видається доцільним:

- поширити вимогу ч. 2 ст. 234 КПК про необхідність підтвердження документами та іншими матеріалами доводів клопотання на всі випадки отримання дозволу слідчого судді на проведення слідчих (розшукових) дій, які обмежують конституційні права людини (в т. ч. й права на невтручання у приватне життя);

- замість участі понятих у випадках, визначених у ч. 7 ст. 223 КПК, передбачити участь захисника, який би залучався лише для проведення окремої слідчої (розшукової) дії;

- вимогу ч. 5 ст. 236 КПК про те, що обшук на підставі ухвали слідчого судді повинен проводитися в обсязі, необхідному для досягнення мети обшуку, слід поширити на всі слідчі (розшукові) дії і закріпити як загальну вимогу до проведення слідчих (розшукових) дій у ст. 223 КПК: «Слідча (розшукова) дія, що здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, повинна проводитися в обсязі, необхідному для досягнення мети відповідної слідчої (розшукової) дії»;

- для забезпечення недопустимості використання інформації про приватне життя особи, отриманої під час проведення слідчих (розшукових) дій, інакше як для виконання завдань кримінального провадження, необхідно доповнити главу 20 КПК нормами, які б визначали заходи щодо захисту відповідної інформації, аналогічні передбаченим для негласних слідчих (розшукових) дій у ч.ч. 2 і 3 ст. 254 та ч.ч. 1–4 ст. 255 КПК;

- у ч. 5 ст. 258 КПК слід розширити коло суб'єктів, щодо яких законом встановлюється заборона на втручання у приватне

спілкування. Зокрема, поширити таку заборону на конфіденційне спілкування: представника потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, законного представника потерпілого, цивільного позивача з особами, яких вони представляють у кримінальному провадженні; адвоката, який не є захисником, під час надання правової допомоги клієнту; осіб, які беруть участь в укладенні угоди про примирення в кримінальному провадженні, під час укладення такої угоди; професійних суддів та присяжних при обговоренні в нарадчій кімнаті питань, що виникають під час ухвалення судового рішення.

Література:

1. Глушков В. О. Гарантії дотримання конституційних прав особи у провадженні негласних слідчих (розшукових) дій / В. О. Глушков, О. А. Білічак // Актуальні проблеми держави і права. – 2013. – Випуск 67. – С. 65-75: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apdp.in.ua/v67/10.pdf>
2. Добровольская Т.Н. Принципы советского уголовного процесса. Вопросы теории и практики / Т.Н. Добровольская. – М., 1971. – 200 с.
3. Тракало Р. І. Право на повагу до приватного життя в кримінальному провадженні / Р. І. Тракало // Юридичний вісник. – 2013. – Випуск 4 (29). – С. 152-157: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/UV/article/viewFile/6541/7312>
4. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 4651-VI від 13 квіт. 2012 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

8. Король І. Б. Охорона недоторканності приватного життя: кримінально-правові та кримінологічні аспекти: дис. ... канд. юрид. наук (12.00.08) / Національний університет «Одеська юридична академія» / І. Б. Король. – О., 2015. – 235 с.

9. Корельский В.М. Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов / В.М. Корельский, В.Д. Первалов. – М.: Издательская группа НОРМА – ИНФА, 1998. – 580 с.

10. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Навчальний посібник / П.М. Рабінович. – К.: Атіка. – 2001. – 176 с.

11. Элькин П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве / П.С. Элькин – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1976. – 143 с.

12. Петрухин И.Л. Личная жизнь: пределы вмешательства. – М.: Юрид. лит., 1989. – 192 с. – (Сер. «Право для всех»).

13. Удовенко Ж. В. Невтручання у приватне життя при провадженні деяких слідчих (розшукових) дій / Ж. В. Удовенко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2013. – № 2(8): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n2/13uzvsrd.pdf>.

14. Назаров В. В. Дотримання конституційного права людини на особисте і сімейне життя у кримінальному процесі / В. В. Назаров // Публічне право. – 2011. – № 1. – С. 64-70: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.yourfuture.org.ua/ua/pb/2011/1/nazarov.pdf>

15. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>

16. Ткач О. В. Межі втручання в приватне життя особи в кримінальному процесі України / О. В. Ткач // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2014. – № 12. – С. 236-239: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzclubp_2014_12_55

Поляруш А. В.,
здобувач кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

РЕВІЗІЯ ЯК ФОРМА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ ПІДАКЦИЗНИХ ТОВАРІВ

У статті розглянуто поняття ревізії та перевірки, наведено їх види та розкрито сутність проведення. Особливу увагу зосереджено на документальній ревізії як форми використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом підакцизних товарів. Наведено підстави призначення та проведення документальної ревізії, спеціалістів, з якими взаємодіє слідчий на підготовчому етапі до її проведення. Розкрито значення висновку документальної ревізії для розслідування таких злочинів.

Ключові слова: ревізія, камеральна ревізія, документальна ревізія, фактична ревізія, ревізор-бухгалтер, товаровознавець, технолог, висновок ревізії.

В статье рассмотрено понятие ревизии и проверки, приведены их виды и раскрыта сущность проведения. Особое внимание сосредоточено на документальной ревизии как формы использования специальных знаний при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом подакцизных товаров. Приведены основания назначения и проведения документальной ревизии, специалистов, с которыми взаимодействует следователь на подготовительном этапе к ее проведению. Раскрыто значение вывода документальной ревизии для расследования таких преступлений.

Ключевые слова: ревизия, камеральная ревизия, документальная ревизия, фактическая ревизия, ревизор-бухгалтер, товаровед, технолог, вывод ревизии.

The article deals with the concept of audit and verification, their types are presented and the essence of conducting is disclosed. Particular attention is focused on documentary revision as a form of use of special knowledge during the investigation of crimes related to the illicit circulation of excisable goods. The reasons for the appointment and carrying out of the documentary audit, the specialists with which the investigator interacts with the preparatory stage before conducting it, is provided. The significance of the documentary audit conclusion for investigating such crimes is revealed.

Keywords: revision, office audit, documentary revision, actual audit, auditor-accountant, commodity analyst, technologist, audit conclusion.

Постановка проблеми. У зв'язку з тим, що рух і стан майна організації знаходить відображення у різних облікових документах, злочинні дії, що здійснюються у сфері виробничої і фінансово-господарської діяльності, завжди залишають сліди у цих документах у вигляді різних фальсифікацій, відхилень від нормального обігу цінностей. Такі фальсифікації, як правило, виявляються при проведенні документальної ревізії, результати якої можуть слугувати способом збирання доказів у кримінальному провадженні, пов'язаному з незаконним обігом підакцизних товарів. Це дійсно так, оскільки у процесі ревізії збираються матеріали, які містять інформацію про злочинну діяльність, крім того встановлюються дані, що можуть мати значення доказів [1, с. 105].

Для прикладу, за статистичними даними Державної аудиторської служби України за 2016 рік було проведено 2361 (2015 р. – 3692) ревізії фінансово-господарської діяльності, за результатами яких 1451 (2015 р. – 1952) матеріал ревізій та перевірок передані до правоохоронних органів, з них лише 671 (2015 р. – 1053) розпочатих досудових розслідувань, 189 (2015 р. – 342) вручень письмових повідомлень про підозру у вчиненні кримінального правопорушення [2]. З огляду на зазначену статистику спостерігається відсутність налагодженого механізму реалізації матеріалів ревізії та перевірок. Виходить, що виявити

зможли, а от розпочати досудове розслідування не можуть. Тому виникає необхідність наукового розгляду питань призначення та проведення ревізії як однієї з форм використання спеціальних знань у розслідуванні розглядуваних злочинів.

Аналіз дослідження даної проблеми. Порядок призначення, проведення та використання матеріалів ревізії у процесі розслідування злочинів завжди було в центрі уваги вчених не лише криміналістів, а й інших наук. Зокрема слід назвати таких вчених як: В.М. Глібко, Л.В. Гуцаленко, НЕ.Я. Дондик, Е.С. Дубоносів, І.М. Кимлик, В.В. Лисенко, В.Ф. Максимов, В.М. Махов, В.В. Романов, В.М. Шарманська, Ю.В. Шепітько та інші.

Метою статті є висвітлення сутності ревізії як однієї із форм використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом підакцизних товарів.

Виклад основного матеріалу. Слідчий, розслідуючи злочини, пов'язані з незаконним обігом підакцизних товарів, може письмово звернутися до органу державного фінансового контролю з проханням провести ревізію конкретного підприємства. Останні ж в межах своєї компетенції проводять планові та позапланові виїзні ревізії за місцезнаходженням об'єкта контролю. Ревізію слід призначати тоді, коли суттєві обставини вчиненого злочину неможливо встановити іншим шляхом, крім використання спеціальних знань ревізора [3].

Така та інші форми використання спеціальних знань при розслідуванні розглядуваних злочинів проглядається у законодавстві України. Так, відповідно до ст. 4 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» від 26.01.1993 року «інспектування здійснюється органом державного фінансового контролю у формі ревізії та полягає у документальній і фактичній перевірці певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності підконтрольної установи, яка повинна забезпечувати виявлення наявних фактів порушення законодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і матеріально відповідальних осіб» [4, с. 110].

Тому, при виявленні та розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом підакцизних товарів можуть ефективно застосовуватися різні форми фінансового контролю, зокрема

проведення ревізій та перевірок (звірок, внутрішнього аудиту тощо).

Для того щоб повністю розкрити сутність проведення ревізії та перевірки слід розібратися у понятті такої діяльності.

Ревізія – це система контрольних дій за допомогою яких за певний період часу, відповідно до програми ревізії, встановлюється законність, цілеспрямованість та економічна ефективність проведених господарських операцій, а також правильність дій посадових осіб при їх здійсненні. Документальною вона називається тому, що здійснюється на підставі вивчення документів [1, с. 94; 5, с. 212]. Ревізія належить до подальшого контролю і проводиться шляхом суцільної або вибіркової перевірки довершених операцій заданими первинних документів, записів у облікових регістрах і звітності. Вона об'єднує у собі фактичний і документальний контроль [6, с. 13]. Виходить, що ревізія та перевірки – це поняття не процесуальні, а мабуть фінансові, що характеризують методи фінансового контролю.

У свою чергу, перевірка – це контрольні дії щодо обстеження окремих ділянок, епізодів, питань фінансово-господарської діяльності організації, щодо якої проводиться ревізія [7, с. 232].

Максімова В.Ф. та Самострол С.В. у своєму посібнику дають більш ширшу класифікацію перевірок, що можуть здійснюватися органами ДФС, зокрема: 1) за обсягом контрольованих дій: камеральні, документальні та фактичні; 2) залежно від періодичності проведення документальної перевірки: планові та позапланові; 3) залежно від місця проведення документальної перевірки: виїзні та невиїзні [6, с. 231-232].

Згідно з п. 16 «Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами» ревізія проводиться шляхом документальної і фактичної перевірки. Документальна перевірка передбачає контроль за установчими, фінансовими, бухгалтерськими (первинними і зведеними) документами, статистичною, фінансовою та бюджетною звітністю,

господарськими договорами, розпорядчими та іншими документами об'єкта контролю, пов'язаними з плануванням і провадженням фінансово-господарської діяльності, веденням бухгалтерського обліку, складенням фінансової звітності. Фактична ж передбачає контроль за наявністю грошових сум, цінних паперів, бланків суворої звітності, оборотних і необоротних активів, інших матеріальних і нематеріальних цінностей шляхом проведення інвентаризації, обстеження та контрольного обміру виконаних робіт, правильністю застосування норм витрат сировини і матеріалів, виходу готової продукції і природних втрат шляхом організації контрольних запусків у виробництво, контрольних аналізів готової продукції та інших аналогічних дій за участю відповідних спеціалістів органу державного фінансового контролю або інших органів, підприємств, установ та організацій [3].

На думку В.М. Шарманської, С.О. Шарманської, І.В. Головка, документальна ревізія – це обстеження діяльності підприємства, організації, що здійснюється компетентними органами з метою перевірки, контролю [8, с. 222].

Як уже зазначалося вище, документальні ревізії можуть бути плановими та позаплановими, виїзними та невиїзними. Ну, тут дуже просто, планові – це ті, що передбачені планом перевірок ДФС, а позапланові – це ті, що не передбачені планом перевірок, і можуть проводитися відповідно до Податкового кодексу України. Виїзні перевірки проводяться за місцем розташування платника податків чи знаходженням об'єкта права власності платника податків, а невиїзні – проводяться в приміщенні органу державного фінансового контролю.

Якщо звертатися до Законів України, зокрема «Про затвердження Порядку координації одночасного проведення планових перевірок (ревізій) контролюючими органами та органами державного фінансового контролю» від 23.10.2013 року, то документальні планові перевірки здійснюються контролюючими органами, а планові виїзні ревізії – органами державного фінансового контролю [9]. У випадках, коли ревізії призначаються під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом підакцизних товарів, то це буде позапланова. Вона ще може бути первинна, повторна та додаткова.

Відмінність її від планової ревізії полягає у: порядку призначення, змісті програми, колі взаємодіючих осіб, переліку методів перевірки, що використовувалися.

Фактичною підставою для проведення ревізії під час розслідування розглядуваних злочинів є наявність матеріалів і обґрунтованих відомостей про можливість виявлення слідів злочинної діяльності саме завдяки такому виду перевірки [1, с. 108]. Безпосередньою підставою для проведення ревізії є доручення (наказ, розпорядження) відповідної посадової особи Державної аудиторської служби України [6, с. 18].

Під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом підакцизних товарів, у разі висунення обґрунтованої версії про спосіб незаконного обігу будь-яких підакцизних товарів та наявності повних і достовірних даних про відображення слідів злочину у бухгалтерських документах слідчий має право призначити документальну ревізію для з'ясування та перевірки власних припущень вчинення злочину. Однак процес призначення ревізії не такий вже й простий. Так, визначившись із метою її проведення слід сформулювати чіткі завдання ревізора та сформулювати чіткий перелік питань, на які має відповісти ревізор. Від сукупності таких дій і залежить результативність проведеної документальної ревізії.

Мабуть сутність проведення ревізій та перевірок проглядається у практиці їх застосування. Так, у 2012 році за результатами ревізії та перевірок окремих питань фінансово-господарської діяльності (з 2010 по 2011 роки) Державного підприємства спиртової та лікеро-горілчаної промисловості «Укрспирт» (далі – ДП «Укрспирт»), Державного концерну спиртової та лікеро-горілчаної промисловості «Укрспирт» (далі – концерн «Укрспирт») і державних підприємств та об'єднань спиртової і лікеро-горілчаної промисловості, що входять до сфери його управління, фахівці Держфінінспекції України виявили порушень, що призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів, на суму майже 162 млн. грн. [10].

Коли ревізія проводиться за завданням правоохоронних органів, то опечатуються: каса, сейфи, місця збереження товарно-матеріальних цінностей, документів та цінних паперів

[1, с. 94]. Під час проведення ревізії рішення про вилучення оригіналів фінансово-господарських та бухгалтерських документів, арешт коштів на рахунках в установах банків, інших фінансово-кредитних установах можуть прийматися лише судом [4, с. 110].

Зазвичай, ревізію проводить, особа, яка володіє спеціальними знаннями у галузі економіки – ревізор-бухгалтер. Однак, при проведенні, наприклад, комплексної ревізії залучаються ревізори різних спеціальностей. Потреба у такій ревізії виникає тоді, коли накопичується значний обсяг інформації, що його ревізор-бухгалтер неспроможний досконально перевірити і необхідні ревізори інших спеціальностей [1, с. 94]. Зокрема, це можуть бути: товаровознавці, фахівець з питань економіки (економісти) й технології виробництва (технологи), організації праці, фахівець з бухгалтерського обліку й фінансів, електрики тощо.

Згідно п. 10 «Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами» до участі в ревізії за письмовим зверненням керівника органу державного фінансового контролю можуть залучатися спеціалісти міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, підприємств, установ та організацій [3].

Важливого значення тут набуває взаємодія слідчого з ревізорами. На початку ревізії слідчому доцільно обговорити з ревізором питання про об'єкти першочергового вивчення, послідовності окремих ревізійних дій, терміни їх проведення, виклик осіб для отримання пояснень, про сприяння ревізору в проведенні зустрічних перевірок в інших організаціях, забезпечення збереження документів [11, с. 207]

Необхідність у використанні спеціальних знань виникає завдяки специфіці економічної діяльності підприємств, установ, організацій. Наприклад, будь-яка юридична особа незалежно від форм власності може самостійно обирати форми ведення бухгалтерського обліку. Механізований облік вносить свої особливості у роботу працівників правоохоронних органів, які полягають у тому що: 1) до складу ревізорів, що проводять

комплексну ревізію, входять спеціалісти щодо механізованої обробки облікованих даних; 2) про проведенні перевірок слід мати пакет тестових програм для перевірки роботи засобів контролю інформації на електронно-обчислювальних машинах (далі – ЕОМ); 3) під час ревізійних перевірок рекомендується застосовувати спеціальні пошукові та еталонні програми; 4) під час роботи з документами механізованого обліку застосовуються такі прийоми, як формальна перевірки, взаємне співставлення реквізитів, метод взаємного контролю [12, с. 24].

Також, при здійсненні перевірки виробничого підприємства, наприклад, що здійснює виготовлення та збут підакцизних товарів, слід враховувати низку технологічних особливостей його виробництва і дотримання усіх вимог технологічного процесу. Такий контроль здійснюється на підставі проведення аналізу усіх етапів технологічного процесу із залученням відповідних спеціалістів. Тому, може бути проведено низку складних досліджень за органолептичними, фізико-хімічними, мікробіологічними та іншими показниками [6, с. 186].

Для виявлення під час ревізії у документах підробки або зловживання господарського характеру слід знати на що слід звертати увагу щоб розпізнати явні ознаки внесення змін у документ (підчистка, дописка, переклейка фотокартки тощо). Тому краще для цього запросити спеціаліста у галузі техніко-криміналістичного дослідження документів.

Результати ревізії викладаються висновку. Останній, відповідно до ч. 2 ст. 99 та 98 КПК України є документом-речовим доказом. Так, висновки ревізій та акти перевірок є документами, якщо вони є матеріальними об'єктами, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження [13, с. 97].

Висновок документальної ревізії по своїй суті полягає у відповіді на поставлені перед ревізором питання та містить іншу інформацію щодо злочинної діяльності, яка буде виявлена у процесі такої перевірки. До висновку можуть долучатися

різноманітні довідки, розрахунки, пояснення спеціаліста та інші документи, які більш повно висвітлюють картину ревізії. За результатами такої діяльності слідчий планує подальше розслідування щодо перевірки виявлених ревізором фактів порушень фінансово-господарської діяльності суб'єкта, що перевіряється шляхом проведення відповідних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів.

Висновки. Підсумовуючи розглянуте у підрозділі слід зазначити, що у розслідуванні розглядуваних злочинів ревізії та перевірки призначаються тоді, коли для встановлення певних фактів потрібні спеціальні бухгалтерські знання. Ревізія та перевірки є важливим способом здійснення контролю за фінансово-господарською діяльністю юридичних осіб, результати яких дають можливість правоохоронним органам притягнути до відповідальності винних осіб та повернути нанесені державі та громадянам збитки. Однак, на сьогодні слід налагодити механізм реалізації отриманих результатів ревізій та перевірок у процесі розслідування такої категорії злочинів. Слід урегулювати взаємодію органів фінансового контролю з правоохоронними органами, оскільки лише в узгоджених діях проглядається результат щодо розслідування та попередження злочинів, пов'язаних з незаконним обігом піддакцизних товарів.

Література:

1. Дондик Н. Я. Судова бухгалтерія : навч. посіб. / Н. Я. Дондик, Г. П. Дондик. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 208 с.
2. Статистичні звіти Державної аудиторської служби України за період з 2014-2017 роки: офіційний веб-сайт / [Електронний ресурс] / Режим доступу до звітів:
<http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/category/101873>
3. Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами: Кабінет Міністрів України; Постанова від 20.04.2006 № 550 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до Постанови:
<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-%D0%BF>
4. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Верховна Рада України; Закон

від 26.01.1993 № 2939-ХІІ (зі змінами та доповненнями від 23.12.2015 № 901-VІІІ // Відомості Верховної Ради України, 1993. – № 13. – Ст.110

5. Камлик М. І. Судова бухгалтерія : підручник / М. І. Камлик. – К.: Синтез, 2000. – 256 с.

6. Максимова В. Ф. Ревізія фінансової діяльності: навч. посіб. / В. Ф. Максимова, С. В. Самострол. – Одеса: ОНЕУ, ротапінт. – 2012. – 305 с.

7. Стельмах В. Ю. Ревизии и документальные проверки в стадии возбуждения уголовного дела: некоторые проблемы процессуальной регламентации / В. Ю. Стельмах // Деятельность правоохранительных органов в современных условиях: сб. материалов 20-й междунар. науч.-практ. конф. В 2 т. Т. 1. – Иркутск: ФГКОУ ВПО ВСИ МВД России, 2015. – С. 231-236.

8. Шарманська В. М. / Судова бухгалтерія : навч. посіб. / В. М. Шарманська, С. О. Шарманська, І. В. Головка. – К.: Центр учб. літератури, 2008. – 454 с.

9. Про затвердження Порядку координації одночасного проведення планових перевірок (ревізій) контролюючими органами та органами державного фінансового контролю : Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок від 23.10.2013 № 805 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до Постанови :

<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/805-2013-п/paran9#n9>

10. Держфінінспекція України виявила на підприємствах концерну «Укрспирт» втрат майже на 162 млн. грн. : Державна аудиторська служба України: офіційний веб-сайт/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті:

<http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/86729?&fsize=s>

11. Махов В. Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений: Монография / В. Н. Махов. – М.: Изд-во РУДН, 2000. – 296 с.

12. Романов В. В. Судебная бухгалтерия: краткий курс / В. В. Романов. К.: ЛА «Научная Книга», 2009. – 65 с.

13. Кримінальний процесуальний кодекс України : чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 1 квітня 2013 р. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2013. – 328 с.

Раца В. А.,
суддя Болградського районного суду
Одеської області

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ДЖЕРЕЛ СУДОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

У статті на підставі аналізу норм чинного законодавства України та існуючих у науці підходів до розуміння поняття «джерела інформації», сформульовано авторське поняття джерел судової інформації. Обґрунтовано його відмінність від поняття інформаційні ресурси суду та виокремлено специфічні ознаки. Запропоновано класифікацію джерел судової інформації, яка, на думку автора, відображає їх значимість у процесі організації ефективної діяльності суду.

Ключові слова: суд, судова інформація, джерела судової інформації, судова діяльність, організація судової діяльності, документи.

В статье на основании анализа норм действующего законодательства Украины, а также существующих в науке представлений о понятии «источники информации», сформулировано авторское понятие источников судебной информации. Обосновано его отличие от понятия информационных ресурсов и выделено специфические признаки. Предложено классификацию источников судебной информации, которая, по мнению автора, отображает их значение в процессе организации эффективной деятельности суда.

Ключевые слова: суд, судебная информация, источники судебной информации, судебная деятельность, организация судебной деятельности, документы.

In the article based on an analysis of the current legislation of Ukraine and the science of understanding of the concept of "sources", the author formulated the concept of judicial information

sources. Proved its difference from the concept of information resources of the court and singled out specific features. The classification of sources of judicial information, according to the author, reflecting their importance in the organization of effective operation of the court.

Keywords: court, court information, sources of judicial information, court activities, organization of judicial activities, documents.

Постановка проблеми. Ефективна організація судової діяльності передбачає задоволення інформаційних потреб її суб'єктів, що своєю чергою вимагає використання та навиків роботи з джерелами судової інформації. Загальноживана в юриспруденції фраза «головне знати, де шукати» досить влучно характеризує значимість джерел судової інформації як одного з ключових елементів судового пізнання та невід'ємної складової успішного судового адміністрування.

Аналіз дослідження даної проблеми. Певною мірою окреслене питання розглядали такі вчені, як І. І. Арістова, В. О. Єльцов, І. І. Котюк, О. В. Логінов, Є. І. Кокотова, С. Г. Мусатова, І. Туркіна, М. Й. Шумило та інші. Проте комплексно на загальнотеоретичному рівні джерела судової інформації не досліджувалися.

Метою цієї статті є спроба сформулювати поняття джерел судової інформації, визначити їх характерні ознаки та здійснити їх класифікацію.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи джерела судової інформації, першочергово необхідно визначитися зі змістом, яке ми вкладаємо в це поняття, оскільки у науковій літературі воно не має сталого змістовного навантаження, широко застосовуючись у різних сферах суспільної діяльності. Пов'язано це, зокрема, з таким.

Законодавчо визначення поняття «джерела інформації» існувало до травня 2011 року у статті 26 Закону України «Про інформацію», яка визначала, що джерелами інформації є передбачені або встановлені Законом носії інформації: документи та інші носії інформації, які являють собою

матеріальні об'єкти, що зберігають інформацію, а також повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи. Таким чином, законодавчо джерело інформації певний час визначалося через категорію «носії інформації», яка постає як матеріальний об'єкт, призначений для зберігання даних [1, с. 70]. Іншими словами, джерело інформації – це певний об'єкт, що ідентифікує її походження. При цьому наголос, як бачимо, робився на документах. Однак із набранням чинності Закону України від 13 січня 2011 року «Про внесення змін до Закону України «Про інформацію» Закон України «Про інформацію» було викладено в новій редакції, яка й наразі не містить жодного визначення поняття «джерела інформації», однак при цьому текстуально використовує його при регулюванні охорони права на інформацію (стаття 7), визначенні основних джерел інформації довідково-енциклопедичного характеру (стаття 12), визначенні джерел правової інформації (стаття 17), регламентації гарантій діяльності ЗМІ та журналістів (стаття 25) [2].

Оскільки суду, інформаційний простір якого є складно структурованим і передбачає обіг різноманітної за змістом інформації, із наведеного вище притаманна наявність і довідково-енциклопедичної, і правової інформації, ми не можемо залишити поза увагою нормативне визначення їх джерел.

Так, відповідно до статті 12 Закону України «Про інформацію» основними джерелами інформації довідково-енциклопедичного характеру є: енциклопедії, словники, довідники, рекламні повідомлення та оголошення, путівники, картографічні матеріали, електронні бази та банки даних, архіви різноманітних довідкових інформаційних служб, мереж та систем, а також довідки, що видаються уповноваженими на те органами державної влади та органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, організаціями, їх працівниками та автоматизованими інформаційно-телекомунікаційними системами. У свою чергу стаття 17 зазначеного закону передбачає, що джерелами правової інформації є Конституція України, інші законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні договори та

угоди, норми і принципи міжнародного права, а також нормативні правові акти, повідомлення ЗМІ, публічні виступи, інші джерела інформації з правових питань [2].

Таким чином, має місце різнопланове трактування джерел різної інформації: від простого їх уявлення як окремих документів (словники, довідники, довідки, закони) до їх масивів (архіви, бази та банки даних), та таких ємких і певною мірою абстрактних категорій як норми та принципи права.

Водночас наведені складники, та, перш за все, поняття «документ» використовуються у визначенні іншого часто вживаного у будь-якій сфері інформаційної діяльності поняття – «інформаційні ресурси», зміст якого також дискутується, що зумовлює необхідність його дослідити та з'ясувати чи є воно ідентичним поняттю «джерело інформації», чи це різні за своїм змістовним навантаженням категорії.

На законодавчому рівні поняття «інформаційні ресурси» вживається щодо науково-технічної інформації у Законі України «Про науково-технічну інформацію» та означає систематизоване зібрання науково-технічної літератури і документації (книги, брошури, періодичні видання, патентна документація, нормативно-технічна документація, промислові каталоги, конструкторська документація, звітна науково-технічна документація з науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, депоновані рукописи, переклади науково-технічної літератури і документації), зафіксовані на паперових чи інших носіях [3].

Енциклопедичний словник з державного управління визначає інформаційні ресурси як: 1) сукупність документів в інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних тощо); 2) сукупність інформації та даних в інформаційних системах – бібліотеках, архівах, банках даних тощо; 3) окрема документована інформація та сукупність документованої інформації у складі інформаційних систем (базах і банках даних, бібліотеках, архівах тощо); 4) організована за єдиною технологією сукупність інформаційних продуктів, зокрема бази даних. Інформаційні ресурси як впорядкована та концентрована форма накопичення та зберігання інформації, повинні

будуватись на основі загальних правил, узгодженої структури та визначених стандартів або форматів даних [4, с. 298].

У посібниках, присвячених методології наукових досліджень, інформаційні ресурси постають як сукупність інформаційних матеріалів – документів і масивів інформації у формі публікацій, наукових звітів, електронних записів, баз даних і тому подібне, а також різноманітні пошукові системи, що забезпечують доступ до них. Структурною одиницею інформаційного ресурсу є науковий документ, тобто матеріальний об'єкт, який містить науково-технічну інформацію і призначений для її збереження і використання [5, с. 72–73].

На думку ж К. К. Коліна, «інформаційний ресурс» означає, насамперед, масиви документів із зафіксованою на них інформацією, документи чи бази даних, що містять певну інформацію, а сама інформація – зміст цих документів або баз даних. Інформаційні ресурси є тією частиною наявних у суспільстві знань, що відчужена від свої творців і матеріалізована у вигляді документів, комп'ютерних баз даних і знань, алгоритмів і програм автоматизованих пристроїв, тобто знань, що представлені в проектній формі, підготовлені для доцільного соціального використання [6].

Однак системно поняття інформаційних ресурсів проаналізував А. П. Дубров, який зазначив, що наразі можна виділити три підходи до його визначення: економічний, технократичний і цивілізаційний. Відповідно до економічного підходу, інформаційні ресурси – це знання, данні, відомості, які отримуються та накопичуються в процесі розвитку науки і практично діяльності людей. Ці знання необхідні для використання в процесі виробництва та управління, і їх використання сприяє збільшенню об'ємів виробництва і підвищенню його ефективності. Проте, пише автор, у зв'язку з глобальними процесами інформатизації суспільства розглядати інформаційні ресурси лише з позиції виробництва не коректно. За технократичного підходу інформаційні ресурси постають як сукупність елементів, які взаємодіють в процесі отримання, обробки, зберігання та передачі суспільно значимої інформації. Це визначення не розкриває ролі інформаційних ресурсів у суспільних відносинах, хоча вірно відображає процес розвитку і

руху інформації. Цивілізаційний підхід більш повно відображає суть інформаційних ресурсів, розуміючи під ними сукупність виробничо-технічних і науково-гуманітарних знань, які втілюють виробничо-технічний і соціальний досвід людства, необхідний для виживання та розвитку в умовах суперечливого, але взаємопов'язаного світу. Відмінна риса цього підходу полягає у тому, що його прихильники намагаються осмислити глобальні особливості та призначення інформаційних ресурсів у розвитку людства. Ґрунтуючись на цьому визначенні, А. П. Дубров відмічає, що для розвитку суспільства необхідним є ряд умов, а саме: збалансованість наукових технічних і гуманітарних знань, накопичення та узагальнення досвіду та знань, забезпечення інформаційного обміну [7].

Із наведених положень вбачається певна тотожність у тлумаченнях «джерел інформації» та «інформаційних ресурсів», за деяким виключенням, яке полягає у тому, що остання дефініція завжди визначається за допомогою терміну «сукупність» або його синоніму «масив». Таке, на перший погляд, ототожнення пов'язано, на нашу думку, з етимологією слів «джерело» та «ресурси». Згідно з академічним тлумачним словником української мови «джерело» у переносному значенні означає те, що дає початок чому-небудь, звідки постає, черпається щось; основа чого-небудь; вихідне начало [8, с. 262]. Ресурси, у свою чергу, визначаються як запаси чого-небудь, які можна використати в разі потреби // джерело доходів [9, с. 515]. У тлумачному словнику С. І. Ожегова «ресурс» також визначається як запас, джерело чого-небудь [10].

Проте системний аналіз вищевикладених поглядів і підходів дає можливість стверджувати, що джерела інформації та інформаційні ресурси все ж таки різні за змістом та порядком категорії. Джерела інформації, в нашому розумінні, – це матеріалізовані певним способом (друкованим, електронним, рукописним та іншими) інформаційні повідомлення, які дають можливість ідентифікувати походження інформації, зберігаючи її зміст. Простіше кажучи, це те, звідки ми можемо отримати необхідну інформацію. А інформаційні ресурси вбачаються нам сукупністю накопичених і систематизованих знань, які

характеризуються споживчою корисністю та потрібні будь-якій соціальній системі для забезпечення її ефективного функціонування. Іншими словами, це інформаційний потенціал системи, який, серед іншого, включає й джерела інформації.

Виходячи з предмету нашого дослідження, означене нами уявлення дає можливість сформулювати поняття джерел судової інформації як матеріалізованих певним способом (друкованим, електронним, рукописним та іншими) інформаційних повідомлень, які зберігають у собі інформацію, необхідну для ефективної організації та діяльності суду, та дають можливість належним чином ідентифікувати її.

Своєю чергою інформаційні ресурси суду передбачають наявність збалансованої сукупності джерел судової інформації, накопичених у суді знань і досвіду, втіленням яких виступає єдиний масив судової практики, та засобів, які забезпечують процеси інформаційного обміну (як зовнішнього, так і внутрішнього) в суді.

Раціональне використання джерел судової інформації зумовлює необхідність їх класифікації, оскільки підготовка та прийняття процесуальних і управлінських рішень в суді потребує системного застосування різноманітних інформаційних джерел. Крім того, цільова функція частини цих джерел судової інформації може не відповідати напряму діяльності, в якому приймається відповідне процесуальне чи управлінське рішення в суді. Так, сторона судового спору в процесі доказової діяльності надає суду ті докази, які на її думку доводять обставини справи, на які вона посилається в обґрунтування своїх вимог чи заперечень, маючи на меті виграти справу. Проте суддя, який здійснюватиме аналіз цих доказів, у тому числі з точки зору їх належності та допустимості, «черпатиме» з них зовсім іншу інформацію, виходячи з вимог законності та обґрунтованості судового рішення.

Однак перш ніж спробувати класифікувати джерела судової інформації, варто визначити їх головні ознаки, що відрізняють їх від інших. Такими, на нашу думку, є:

– прямо чи опосередковано вони призначені для реалізації функції правосуддя;

- режим доступу до них визначається законодавством, судом і сторонами судового процесу;
- їм притаманна безальтернативність, адже дефіцит інформації можна подолати лише шляхом його ліквідації у спосіб, передбачений законодавством, зокрема процесуальним;
- суд несе відповідальність за адекватність використання джерел судової інформації та їх створення;
- вони не існують без матеріального носія (людини, документу та інших), а тому можуть передаватися у просторі за допомогою різних каналів зв'язку;
- вони не наділені самостійним характером, адже лише у сукупності з іншими складовими – досвідом, кваліфікацією, знаннями, працею працівників суду, технічними, економічними можливостями тощо, вони стають передумовою організації ефективної діяльності суду.

За найзагальнішого підходу джерела судової інформації можна поділити на дві великі групи: I) документи; II) люди.

I. Документи в організації судової діяльності мають особливе значення, що зумовлено специфікою процесуальної діяльності суду та його функціонуванням як органу державної влади. Маючи на меті в перспективі ретельно дослідити документи як джерело судової інформації в межах окремої наукової публікації, наразі обмежимося лише викладенням власної позиції щодо класифікації та їх короткою характеристикою.

Так, в контексті сформульованої нами мети, документи доцільно розглядати як:

1) докази. Власне, термін «документ» у перекладі з латини означає «доказ», «взірець», «приклад» і походить від латинського кореня «docere», який означає «подаю», «показую», «доводжу», «передаю (знання)».

Професор М. Є. Шумило, аналізуючи ідеологію нормативної моделі поняття «докази» у КПК України, стверджує про відбиттєво-інформаційну концепцію її основи, критикуючи її [11]. Попри всю обґрунтованість його критики, для нас цінність становить те, що так чи інакше інформаційний елемент у понятті доказів визнається всіма вченими. Навіть ті

науковці, які сумнівалися в інформаційній природі походження доказів, констатували, що «субстанцію судового доказу дійсно утворює інформація» [12, с. 83]. Тобто у спрощеному вигляді докази постають як джерело інформації, необхідної для правильного вирішення справи незалежно від виду судочинства, а отже забезпечують можливість функціонування суду відповідно до його мети – захисту прав, свобод і законних інтересів осіб.

Таким чином, не маючи на меті вступати у полеміку щодо визначення «доказів» та їх джерел, які є предметом окремих наукових розвідок процесуальної науки, зауважимо, що джерела доказів в контексті нашого дослідження можна охарактеризувати як різновид джерел інформації, необхідної для ефективної організації та діяльності суду, що відображає процесуальну сферу його функціонування.;

2) нормативно-правові документи, як такі, що містять інформацію, яка є першоосновою організації суду та його функціонування як у процесуальній, так і в управлінській сфері.

Нормативно-правові акти як джерела інформації, необхідної для ефективної організації та діяльності судів, також можуть бути диференційовані на: (а) ті, які визначають засади організації та функціонування судової системи в державі (Конституція України, міжнародно-правові акти в цій сфері, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» та інші, у тому числі ті, що регламентують питання правового статусу суддів); (б) ті, які забезпечують функціонування суду відповідно до його мети: – у процесуальній сфері (процесуальні кодекси, Закон України «Про судовий збір», постанови пленуму Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів тощо); – у сфері адміністрування (Закон України «Про державну службу», трудове законодавство, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, нормативні акти ДСА України тощо); (в) ті, які встановлюють правила функціонування судової системи у суспільному просторі, що характеризується сьогодні розвитком ідеї інформаційного суспільства (закони України «Про інформацію», «Про звернення громадян», «Про доступ до публічної інформації», «Про захист персональних даних» та інші);

3) судові документи, які охоплюють процесуальні акти та документи, що супроводжують процес судового адміністрування.

Процесуальні акти-документи є обов'язковим документальним оформленням процесуальних дій суб'єктів процесуальної діяльності, передбачених процесуальним законодавством [13, с. 18]. Розвиток теорії процесуального права зумовив ототожнення таких вживаних в науці термінів як процесуальні документи та судові рішення (у широкому сенсі). Для нашого дослідження важливим є те, що завдяки сучасним технологіям судові рішення стають джерелом інформації, яка: – дає можливість широкому загалу формувати власне уявлення про функціонування судової системи; – робить суд інформаційно відкритим, розвиваючи його характеристики транспарентності та легітимності; – дає можливість спрогнозувати тенденції розвитку суспільних відносин; – сприяє єдності судової практики; – сигналізує про проблеми правотворення та правозастосування; – спонукає до розвитку вітчизняну науку.

У свою чергу процес судового адміністрування, як цілеспрямована практична діяльність осіб, які займають адміністративні посади в певному суді, постає як технологічний процес підготовки, прийняття і виконання управлінських рішень, направлених на забезпечення належного функціонування суду з метою забезпечення ефективного здійснення правосуддя [14]. Розпорядчі документи у суді є джерелом інформації про питання внутрішньої організації діяльності суду, аналіз якої є необхідною умовою визначення ефективності його функціонування та адекватних механізмів його удосконалення.

II. Людина, як джерело інформації, необхідної для належної організації та діяльності суду, постає:

1) як елемент суспільства, в якому функціонує судова система, в сукупності формуючи суспільну думку про неї як загалом, так і щодо окремих питань судової діяльності. Коли йдеться про такі істини як суспільна довіра до суду, легітимність його функціонування в суспільстві, слід пам'ятати,

що за абстрактним поняттям «суспільство» стоїть конкретна людина, індивід з власними уявленнями про суд, потребами у доступному судовому захисті, власними поглядами на проблеми судової влади в державі, які формуються під впливом різного роду факторів;

2) як носій знань і досвіду використання цих знань у судовій практиці та практиці адміністрування, що є ключовими елементами ефективного здійснення правосуддя. Судді та працівники апарату як суб'єкти судової діяльності є джерелом необхідних для кожної сфери знань, які у загальному розумінні цього поняття постають як результат пізнання, сукупність відомостей у якій-небудь галузі. Людина як суб'єкт судової діяльності, що несе в собі знання та досвід, є цінним і необхідним джерелом інформації для належної організації та роботи суду;

3) як «джерело» пояснень і показань, а отже потенційно – доказів. У такому разі йдеться про спеціальний процесуальний статус особи як суб'єкта відповідних процесуальних правовідносин (сторони спору, третьої особи, представника, свідка, підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, експерта). Звичайно такий підхід є узагальненим, оскільки кожен із видів судочинства передбачає свої особливості у правовому регулюванні інституту доказів і доказування (відсутність свідків у господарському судочинстві; визнання доказами пояснення сторін, допитаних як свідків, у цивільному судочинстві; показання з чужих слів як докази у кримінальному провадженні тощо), та скеровує нас до теорії процесуального права. Втім, як і у випадку з документами – джерелами доказів, цей різновид джерел судової інформації становить предмет окремих наукових досліджень з різних галузей процесуального права, детальний аналіз якого виводить його за межі нашого дослідження. Ми обмежимося констатацією того, що цей аспект характеризує людину як джерело процесуально значимої інформації, необхідної для встановлення істини у справі та належного здійснення правосуддя.

Висновки. У підсумку необхідно зауважити, що запропонований нами підхід до розуміння поняття джерел судової інформації та їх класифікації, можна охарактеризувати

як організаційний, оскільки він відображає значення джерел судової інформації в процесі організації ефективної діяльності суду.

Література:

1. Кулицький С. П. Основи організації інформаційної діяльності у сфері управління: навч. посіб. / С. П. Кулицький. – К.: МАУП, 2002. – 224 с.

2. Закон України від 02 жовтня 2010 року «Про інформацію» // Голос України. – 13 листопада 1992 р.

3. Закон України від 25 червня 1993 року «Про науково-технічну інформацію» // Голос України. – 23 липня 1993 р.

4. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К.: НАДУ, 2010. – 820 с.

5. Гетманцева Н. Д. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. для магістер. програм «Менеджмент корпорацій (АТ)» та «Менеджмент малого бізнесу» / Н. Д. Гетманцева; М-во освіти і науки України, Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – К.: КНЕУ, 2009. – 517 с.

6. Колин К. К. Социальная информатика: учеб. пособ. / К. К. Колин. – М.: Мир; Академ. проект, 2003. – 432 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.studfiles.ru/preview/4170839/page:7/>

7. Дубров А. П. Теория информационного общества и информационного обеспечения / А. П. Дубров // Вестник СГТУ. – 2013. – № 1. – С. 201 – 208.

8. Словник української мови: в 11 томах / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – Том 2, 1971. – 550 с.

9. Словник української мови: в 11 томах / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – Том 8, 1977. – 927 с.

10. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ozhegov-online.ru/slovar-ozhegova/resurs/29724/>

11. Шумило М. Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі / М. Є. Шумило // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 2. – С. 40 – 48.

12. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования / И. М. Лузгин. – М.: Юрид. Лит., 1973. – 216 с.

13. Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 1352 с.

14. Дудченко О. Ю. Адміністрування в судовій системі: поняття та перспективи реформування / О. Ю. Дудченко // Юрист України. – 2013. – № 2. – С. 138 – 143.

УДК 343.98

Савченко В. А.,

канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри кримінальної юстиції
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»

Королишин І. М.,

старший викладач кафедри
кримінального процесу та криміналістики
Івано-Франківського юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ПРО МОЖЛИВІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ГРАФОЛОГІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті за результатами аналізу публікацій вітчизняних та зарубіжних науковців зроблено спробу дослідити процес формування теорії графології в історичному ракурсі, розглянуто «технологію» графологічного дослідження та проаналізовано можливість використання графології у кримінальному судочинстві.

Ключові слова: властивість почерку, графологія, експертиза, письмові знаки, тести.

В статье по результатам анализа публикаций отечественных и зарубежных ученых сделано попытку исследовать процесс формирования теории графологии в историческом аспекте, рассмотрено «технологию» графологического исследования и проанализирована возможность использования графологии в уголовном судопроизводстве.

Ключевые слова: свойства почерка, графология, экспертиза, письменные знаки, тесты.

In the article on results the analysis of publications of home and foreign scientists an attempt to investigate the process of forming of theory of graphology in the historical foreshortening is done, «technology» of graphology research is considered and possibility of the use of graphology is analysed in the criminal rule-making.

It is set that in the process of opening and investigation of crimes often enough arises up requirement in finding out of psychological features of the suspected person, victim, witness and other. Such data help to estimate reasons of crime, ability of person correctly to perceive circumstances that matter in criminal realization, character and value of actions, get additional information that would give an opportunity to define tactics of realization of different inquisitional (of criminal investigation) actions.

Marked, that after present records (handwriting) it is possible to get data about character of man that executed them. To the list of these data enter: size descriptions of handwriting (a height, width, extent of motions, is at implementation of writing signs); a form of motions is at implementation of writing signs; onslaught, with that the rear the executed signs, and rate of letter; inclination of signs; direction of line of letter (placing of line); a size of intervals is between signs, words and lines in text; the use is for writing of text of folios of paper (of standards of handwriting); analysis of implementation of separate writing signs; a degree of tie up is at writing of words.

Such data help to estimate reasons of crime, ability of person correctly to perceive circumstances that matter in criminal realization, character and value of actions, get additional information

that would give an opportunity to define tactics of realization of different inquisitional (of criminal investigation) actions.

Keywords: property of handwriting, graphology, examination, writing signs, tests for translation.

Постановка проблеми. Пізнання істинної сутності людей, які нас оточують, представляє собою одну із найбільш головних людських потреб. Якщо фізіогноміка допомагає вивчити людину за ознаками її зовнішності, то побачити взаємозв'язок між почерком та характером людини допомагає достатньо молода за історичними мірками наука – графологія.

У процесі розкриття і розслідування злочинів досить часто виникає потреба у з'ясуванні психологічних та загальнофізичних особливостей особи, яка вчинила злочин, потерпілого, свідка та інших. Такі дані допомагають оцінити мотиви злочину, здатність особи правильно сприймати обставини, що мають значення у кримінальному провадженні, характер і значення дій, отримати додаткову інформацію, яка давала би змогу визначити тактику проведення різних слідчих (розшукових) дій. Однак графологія до сьогодні не має єдиної теоретичної бази і єдиної методики дослідження, що вимагає більш пильної уваги до неї з боку науковців та практичних працівників правоохоронних органів.

Аналіз дослідження даної проблеми. Твердження про залежність почерку від характеру людини на сьогоднішній день залишається дискусійним у колах вчених-криміналістів, психологів у країнах колишнього СРСР, однак викликає чималу зацікавленість у країнах Західної Європи, Сходу та Америки.

Значний внесок у становлення графології як науки зробили західні вчені Д. Ентоні, І. Гольдберг, Ф. Клейн, І. Маркус, К. Роман, У. Сонеманн. Заслужують уваги присвячені цим питанням і праці вітчизняних науковців та вчених близького зарубіжжя В.М. Барабашіної, Т.В. Варфоломеєвої, О.Л. Ісаєвої, В.Й. Кравченка, В.К. Лисиченка, Ю.Н. Погибка, Л.В. Сидельникової, Т.Х. Хускivadзе та інших. Однак загалом у вітчизняній науці питання графології залишаються малодослідженими.

Метою статті буде дослідження можливості використання графології у кримінальному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Родоначальником графології вважають аббата Жан-Іпполіта Мішона, який у своїй книзі «Система графології» (1872 р.) вперше використав термін «графологія» та систематизував дані у цій галузі знань. Завдяки Мішону було створено декілька графологічних товариств і виникла ціла школа, а згодом почали виходити друком статті в журналах, присвячені графології. Продовжувачем його справи у Франції став Андріан Варінард (кінець ХІХ ст.), відомою на Заході графологія стала і завдяки знаному італійському психіатру і криміналісту Ч. Ломброзо.

Однак відомим фактом є те, що таємницями почерку цікавилися у свій час ще Нерон та Конфуцій. Конфуцій, наприклад, відзначав, що почерк може достовірно вказати, чи походить він від добродушної людини чи вульгарної [1, с. 3]. Одну з перших графологічних експертиз провів Светоній, який описав особливості почерку свого сучасника – імператора Августа.

Піком зацікавленості графологією вважаються 20-ті роки минулого століття, а в наш час вона набула широкого визнання у всьому світі. У багатьох країнах аналіз почерку є одним із основних засобів психодіагностики особистості. Графологічне тестування уже давно використовується у країнах Європи, Ізраїлі та США. У Франції, Великобританії, Ізраїлі при прийнятті на роботу обов'язково проводиться графологічна експертиза біографії потенційних кандидатів. У США використовується графологічна експертиза анкет претендента за 238 ознаками [1, с. 14]. Графологічну експертизу використовують також в поліції, армії, спецслужбах. В Ізраїлі, наприклад, в обов'язковому порядку графологічній експертизі «піддаються» всі держслужбовці. Широке застосування знайшла графологія і в космічній медицині. Цікаві наукові експерименти проводяться стосовно виявлення специфічних захворювань і розладів здоров'я, які можна виявити за результатами вивчення почерку. Такі тести проводяться професійними графологами у співпраці з лікарями та психіатрами.

У нашій країні графологія багатьма вченими вважається антинауковою теорією, яка суперечить принципам кримінального судочинства. Стверджується, що використання нетрадиційних знань не має наукового підґрунтя, суперечить позитивному розвитку криміналістики, відволікає увагу від дійсних проблем сьогодення [2, с. 192]. Зокрема, В.О. Коновалова відстоює думку, що рекомендації щодо відібрання графологічних проб не мають в своїй основі яких-небудь новацій щодо дослідження почерку, які дозволили б давати оцінку рис характеру конкретної людини, а базуються на графологічних здогадках, які довільно характеризують ознаки почерку. Їх використання дезорієнтує практику на антинаукові методи діагностики [3, с. 38].

Гора І.В. та Колесник В.А. відзначають багату історію графології і значний емпіричний матеріал, однак водночас вказують на те, що графологія до сьогодні не має єдиної теоретичної бази і єдиної методики дослідження; в Україні, Росії, інших країнах СНД ця проблема фактично не розроблена, зокрема з причини відкидання графології як науки, що здатна розробити об'єктивні методи [4, с. 146, 171].

Радянські вчені С. Познишев та М. Терзієв, проаналізувавши розвиток графології, також дійшли висновку, що графологія немає наукового підґрунтя, однак відзначили, що окремі дослідження графологів сприяли детальному вивченню різних (здебільшого загальних) ознак письма [5, с. 207].

Однією із причин такого відношення до графології, на наш погляд, залишаються «пов'язані» з комуністичною ідеологією стереотипи, за якими деякі недостатньо вивчені теорії (науки) вважаються антинауками (антинауковими теоріями), і тому на них накладено на всіх рівнях «табу» стосовно проведення досліджень.

Один із основоположників графології Мішон вважав, що наявність однієї графологічної ознаки означає певну рису характеру людини, а її відсутність – протилежну рису. На даний час ця теза вважається вірною тільки частково. Учень Мішона Жюль Крельс-Жамен кожному елементу почерку надавав діапазон можливих значень. Він стверджував, що цінність однієї взятої ознаки почерку, без залежності від іншої, не може

характеризувати автора почерку. Сучасна графологія базується саме на цій теорії.

На початку XIX ст. до терміну «графологія» добавився префікс «психо», який вказував на зв'язок почерку із характером людини. Відомий психографолог Й. Моргенштерн висловив думку, що в почерку людини, як і в дзеркалі, відображаються психологічні та фізичні особливості людини, вид її діяльності, вік, ріст, і навіть колір волосся [1, с. 4]. Він дослідив біля 70 тис. зразків почерку (відомих політиків, знаменитих полководців, учених, убивць, маніяків, психічно хворих). До нього за допомогою зверталися криміналісти, історики, психологи, співробітники поліції. Ця полягала у наданні висновків за результатами аналізу почерку осіб якими вони цікавилися. У радянські часи про монографії Моргенштерна не здогадувалися навіть спеціалісти. А перші екземпляри у перекладі мали гриф «Для службового користування». У 1925 році всі радянські графологи були взяті на облік і тому призупинили свою легальну діяльність або стали працювати у секретних відділах спецслужб. Графологи-чекісти встановлювали по бюлетенях голосування, хто із депутатів XIII з'їзду РКП (б) та ХУП з'їзду ВКП(б) голосував проти Й.В. Сталіна.

Графологія для спецслужб вже давно не новинка. Її давно активно використовують при проведенні оперативно-розшукових заходів у багатьох країнах. Одним із класичних прикладів є графологічний аналіз почерку С. Хусейна, який проводився за дорученням спецслужб Ізраїлю тамтешніми спеціалістами. За допомогою основоположника ізраїльської графології Аріє Нафталі була встановлена особа нацистського військового злочинця Адольфа Айхмана. Таким же чином було встановлено і ліквідовано палестинського терориста Халіль аль Вазіра.

Так що це за наука – графологія? У свій час відомий французький вчений-антрополог Д. Тарт сказав: «Для чого мені фотографія людини, для мене більш важливим є клаптик списаного паперу, так як у ньому відображаються злочинність, радість, смуток, злоба, настрої душі і тому подібне» [6, с. 3].

Перш за все графологія вивчає зв'язок почерку із характером. Сьогодні у будь-якому словнику можна знайти значення слова «графологія», яке визначається як «теорія про можливість, на підставі вивчення почерку, отримати інформацію про характер людини», «вчення про почерк, його дослідження з точки зору встановлення за відображеними в ньому властивостями (ознаками) психологічного стану особи, яка його виконала» [1, с. 9].

Завдяки графологічному аналізу почерку можна визначити розумові здібності, силу волі, самооцінку, емоційність людини. Аналіз почерку дозволяє провести фактично повну психодіагностику особистості, включаючи і ту інформацію, яку особа скриває або навіть не усвідомлює, а також оцінити фізичний та психічний стан людини, визначити, чи вона чесна, надійна, чи навпаки при певних життєвих обставинах може зрадити. Моральні цінності, стиль життя, звички, манери поведінки та багато іншого – про все це можна взяти з допомогою графології, адже почерки людей є такими ж індивідуальними, як і відбитки пальців рук. Звичайно, почерк змінюється на протязі життя людини разом із змінами характеру. Але, не зважаючи на ці зміни, у ньому залишаються загальні закономірності, завдяки яким, володіючи навіть азами графології, можна зробити висновок про характер тієї чи іншої людини, так як почерк характеризується цілим набором (комплексом) ознак, які дозволяють виділити її серед інших. Адже манера виконання знаків у кожної людини індивідуальна і не повторюється, основні ознаки почерку залишаються незмінними, незважаючи на внутрішні чи зовнішні зміни у характері людини.

На відміну від криміналістів, які за почерком ідентифікують виконавця записів чи підписів, у нашому випадку за наявними записами (почерком), у випадку, коли є особа і навіть коли її немає, можна отримати дані про характер людини, яка виконала ці записи (її почерк). До переліку цих даних входять:

– розмірні характеристики почерку (висота, ширина, протяжність рухів при виконанні письмових знаків);

- форма рухів при виконанні письмових знаків;
- натиск, з яким виконані знаки, та темп письма;
- нахил знаків;
- напрям лінії письма (розміщення рядка);
- величина інтервалів між знаками, словами та рядками у тексті;
- використання для написання тексту нелінованих аркушів паперу (при відібранні зразків почерку);
- аналіз виконання окремих письмових знаків;
- ступінь зв'язаності при написанні слів.

Детальне вивчення почерку за вищезазначеними напрямками експертом-графологом дозволяє йому представити (надати) психологічну характеристику особи, почерк якої досліджувався.

Результати сучасних досліджень підтверджують наявний взаємозв'язок почерку з деякими психічними особливостями людини. Наприклад, відомі фахівці в галузі почеркознавства Ю.Н. Погибко, Л.В. Сидельникова, Т.Х. Хускivadзе висунули гіпотезу про наявність кореляції між ознаками почерку особи і якостями її темпераменту. Проведені ними дослідження свідчать про можливість визначити в деяких випадках темперамент особи, яка виконала рукописний текст [4, с. 152].

Питання, яке цікавить сучасних науковців – чи можна використовувати графологію у кримінальному судочинстві? Все, що стосується осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні в якості підозрюваних, потерпілих, свідків, для органів досудового розслідування та суду відіграє неабияке значення. Слідчий зацікавлений у будь-якій інформації, що стосується такої категорії осіб, а особливо, коли такої інформації обмаль (особа не йде на «контакт» зі слідчим, особа невідома, але є речовий доказ – письмова записка і т. п.). Особливо корисною буде така інформація при розслідуванні резонансних і тяжких злочинів, і тому відповідь на питання щодо можливості використання графології у кримінальному провадженні має бути ствердною [7, с. 6].

Звичайно, говорити про широке впровадження і використання графології у процес розкриття і розслідування

злочинів ще завчасно. Але знаючи про можливості цієї «науки», не слід забувати, що інколи і вона може стати у пригоді. Адже є приклади, коли злочинці, свідомо чи не свідомо, залишають на місці пригоди «документи» з рукописним текстом, співробітники правоохоронних органів знаходять «передсмертні» записки, переписку осіб, які викликають інтерес, документи, де автор не встановлений. На наш погляд, у таких випадках було б доцільним використовувати можливості графології.

Висновки. У процесі розкриття і розслідування злочинів досить часто виникає потреба у з'ясуванні психологічних та загальнофізичних особливостей особи, яка вчинила злочин, потерпілого, свідка та інших. Такі дані допомагають оцінити мотиви злочину, здатність особи правильно сприймати обставини, що мають значення у кримінальному провадженні, характер і значення дій, отримати додаткову інформацію, яка давала би змогу визначити тактику проведення різних слідчих (розшукових) дій. Загалом під час розкриття і розслідування злочинів виникає необхідність в отриманні інформації про особу з різних джерел. Таким джерелом інформації може бути і почерк, який виступає одним із найбільш повних джерел інформації про риси характеру тієї чи іншої особистості.

Література:

1. Соломевич В. И. Почерк и характер / В. И. Соломевич, В. И. Уласевич. – Минск : Харвест, 2009. – 640 с.
2. Варцаба В. М. Розслідування злочинів організованих злочинних груп: проблеми тактики та психології : наук.-практ. посібник / В. М. Варцаба. – Ужгород : Карпати, 2005. – 248 с.
3. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология / В. Е. Коновалова. – Харьков : Консум, 1999. – 157 с.
4. Гора І. В. Криміналістика. Криміналістична техніка : навч. посібник / І. В. Гора, В. А. Колесник. – К. : Алерта, 2005. – 320 с.
5. Біленчук П. Д. Аудіовізуальна психофізіологічна діагностика людини: історія, теорія, практика : монографія / [Біленчук П. Д., Мотлях О. І., Рибальченко О. М. та ін.] ; за ред. П. Д. Біленчука. – К., 2013. – 419 с.

6. Кравченко В. И. Графология: характер по почерку : учеб.-метод. пособие / В. И. Кравченко. – СПб : ГУ аэрокосм. приборостр., 2006. – 92 с.

7. Исаева Е. Л. Практическая графология. Как узнать характер по почерку / Е. Л. Исаева. – М. : Ринал Классик, 2010. – 256 с.

УДК 343.13

Садова Т.В.,

канд. юрид. наук,

доцент кафедри кримінального

процесу та криміналістики

Івано-Франківського юридичного

інституту Національного університету

«Одеська юридична академія»

ДЖЕРЕЛА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА АНГЛІЇ І УЕЛЬСУ

Стаття присвячена вивченню системи джерел кримінального процесуального права Англії та Уельсу. Встановлено, що в ієрархії джерел кримінального процесуального права Англії і Уельсу перше місце відводиться судовому прецеденту. Великобританія, будучи членом Європейського Союзу, застосовує його законодавство як джерело права, зокрема в Англії і Уельсі, де рішення Європейського суду є обов'язковими для всіх судів. Кримінальне процесуальне законодавство Англії і Уельсу не є кодифікованим, що ускладнює опрацювання і використання кримінально-процесуальних норм.

Ключові слова: міжнародні стандарти, гармонізація, джерело права, прецедентне право, право Європейського союзу, кримінальне процесуальне право Англії і Уельсу.

Стаття посвящена изучению системы источников уголовного процессуального права Англии и Уэльса. Установлено, что в иерархии источников уголовного процессуального права Англии и Уэльса первое место отводится

судебному прецеденту. Великобритания, будучи членом Европейского Союза, применяет его законодательство как источник права, в частности в Англии и Уэльсе, где решения Европейского суда являются обязательными для всех судов. Уголовное процессуальное законодательство Англии и Уэльса не является кодифицированным, что затрудняет изучение и использование уголовно-процессуальных норм.

Ключевые слова: международные стандарты, гармонизация, источник права, прецедентное право, право Европейского союза, уголовное процессуальное право Англии и Уэльса.

The article is aimed at studying the system of sources of criminal procedural law in England and Wales. It is established that in the hierarchy of sources of the criminal procedural law of England and Wales the first place is assigned to the judicial precedent. The United Kingdom, as a member of the European Union, applies the legislation of the European Union as a source of law, in particular in England and Wales, where the judgment of the European Court is binding on all courts. The criminal procedural law of England and Wales is not codified, which complicates the processing and use of criminal procedural rules.

Keywords: international standards, harmonization, sources of law, case law, European Union law, criminal procedural law of England and Wales.

Постановка проблеми. Останнім часом у світі відбувається процес зближення правових систем, прослідковується стійка тенденція щодо зближення змісту і форми багатьох інститутів кримінально-процесуального права різних держав та їх гармонізації. Саме тому кримінальне процесуальне законодавство зарубіжних країн, зокрема країн західної Європи, є об'єктом дослідження українських правників. Радикальні зміни, які відбуваються зараз в Україні, безумовно, повинні вплинути на економічну модель та тип держави. Серед Європейських країн неабиякий інтерес в цьому напрямку викликає кримінальне процесуальне законодавство Англії та Уельсу, в якому деякі процесуальні інститути, що є новими для

Українського судочинства, існують вже століттями, яке в ієрархії своїх джерел перше місце віддає судовому прецеденту, і яке розвивається у напрямку гуманізації і демократизації своїх інститутів, наближення кримінально-процесуальних норм до сучасних європейський стандартів.

Як цілком слушно стверджують Ю.М. Грошевий та В.Я. Тацій, будь-яка сучасна галузь національного права і національного законодавства не може бути побудована на ідеях якоїсь однієї школи права. І якщо вона (школа права) претендує на свою науковість і своєчасність, то вона “приречена” синтезувати в своїх поглядах кращі ідеї інших напрямків у тій чи іншій галузі права з урахуванням їх сучасних модифікацій [1, с. 55].

Аналіз дослідження даної проблеми. Питання гармонізації норм національного кримінального процесуального права з правовими нормами Європейського Союзу знаходяться в процесі дослідження вітчизняними науковцями, серед яких В.І.Галаган, В.Т. Маляренко, В.В. Молдован, А.В.Молдован, О.В. Негодченко, В.М. Тертишник, В.І. Борисов, Н.В. Глинська, В.С. Зеленецький, О.Г. Шило, В.М Джига та інші, однак і зараз чимало проблем ще потребують свого остаточного вирішення. Законодавство України за роки незалежності хоч і зазнало немало змін і доповнень, однак воно як і раніше відстає від міжнародного права та потребує якнайшвидшої гармонізації з ним, що і зумовлює актуальність обраної теми.

Метою статті є розгляд питань щодо джерел кримінального процесуального права Англії та Уельсу.

Виклад основного матеріалу. У Великобританії існує по суті три окремих системи кримінального судочинства, які діють у Шотландії, Північній Ірландії та Англії і Уельсі. Оскільки кримінальне законодавство Великобританії є некодифікованим, норми, що його регулюють, містяться у законодавчих актах парламенту Великобританії, рішеннях судових органів, рішеннях Апеляційного суду. Окрім того, вступивши до Європейського Союзу і ратифікувавши Європейську конвенцію у 1998 році, Великобританія визнала пріоритет міжнародного

права, а також дію рішень Європейського суду у своєму внутрішньому законодавстві.

Таким чином, основними джерелами сучасного кримінального процесуального права у Великобританії є: 1) прецедентне право (судові прецеденти, що створюються безпосередньо судами); 2) законодавчі акти Парламенту; 3) законодавство Європейського союзу.

Система кримінального судочинства Англії і Уельсу характеризується тим, що визначити відправний момент утворення сучасної його моделі видається практично неможливим, хоча кримінальне процесуальне законодавство цієї зазнало суттєвого реформування протягом останніх років, його становлення є результатом довготривалого процесу розвитку і вдосконалення. Так, наприклад, один з основних учасників сучасного кримінального процесу Великобританії Мировий суддя (Justice of the Peace або magistrate) існує з часів прийняття закону про Мирових суддів (the Justices of the Peace Act) у 1361 році [2]. Королівська служба кримінального переслідування (is the Crown Prosecution Service), навпаки, є відносно молодим учасником здійснення судочинства у кримінальних справах, оскільки була заснована у 1985 році [3, с. 125].

Не дивлячись на досить повільну еволюцію кримінального судочинства, зокрема, таких його основних конституційних принципів, як верховенство права, парламентська демократія, захист прав і свобод громадян, з 1980 року спостерігається суттєве прискорення зазначених процесів та зростання інтересу уряду до його реформування.

Так, якщо з початку 20 століття до 1980 року у Великобританії існувало лише чотири законодавчих акти у галузі кримінального судочинства, це були Закони про кримінальне судочинство (Criminal Justice Acts) 1925, 1948, 1967 та 1972 років, протягом наступних двадцяти років до кінця століття була прийнята ціла низка законодавчих актів у цій сфері: Закони про кримінальне судочинство (Criminal Justice Acts) 1982, 1988, 1991. 1993. 1994, Закон про апеляцію у кримінальних справах (Criminal Appeal Act) 1995 року, Закон про кримінальне судочинство та розслідування у кримінальних справах (Criminal Procedure and Investigations Act) 1996 року,

Закон про злочини (покарання) (Crime (Sentences) Act) 1997 року, закон про злочини і правопорушення (Crime and Disorder Act) 1998 року, Закон про судочинство у справах про злочини неповнолітніх та Закон про доказування у кримінальних справах (the Youth Justice Act and Criminal Evidence Act) 1999 року.

У 1999-2000 роках були прийняті такі закони: Закон про повноваження судів у кримінальних справах (призначення покарання) (Powers of the Criminal Courts (Sentencing) Act), Закон про Інспектуру Королівської служби кримінального переслідування (Crown Prosecution Service Inspectorate Act), Закон про врегулювання слідчих повноважень (Regulation of Investigatory Powers Act), Закон про кримінальне судочинство та судові провадження (the Criminal Justice and Court Services Act). Зазначені реформи були спричинені, в першу чергу, вступом Великобританії до Європейського союзу і необхідністю у зв'язку з цим відходу від старих норм та приведення свого внутрішнього законодавства до Європейських стандартів.

Реформація Британського кримінального процесуального законодавства продовжилась і надалі, в результаті цього тривалого і поступового процесу була прийнята низка нових законодавчих актів, а також внесені необхідні зміни до вже існуючих. Так, один з основних законів у цій галузі, що має назву Правила кримінального процесу (The Criminal Procedure Rules) черговий раз зазнав внесення змін та поправок у листопаді 2016 року [4]. Цей законодавчий акт містить базові правила здійснення кримінального провадження в усіх його стадіях і може вважатися таким собі аналогом кримінального процесуального кодексу, якого у цій країні ніколи не існувало.

Одним з базових законів, що регулює здійснення розслідування та судового розгляду кримінальних справ у Великобританії є Закон про поліцію та здійснення доказування у кримінальних справах 1984 року (The Police and Criminal Evidence Act) [5], який також зазнав суттєвих змін за останні десятиліття. Те ж саме стосується і закону про кримінальне судочинство та розслідування у кримінальних справах (Criminal Procedure and Investigations Act) 1996 року [6]. Закон про небезпечну організовану злочинність і поліцію (The Serious

Organised Crime and Police Act) 2005 року встановлює особливості розслідування злочинів, вчинених організованою групою, злочинною чи терористичною організацією.

Закон про кримінальне судочинство (Criminal Justice Act) 2003 року [7] та Закон про кримінальне судочинство і суди (Criminal Justice and Courts Act) [8] 2015 року вносять зміни до Закону про поліцію та здійснення доказування у кримінальних справах 1984 року (The Police and Criminal Evidence Act) та Правил кримінального процесу (The Criminal Procedure Rules), запроваджуючи, зокрема, деякі форми спрощеного провадження до судочинства Англії та Уельсу.

Слід зазначити, що з метою реформування кримінального процесуального законодавства у Великобританії було створено Комісію з реформи права (Law Commission) у 1965 році, а також Королівську комісію з кримінального судочинства (Royal Commission on Criminal Procedure) у 1977 році, які на постійній основі здійснюють вдосконалення норм і правил кримінального процесу. Це далеко не повний перелік законів, які стосуються кримінального судочинства у Англії та Уельсі, їх загальна кількість наближається до ста тридцяти.

Окрім законів, здійснення кримінального судочинства у Англії та Уельсі регулюється чисельними підзаконними актами, які є доповненням чи роз'ясненням до законів. Прикладом таких актів є зводи процесуальних норм (codes of practice) у доповнення до Закону про поліцію та доказування у кримінальних справах 1984 року (The Police and Criminal Evidence Act), в яких деталізується процесуальна форма здійснення широкого кола процесуальних дій органами поліції в ході досудового провадження. На даний час чинними є вісім зводів, а саме: Звід А (Code A) 2015 року, що регулює повноваження поліції зупиняти і обшукувати осіб і транспортні засоби без здійснення затримання, з обов'язковим процесуальним оформленням зазначених дій; Звід В (Code B) 2013 року, який встановлює правила проведення обшуку житлового приміщення, іншого володіння, вилучення з нього речей, а також обшуку осіб; Звід С (Code C) 2014 року щодо правил утримання під вартою, поведіння та допиту підозрюваних у справах, не пов'язаних з тероризмом, офіцерами

поліції, з обов'язковим роз'ясненням підозрюваним їх прав; Звід D (Code D) 2011 року щодо правил ідентифікації осіб у зв'язку із розслідуванням кримінального правопорушення, а також стосовно належного оформлення матеріалів досудового провадження; Звід E (Code E) 2016 року щодо правил здійснення аудіо запису допиту підозрюваних у поліцейських відділах; Звід F (Code F) 2013 року щодо правил здійснення відеозапису допиту підозрюваного за бажанням офіцера поліції; Звід G (Code G) 2012 року, який регулює повноваження щодо затримання особи на підставі статті 24 Закону про поліцію та доказування у кримінальних справах (The Police and Criminal Evidence Act) 1984 року із змінами, внесеними статтею 110 Закону про небезпечну організовану злочинність і поліцію (The Serious Organised Crime and Police Act) 2005 року; Звід H (Code H) 2014 щодо правил утримання під вартою, поведіння та допиту підозрюваних у справах, пов'язаних з тероризмом, офіцерами поліції, з обов'язковим роз'ясненням підозрюваним їх прав [9].

Королівська служба кримінального переслідування у своїй діяльності керується нормами Зводу правил для державних обвинувачів (Code for Crown Prosecutors) [10], який був прийнятий разом із Законом про здійснення кримінального переслідування злочинів (Prosecution of Offences Act) у 1985 році.

Законодавчі акти, безумовно, є важливим джерелом кримінального процесуального права Великобританії, однак британськими правниками в ієрархії джерел перше місце все ж таки відводиться судовому прецеденту [11, с. 8]. Основоположний принцип кримінального процесуального права Великобританії встановлює вимогу винесення подібних рішень у подібних справах. Основою доктрини прецедентного права є те, що суди при винесенні рішень зобов'язані керуватись судовими рішеннями у подібних справах, ухвалених раніше, при чому в англійській системі права йдеться саме обов'язок, а не право. Згідно цієї доктрини усі суди при ухваленні рішень зобов'язані керуватись рішеннями вищестоящих судів,

Апеляційний суд зобов'язаний керуватись своїми рішеннями, ухваленими у попередніх справах.

Ієрархія судів та їх рішень, яка діє при визначенні вищестоящого суду в ході застосування судового прецеденту від найвищого до найнижчого виглядає таким чином: Європейський суд (European Court of Justice), Верховний суд (Supreme Court), Апеляційний суд (Court of Appeal), Апеляційна присутність відділення королівської лави Високого суду правосуддя (Divisional Courts), Високий суд (High Court), Суди нижчої ланки (Inferior Courts), судові рішення, що скасовують рішення по справі, що розглядалась раніше, із створенням нової норми прецедентного права (Overruling), судові рішення, що скасовує попереднє рішення (reversing).

З питань Європейського права рішення Європейського суду є обов'язковими для всіх судів Англії та Уельсу. Верховний суд є найвищим судом Сполученого королівства, його рішення є обов'язковими для всіх судів Англії та Уельсу. Апеляційний суд зобов'язаний керуватися рішеннями Верховного суду або Палати Лордів¹, а також власними рішеннями у попередніх справах. Суди нижчої ланки (Суд корони (Crown Court), Окружний суд (County Court), Мировий суд (Magistrate's Court)) не створюють прецедентів і зобов'язані при ухваленні рішень керуватися рішеннями усіх вищестоящих судів.

Існує декілька видів прецеденту: первинний (original), зобов'язуючий (binding) і переконливий (persuasive).

Первинний прецедент, який виникає у тих випадках, коли попереднього рішення суду з правового питання, яке підлягає судовому вирішенню, не існує. В такому випадку винесене рішення стає первинним прецедентом.

Зобов'язуючий прецедент може застосовуватись лише за умови дотримання таких критеріїв: правове питання, яке вирішується, і те, що підлягає порівнянню, є подібними; фактичні дані в обох справах, що стосуються питання, яке

¹ Судові обов'язки Палати лордів з 2009 року здійснює Верховний Суд, однак судові рішення, ухвалені палатою Лордів до 2009 року, можуть використовуватись в якості прецедентів.

підлягає порівнянню, є подібними; попереднє рішення винесене судом, що є вищим відносно суду, який ухвалює рішення, або тим самим судом, який зобов'язаний брати до уваги свої попередні рішення; питання є предметом судового спору.

Переконливий прецедент не є обов'язковим для суду, суд на власний розсуд може взяти до уваги певні положення, що містяться у рішеннях, наприклад, судів нижчої ланки, судових органів за межами Великобританії, зокрема Європейського суду з прав людини тощо.

Застосування судового прецеденту на думку британських правників має як переваги, так і недоліки. Серед переваг, зокрема, зазначається той факт, що існування застосування прецеденту забезпечує однаковість застосування закону щодо подібних правових питань, надає можливість передбачити результат судового розгляду справи, економить час та сприяє розвитку законодавства.

Недоліками системи прецедентного права називають сувору обов'язковість ухвалення такого ж рішення, як у прецедентній справі, що може спричинити ухвалення несправедливого рішення, не сприяє швидкому реформуванню законодавства, оскільки зміни не можуть бути застосовані, доки правове питання не буде поставлене перед судом, складність пошуку прецедентного рішення через велику кількість рішень [12, с. 45].

Як вже зазначалось вище, Великобританія, будучи членом Європейського Союзу, застосовує його законодавство як джерело права.

Висновки. Як бачимо, в Англії та Уельсі існує своя система джерел кримінального процесуального права, відмінна від тієї, що існує в Україні. Звертає на себе увагу, в першу чергу, відсутність кодифікації норм кримінального процесуального права, що, на нашу думку, ускладнює опрацювання і використання кримінально-процесуальних норм.

Оскільки прецедентне право в Україні наразі знаходиться на етапі свого становлення, необхідним видається вивчення переваг і недоліків застосування судового прецеденту як джерела права в Англії та Уельсі з метою забезпечення

ефективного розвитку цього інституту в Українському кримінальному судочинстві.

Література:

1. Тацій В. Я. Проблеми зближення європейських правових систем як умова гармонізації законодавства України : матер. науково-практичної конференції [“Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом”], (жовт. 1998 р.) / В. Я. Тацій, Ю.М. Грошевий. – Київ, 1998. – С. 54-55.
2. Justices of the Peace Act [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislation.gov.uk/aep/Edw3/34/1/section/I>
3. Gary Slapper, David Kelly, The English Legal System. Fifteenth Edition 2014–2015. Routledge. Taylor & Francis Group. London and New York. – 772 с.
4. The Criminal Procedure Rules and Criminal Practice Directions [Електронний ресурс]. – Режим доступу – <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/criminal/rulesmenu-2015>
5. Police and Criminal Evidence Act 1984 (PACE) codes of practice [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gov.uk/guidance/police-and-criminal-evidence-act-1984-pace-codes-of-practice>
6. Criminal Procedure and Investigations Act 1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/25/contents>
7. Criminal Justice Act 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/44/contents>
8. Criminal Justice and Courts Act 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2015/2/contents>
9. Police and Criminal Evidence Act 1984 (PACE) codes of practice [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gov.uk/guidance/police-and-criminal-evidence-act-1984-pace-codes-of-practice>
10. The Code for Crown Prosecutors [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.cps.gov.uk/publications/docs/code_2013
11. Jacqueline Martin. English Legal System. Routledge, 2014. – 203 с.
12. Osborne, Craig. Criminal Litigation. / Craig Osborne. – Blackstone Press Limited, 1998. – 363 p.

Юрчишин В. М.,

д-р юрид. наук, доцент,
завідувач кафедри кримінальної юстиції
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ДО ПИТАННЯ ПРО ФУНКЦІЮ ОБВИНУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Публікація присвячена функції підтримання обвинувачення прокурора у кримінальному судочинстві. Досліджується функція підтримання прокурором публічного обвинувачення в суді. Доводиться необхідність приведення термінів норм Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про прокуратуру» (про функції) до відповідних термінів, що передбачені ст. 131-1 Конституції України.

Ключові слова: прокурор, публічний, приватний і державний обвинувач, судовий розгляд, суд.

Публикация посвящена функции поддержания обвинения прокурора в уголовном судопроизводстве. Исследуется функция поддержания прокурором публичного обвинения в суде. Доказывается необходимость приведения терминологии норм Уголовного процессуального кодекса Украины и Закона Украины «О прокуратуре» (о функциях) в соответствии с терминологией, предусмотренной ст.131-1 Конституции Украины.

Ключевые слова: прокурор, публичный, частный и государственный обвинитель, судебное разбирательство, суд.

The publication is devoted to the function of the prosecutor in criminal proceedings. The function of prosecuting public prosecution in court is investigated. There is a need to bring the terms of the Criminal Procedural Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On

the Prosecutor's Office" (on the functions) to the relevant terms stipulated in Article 131-1 of the Constitution of Ukraine.

Keywords: public prosecutor, public, private and state prosecutor, trial, court.

Постановка проблеми. У чинному процесуальному законі не визначено природу, кількість та зміст кримінальних процесуальних функцій, що виконує кожний владний суб'єкт у досудовому розслідуванні. Зазначене не сприяє підвищенню ефективності досудового розслідування й зумовлює нагальну потребу здійснення наукових досліджень з проблем визначення комплексу кримінальних процесуальних функцій кожного владного суб'єкта в досудовому розслідуванні. Вони мають бути спрямовані на розв'язання зазначених проблем і надати законодавцеві теоретично обґрунтовані висновки й пропозиції щодо подальшого вдосконалення правового регулювання реалізації функцій владними суб'єктами досудового розслідування. Викладене стосується й функцій одного з ключових суб'єктів досудового розслідування – прокурора, який має широкі повноваження щодо процесу розслідування та використання його результатів у судовому засіданні.

Аналіз дослідження даної проблеми. Значний внесок у вивчення проблем реалізації прокурором функцій у кримінальному судочинстві зробили сучасні українські науковці: Ю. П. Аленін, І. В. Басиста, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, Л. Р. Грицаєнко, І. В. Глов'юк, В. Г. Гринюк, Ю. М. Грошевий, В. Г. Лукашевич, В. Т. Маляренко, О. Р. Михайленко, М. І. Мичко, В. Т. Нор, В. П. Півненко, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, Г. П. Серета, В. М. Стратонов, В. В. Сухонос, В. П. Шибіко, О. Г. Шило, М. Є. Шумило, О. Г. Яновська та ін.

Метою даної статті є дослідження функції публічного обвинувачення і її імплементація в норми КПК України та у Закон України «Про прокуратуру».

Виклад основного матеріалу. За юридичним значенням усі нормативно-правові акти щодо функціональної діяльності прокурора у кримінальному судочинстві, як власне і акти з інших питань, відрізняються між собою переважно тим, який державний орган їх прийняв і в якому порядку. Найвище місце в

цій ієрархічній системі належить Конституції України. Відповідно до ст. 8 Основного Закону, в Україні визнається і діє принцип верховенства права [1, с. 5]. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інша нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії.

Статтею 3 Конституції України визначено основний обов'язок держави, який полягає в утвердженні і забезпеченні прав та свобод людини та громадянина. В Основному Законі держави закріплені майже всі базові принципи (засади) кримінального провадження (процесу), як фундаментальні основи (основні, вихідні положення), на яких будується процесуальна діяльність України і через які розкриваються природа і сутність кримінального процесу, визначається побудова всіх його стадій, особливості форм та інститутів, направленість на досягнення цілей і завдань, поставлених державою у сфері протидії кримінальним правопорушенням.

Варто погодитися з українськими вченими-процесуалістами М. М. Михеєнком, В. Т. Нором і В. П. Шибіко щодо потреби посилань на статті Конституції України при відтворенні вказаних принципів у КПК України з тим, щоб «підкреслити положення цих норм, їх найвищу юридичну силу, а не знижувати фактично їх рівень, «поховавши» серед численних інших норм» [4, с. 23]. Необхідно, щоб і суди у своїх рішеннях обов'язково посилались на відповідні статті Конституції України, як на правові норми прямої дії і тим виховували у громадян особливу повагу до Конституції України, як Основного Закону держави. Крім того, Конституція України також визначає державно-правові функції органів судової влади (ст. 124) та прокуратури (ст. 131-1), в тому числі – й у здійсненні кримінального провадження. Зокрема, пунктами 1, 2 ст. 131-1 Основного Закону держави на прокурора покладається функції:

1. Підтримання публічного обвинувачення в суді;
2. Організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань

під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку.

Також, Конституція України визначає компетенцію Верховної Ради України з прийняття Законів України (п. 3 ст. 85), правила включення до правової системи України загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права тощо. Всі ці та інші положення Конституції України мають вирішальне значення для формування кримінального процесуального законодавства. Усі Закони України, в тому числі й кримінальні процесуальні, що приймаються Верховною Радою України, не повинні суперечити Основному Закону держави (ч. 2 ст. 8 Конституції України) [1, с. 5].

Органи досудового розслідування, прокуратури і суду, а також інші суб'єкти процесуальної діяльності, зобов'язані дотримуватися Конституції України. При розслідуванні і судовому розгляді матеріалів кримінального провадження, органи кримінальної юстиції зобов'язані оцінювати зміст кримінальних і процесуальних норм, що підлягають застосуванню, з погляду відповідності їх Основному Закону держави. Якщо якась норма не відповідає Конституції України, то замість неї необхідно застосовувати норму Конституції України як акт прямої дії. Це можуть бути такі випадки: при конкуренції норм КПК України і Законів України, прийнятих після його прийняття; при невідповідності кримінальних процесуальних норм положенням Конституції України; при прогалинах у кримінальному процесуальному законодавстві тощо [5, с. 39].

Норми кримінального процесуального права містяться і в статусних законах про організацію та діяльність владних суб'єктів кримінального провадження. Так, статтею 2 Закону України від 14 жовтня 2014 р. «Про прокуратуру» на цей державний орган покладено такі функції: підтримання державного обвинувачення в суді; представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом; нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших

заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [3].

Разом з тим, Законом України від 02 червня 2016 р. №1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» було змінено функціональну спрямованість діяльності прокуратури, а саме на: «підтримання публічного обвинувачення в суді»; «організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку», одночасно законодавець не вніс зміни у ст. ст. 3, 36, 338-341 КПК України [2, с. 5-6, 24-27, 220-223], а також у ст. 2 Закону України «Про прокуратуру», де йде мова про зовсім іншу термінологію функцій прокурора.

Така конституційна термінологія ставить перед законодавцем завдання провести у відповідність термінологію кримінального процесу. Це пов'язано з тим, що КПК України оперує поняттям «державне обвинувачення», «приватне обвинувачення», причому прокурор підтримує і те, і інше. Автоматичне перенесення конституційної термінології до КПК України та до Закону України «Про прокуратуру», заміна ним терміна «державне обвинувачення» на «публічне» може призвести до того, що підтримання приватного обвинувачення закінчиться у правовому вакуумі, а прокурор буде позбавлений такої можливості, адже приватне обвинувачення є окремим різновидом і не входить як елемент до обвинувачення публічного, а тому ця проблема може бути вирішена шляхом введення у Главу 36 КПК України інституту професійного недержавного публічного обвинувачення.

Висновки. Публічне обвинувачення при закріпленні його у тексті КПК України дозволить ввести інші різновиди обвинувачення, спрямовані на забезпечення як публічних так і приватних інтересів.

Література:

1. Конституція України: чинне законодавство: Офіц. текст. – К.: Алерта, 2016. – 80 с.

2. Кримінально-процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 груд. 2016 р. : (ОФЦ. ТЕКСТ). – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2016. – 372 с. – (Кодекси України).

3. Закон України від 14 жовтня 2014 р. «Про прокуратуру» // Офіційний вісник України. – 2014. - № 87. – Ст. 2471.

4. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України: Підручник / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. – К.: Либідь, 1999. – 533 с.

5. Яновська О. Г. Концептуальні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства: монографія / О. Г. Яновська. – К. : Прецедент, 2011. – 303 с.

VII. РЕЦЕНЗІЇ

Боднарук М. І.,
д-р юрид. наук, доцент,
завідувач кафедри приватного права
юридичного факультету
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

НАУКОВЕ ОСМИСЛЕННЯ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ НА ПРИРОДНІ ОБ'ЄКТИ ТА ЇХ РЕСУРСИ

Рецензія на монографію Каракаша І.І. «Право власності на природні об'єкти та їх ресурси в Україні». – Одеса: Юридична література, 2017. – 438 с.

Актуальність рецензованої монографії Каракаша І.І. визначається тим, що за наявності окремих праць і доволі влучних спостережень ми не мали досі цілісного дослідження проблем права власності на природні об'єкти та їх ресурси. Актуальність теми обумовлюється також й тим, що незважаючи на наявність значного масиву законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, ефективність їх впливу на відносини власності на природні об'єкти та їх ресурси залишається низькою, не забезпечує належного функціонування зазначених відносин.

Ознайомлення зі змістом монографії, представленої Каракашем І.І., дає підстави стверджувати, що дана робота є завершеною кваліфікованою працею, в якій розглядається та розв'язується конкретна наукова проблема, важлива для науки екологічного права. Основні положення монографії базуються на сучасних наукових розробках в галузі правового регулювання екологічних та природоресурсних відносин та органічно поєднаних із ними інших суспільних відносин. В роботі проведено комплексний аналіз шляхів і способів реалізації доктринальних висновків та рекомендацій, які викладено в

працях вітчизняних учених у галузі цивільного та екологічного права.

До безперечних переваг представленої монографії належить її структура, що логічно складається з трьох розділів. Наведена структура дозволила авторові комплексно розкрити всі основні проблеми права власності на природні об'єкти та їх ресурси.

Значна увага в рецензованій монографії приділяється основним положенням про відносини власності та право власності. Зокрема, Каракаш І.І. порівнює буденне та наукове розуміння власності, аналізує соціально-філософські аспекти відносин на природні об'єкти та їх ресурси. У рецензованій праці привертає увагу дослідження економічних відносин власності на природні багатства в статичному стані та динамічному процесі. Значний інтерес викликає авторський підхід до розуміння методологічних засад визначення поняття власності як юридичної категорії.

У другому розділі рецензованої монографії автором охарактеризовано економічні та юридичні відносини природоресурсної власності та їх співвідношення. Також розкрито особливості становлення і розвитку права природоресурсної власності на сучасних територіях Української держави. Каракаш І.І. провів комплексний аналіз правового регулювання відносин власності на природні об'єкти та їх ресурси у виключній формі, а також права власності та об'єкти та ресурси природного походження у розділеній формі. Значну увагу в монографії приділено проблемі галузевої приналежності інституту права природоресурсної власності.

Третій розділ рецензованої монографії присвячено висвітленню особливостей права власності на об'єкти та ресурси природного походження. В даному розділі автор провів дослідження права власності на природні об'єкти та їх ресурси в інтегрованому стані, а також права власності на диференційовані об'єкти та ресурси природного походження. В представлений для рецензії монографії проаналізовано особливості права власності на природно-соціальні об'єкти та їх ресурси. Каракаш І.І. розкриває юридичну природу фондів природних об'єктів та права власності на їх ресурсіві складові.

Методи дослідження, які були застосовані автором на належному науковому рівні, визначають достовірність отриманих результатів і обґрунтованість сформульованих пропозицій.

Теоретичне і практичне значення роботи визначається тим, що її положення й основні висновки розраховані на широке коло читачів і можуть бути використані вченими, представниками органів законодавчої і виконавчої влади, органів місцевого самоврядування. Теоретичні положення монографії можуть сприяти удосконаленню навчального процесу при викладанні курсів “Екологічне право”, “Природоресурсне право” та інших галузевих навчальних дисциплін.

Втім, як і будь-яке наукове дослідження важливої і багатогранної проблеми, монографія Каракаша І.І. викликає додаткові питання та бажання висловлення пропозицій з її вдосконалення, що жодним чином не впливає на позитивну оцінку наукової праці.

У якості підсумкового висновку можна однозначно стверджувати, що монографія Іллі Івановича Каракаша являє собою новітнє, творче, самостійне і завершене дослідження, яке містить вирішення проблеми, що має суттєве значення для теорії екологічного права і практики застосування екологічного законодавства. Положення і висновки, які містяться в роботі, є достовірними, обґрунтованими і доведеними. Вони можуть бути використані як у подальших науково-теоретичних дослідженнях еколого-правових проблем, так і законотворчій діяльності.

Монографія І.І. Каракаша є серйозною науковою працею, яка не лише пропонує розв’язання актуальних проблем права власності на природні об’єкти та їх ресурси в Україні, а й відкриває широкий простір для роздумів і дискусій серед вчених-правників та юристів-практиків, і тим самим має виконати своє основне наукове призначення.

ВІСНИК
Чернівецького факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

Наукове видання

Видається чотири рази на рік

Випуск № 3/2017

Редактор: Ківалов С.В.

*Передрук опублікованих матеріалів здійснюється
з обов'язковим посиланням на джерело.
Відповідальність за зміст поданих до друку матеріалів
несуть автори публікацій.
Авторські права застережені.*

Папір офсетний. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 13,95. Тираж 300 прим. Зам. № 81.
Виготовник: Яворський С. Н.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ЧЦ №18 від 17.03.2009 р.
58000, м. Чернівці, вул. І. Франка, 20, оф.18, тел. 099 73 22 544.